
YLIOPISTOKIRJASTOJEN RAHOITUKSEN PERUSSELVITYS

VÄLINEITÄ SUOMEN YLIOPISTOKIRJASTOJEN
RAHOITUKSEN KEHITTÄMISEEN

29.8.2007

SINIKKA KOSKIALA

*Suomen
yliopistokirjastojen
neuvosto*

YLIOPISTOKIRJASTOJEN RAHOITUKSEN PERUSSELVITYS

1. Selvityksen tausta	4
1.1 Toimintaympäristön muutostekijöitä	4
1.2 Toimeksianto.....	5
1.3 Työn organisointi ja rahoituksen käyttö.....	5
1.4 Pohjana olevat tietoaineistot.....	5
1.5 Selvityksessä käytetyt käsitteet	6
2. Kirjastojen rahoitusrakenne.....	7
2.1 Yleiskuva yliopistokirjastojen rahoitusrakenteesta	7
2.2 Rahoituksen koostumus	9
2.3 Budjettirahoitus	12
2.4. Epäsuora rahoitus ja sisäinen laskutus.....	13
2.4.1 Epäsuora rahoitus	13
2.4.2 Sisäinen laskutus	13
2.5 Hankerahoitus.....	15
2.6 Yleiskustannuserä.....	15
2.7 Yliopistokirjastojen ulkopuolinen rahoitus ja maksullinen palvelu.....	17
2.7.1 Yliopistokirjastojen ulkopuolinen rahoitus	17
2.7.2 Maksullinen palvelu.....	19
2.8 Rahoituksen määräytyminen ja myöntötavat	22
2.8.1 Rahoitus kehysorganisaatiolta ja muilta yksiköiltä.....	22
2.8.2 Rahoituskäytäntöjen kehittäminen.....	24
2.8.3 Rahoituksen neuvottelukäytäntöjen muospaineet.....	25
3. Kirjastojen kustannusrakenne	26
3.1 Yleiskuva kustannusrakenteesta	26
3.2 Kustannusalueet ja niiden suhteet.....	30
3.3 Aineistokustannukset	31
3.4 Henkilöstökustannukset	35
3.4.1 Palvelutason ylläpitäminen ja henkilöstön osaamisen kehittäminen.....	37
3.5 Tilakustannukset	38
3.6 Tietotekniikka- ja tietoliikennekustannukset.....	39
3.7 Muut menot.....	39
3.7.1 Pääomakulut ja muut menot	39
3.7.2 Palvelut, joista yliopisto laskuttaa kirjastoa.....	40
4. Digitaalinen tietoaineisto	41
4.1 Elektronisen aineiston hankinta.....	41
4.2 Tietoaineiston tuotanto ja digitaaliset palvelut.....	42
5. Yliopistokirjastojen toiminnan laajuus ja tehokkuus	45
5.1 Toimintamuotojen laajuus vuonna 2005.	45
5.2 Toiminnan tehokkuus	48
6. Yhteiskunnallinen palvelutoiminta	51
6.1 Kirjastojen käyttö ja käyttäjät.....	51
6.2 Yliopiston ulkopuolisen asiakaskunnan palvelut	52
6.3 Avoin yliopisto ja täydennyskoulutus	53
6.3.1 Avoin yliopisto	53
6.3.2 Täydennyskoulutus	54
6.4 Sairaalat, sektoritutkimuslaitokset ja palvelusopimukset.....	55
6.4.1 Sairaalat	55
6.4.2 Sektoritutkimuslaitosten kanssa tehtävät sopimukset	55
6.4.3 Yritysten kanssa tehtävät sopimukset	55

7. Yliopistokirjastojen verkoston yhteistyö	57
7.1 Yhteistyö Kansalliskirjaston kanssa.....	57
7.1.1. Kirjastojärjestelmät.....	58
7.1.2. FinELib-yhteistyö.....	58
7.1.3 Kansalliskirjaston näkemykset keskitettyjen palvelujen tulevaisuudesta	62
7.2 Yhteistoiminta Varastokirjaston kanssa	62
7.3 Yliopistokirjastojen yhteiset toiminnot ja hankkeet	63
7.3.1 Yhteiskirjastot ja kirjastopalvelujen osto	63
7.3.2 Yhteistoiminnan ja hankkeiden hyödyt ja ongelmat.....	64
7.4 Suomen yliopistokirjastojen neuvosto.....	65
7.4.1 Neuvoston rooli ja tavoitteet.....	65
7.4.2 Neuvoston hankkeet	65
7.4.3 Hankerahoituksen ongelmat	66
7.4.4 Näkemyksiä yliopistokirjastojen neuvoston toiminnan tulevaisuudesta	66
8. Kilpailuttaminen, alihankinnat, palvelukeskukset	68
9. Yhteenveto ja johtopäätökset.....	70

1. Selvityksen tausta

Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvitys käynnistettiin tilanteessa, jossa yliopistokirjastojen tehtävät ovat jatkuvasti lisääntyneet. Selvityksen tarkoituksena on antaa kokonaiskuva rahoituksen kehittymisestä sekä välineitä toiminnan arviointiin ja yhteiseen kehittämiseen.

1.1 Toimintaympäristön muutostekijöitä

Yliopistokirjastoilla on tärkeä rooli yliopistojen opetuksen ja tutkimuksen prosesseissa, joten yliopistoihin kohdistuvat rakenteelliset ja taloudelliset muutokset vaikuttavat yliopistokirjastojen toimintaan. Tulevina vuosina yliopistokirjastojen toimintaa määrittelevät myös yliopistojen rakenteellinen kehittäminen, tuottavuusohjelman tehokkuus- ja vaikuttavuusvaatimukset, informaatioalan toimintojen muutos ja kasvu, kansainvälistymisen haasteet sekä valtionhallinnon tieto- ja viestintäteknologian kokonaiskehittäminen ja tietojärjestelmien nopea muutos.

Rahoitus selvitystyöryhmä on analysoinut, että kirjastojen toimintaympäristöön kohdistuu lähivuosina seuraavia rahoitukseen liittyviä haasteita:

- Valtioneuvoston kehys vuosille 2006-2009 on varsin tiukka, eikä budjettirahoitus merkittävästi kasva. Kasvu kohdistuu ennen kaikkea kilpailtavaan rahaan: muun muassa Akatemian ja Tekesin rahoitusta lisätään, samoin EU lisää kilpailtavan tutkimusrahoituksen osuutta.
- Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen ja yliopistojen hallinnolliseen asemaan suunnitteilla olevat merkittävät muutokset vaikuttavat myös kirjastojen organisoitumiseen ja rahoitukseen (yliopistojen yhdistäminen, yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen yhdistymissuunnitelmat ja muut erilaiset kirjastojen ja korkeakoulujen yhteistyömuodot).
- Valtioneuvoston päätös julkishallinnon henkilöstökustannusten vähentämisestä (laskennallisesti noin 2 % vuosittain 2006-2011) merkitsee suurta haastetta yliopistoille ja kirjastoille, vaikka ohjaus tapahtuisikin vain välillisesti rahoituksen kautta.
- Valtionhallinnossa kehitetään palvelukeskuksia ratkaisuna henkilöstövähennyksiin. Muun muassa IT-, talous- ja henkilöstöhallinnon keskittämiseksi esitetään mahdollisuutta ulkoistaa toimintoja valtion palvelukeskuksiin.
- Yliopistokirjastoilla on tarvetta lisätä yleiskustannuserän suuruutta, jotta uusien järjestelmien hankintakulut, aineistojen hankinta-, sekä hallintokulut ja tilakustannukset voidaan kattaa. Tarvitaan malli, jolla osa kilpailtavasta rahoituksesta voidaan ohjata kirjasto- ja tietopalvelukustannusten kattamiseen tutkimushankkeiden tueksi.
- E-aineistojen kustannukset kasvavat vuosittain noin kuudesta seitsemään prosenttia ja nykyisen kirjastojärjestelmän kulut ovat nousseet noin kahdeksan prosenttia vuosittain.
- Perusopiskelijoiden määrä ei oletettavasti kasva, sen sijaan joustavan opiskelun määrä kasvaa ja yliopistojen välinen tietopalvelu opiskelijoille lisääntyy. Ulkomaalaisopiskelijoiden määrä lisääntyy Bolognan prosessin mukana. Avoimen yliopiston opiskelijat lähenevät eräiltä osin perustutkinto-opiskelijoita ja aineistojen - myös e-aineistojen - yhteiskäyttötarve voimistuu.
- Verkostomainen toiminta alueellisesti, kansallisesti ja kansainvälisesti kasvaa, mutta siltä edellytetään myös osoitettavaa lisäarvoa.
- Uusia yhteisiä palveluja käynnistetään hankkeina. Tarvitaan rahoitusmallit, joilla nämä vietään osaksi yhteistä jaettua resurssia ja vakiinnutetaan osaksi normaalia toimintaa.

1.2 Toimeksianto

Opetusministeriö myönsi vuoden 2005 lopulla Helsingin yliopiston kirjastolle (Kansalliskirjastolle) 22 000 euroa yliopistokirjastojen rahoitusta koskevan perusselvityksen tekemiseen ja rahoitusmallien kehittämiseen. Ministeriö asetti kehittämismäärärahoja myöntäessään luovutuksen määräajaksi 30.4.2007.

Hankkeen tavoitteiksi neuvosto määritteli hakemuksessaan kokonaiskuvan luomisen yliopistokirjastojen rahoituslähteistä, rahoitusmallien luomisen verkostolle ja verkoston hankkeille, muutoksiin liittyvien riskien ennakoimisen sekä rahoitukseen liittyvien neuvottelukäytäntöjen kehittämisen.

1.3 Työn organisointi ja rahoituksen käyttö

Työ tilattiin Teknillisen korkeakoulun kautta professori, ylikirjastonhoitaja emerita Sinikka Koskialalta. Teknillinen korkeakoulu investoi omarahoitusosuuksena kirjastosihteeri Mari Aaltosen työpanoksen kyselyaineiston kokoamiseen. Osan rahoituksesta Kansalliskirjasto suuntasi tilastot koonneen projektisihteeri Pirkko Tokatin työn korvaamiseen. Selvitys ei aikataulullisesti edennyt suunnitelmiensa mukaan, koska vuoden 2005 tilastot julkaistiin huomattavasti aikataulustaan myöhässä (7.12.2006). Selvityksen tekijän lisäksi selvityksen kirjoittamiseen osallistuivat edellä mainitut henkilöt ja työryhmän jäsenet.

Hankkeen johtoryhmänä toimi Suomen yliopistokirjastojen neuvoston työvaliokunta ja selvityksen tekijän Sinikka Koskialan tukiryhmänä työryhmä, jossa olivat jäseninä Kaisa Sinikara Helsingin yliopiston kirjastopalvelujen koordinoituyksiköstä, Arja-Riitta Haarala Tampereen teknillisen yliopiston kirjastosta, Eeva-Liisa Lehtonen Helsingin kauppakorkeakoulun kirjastosta ja Tuulikki Nurminen Turun yliopiston kirjastosta sekä Markku Laitinen ja Helena Mattila Kansalliskirjastosta.

Helsingin kauppakorkeakoulun kirjasto kustansi selvityksen tekijän tarvitsemat maksulliset tietoineistot. Yksittäiset yliopistokirjastot osallistuivat selvityksen tekemiseen toimittamalla taloutta koskevat tietonsa Tieteellisten kirjastojen yhteistilastoon (KITT) sekä vastaamalla vuoden 2006 lopulla tehtyyn kyselyyn.

1.4 Pohjana olevat tietoaineistot

Selvityksen tekemisessä on käytetty lähteinä tieteellisten kirjastojen yhteistilastotietokantaa (KITT), aiempia tilastojulkaisuja, kyselyä kirjastoille sekä erilaisia selvityksiä ja mietintöjä. Kehysorganisaatioiden rahoitustiedot on otettu KOTA-tietokannasta, paitsi Tritonia-kirjaston kehysorganisaatiotiedot vuosilta 2003-2005, jotka on otettu KITT:istä. Lisäksi tilastotiedot on otettu Tieteellisen informoinnin neuvoston julkaisemista Kirjastot -nimisistä vuositilastojulkaisuista vuosilta 1996-2001 ja tieteellisten kirjastojen yhteistilastotietokannasta KITT:istä aikasarjana vuosilta 2002-2005 sekä joissakin kohdin vain vuodelta 2005. Tilastojen laatimisen periaatteet ovat muuttuneet kesken selvitykseen liittyvien aikasarjojen. Suurin tilastomuutos oli vuonna 2002, josta lähtien tilastoihin liitettiin myös epäsuorat menot. Tilakulut ovat tulleet eri aikataulussa kirjastojen menoksi, mutta ne ovat pääosin mukana vuodesta 2002, josta johtuu rahoituksen ja kustannusten nousu vuoden 2001-2002 välillä. Aikasarjoista on havaittavissa, että tilakulujen ilmoittaminen menoissa on aiheuttanut vähintään puolet kustannusten noususta. Tietojen ilmoittamisessa on eroavaisuuksia ja puutteita. Näiden vaikutukset on ilmoitettu kunkin aikasarjan yhteydessä.

Selvitys kohdistuu lähinnä vain yliopistokirjastojen rahoitus- ja kustannustietoihin. Kansalliskirjasto on otettu huomioon niiltä osin, kun sen rahoituksella on vaikutusta yliopistokirjastojen toimintaan esimerkiksi peruspalvelujen tuottajana tai yleiskuvan saamiseksi kirjastojen kokonaisrahoituksesta ja -kustannuksista. Lisäksi tietoja on saatu hankkeen tukityöryhmältä, kirjastonjohtajien kyselyn tuloksista sekä keskusteluista joidenkin kirjastonjohtajien kanssa. Kyselyssä pyydettiin tietoja rahoituskäytännöistä, kustannusrakenteesta sekä toimintojen laajuudesta ja tärkeydestä suhteessa

kirjaston tavoitteisiin. Tausta-aineistona selvityksessä käytettiin aiheeseen liittyviä raportteja, erilaisia selvityksiä, artikkelimateriaalia sekä kirjastojen vuosikertomuksia niin painetussa kuin digitaalisessa muodossa.

1.5 Selvityksessä käytetyt käsitteet

Selvityksessä käytettyjä käsitteitä on pyritty lyhyesti määrittelemään asiayhteyksissä. Tilastollisissa yhteyksissä on määritelmät otettu KITT-käyttäjän käsikirjasta ja sen terminologiuettelosta.

Yliopistojen samoin kuin niiden kirjastojen lyhenteet taulukoissa ja kuvissa ovat:

Helsingin yliopisto	HY	Teknillinen korkeakoulu	TKK
Helsingin kauppakorkeakoulu	HKKK	Turun kauppakorkeakoulu	TKKK ¹
Joensuun yliopisto	JoY	Turun yliopisto	TY
Jyväskylän yliopisto	JY	Vaasan tiedekirjasto Tritonia	TRIT
Kuopion yliopisto	KY	Vaasan yliopisto	VY
Lapin yliopisto	LY	Åbo Akademi	ÅA
Lappeenrannan teknillinen yliopisto	LTY	Kuvataideakatemia	KuvA
Oulun yliopisto	OY	Maanpuolustuskorkeakoulu	MPKK
Svenska handelshögskolan, Hanken	SHH	Sibelius-Akatemia	SibA
Tampereen teknillinen yliopisto	TTY	Taideteollinen korkeakoulu	TaiK
Tampereen yliopisto	TaY	Teatterikorkeakoulu	TeaK

Kansalliskirjasto on mukana muutamassa kokonaisesityksessä. Sen lyhenteenä on käytetty HY / KK, koska Kansalliskirjasto on hallinnollisesti osa Helsingin yliopiston organisaatiota. Vaasan yliopiston yhteydessä toimi vuoteen 2001 asti Vaasan yliopiston kirjasto. Vuodesta 2001 alkaen Vaasassa on toiminut kolmen yliopiston yhteinen tiedekirjasto ja oppimiskeskus Tritonia, jonka toimintamenojen rahoituksesta Vaasan yliopisto maksaa noin 70 prosenttia ja Åbo Akademi ja Hanken yhteensä noin 30 prosenttia. Jossain yhteydessä poikkeuksellisesti voidaan Tritonian aikaisissakin tiedoissa tuoda esiin vain Vaasan yliopiston osuus kirjaston tiedoista, jolloin käytetään lyhennettä VY. Muutoin lyhenteenä on käytetty myös aikasarjoissa TRIT. Vuodesta 2004 alkaen kirjastoon on liitetty kolmen yliopiston yhteinen oppimiskeskus.

Toimintakuluilla tarkoitetaan kirjaston menoja tiloihin ja epäsuorine hankintoihin ilman pääomakuluja. Kokonaistoimintakuluihin sisältyvät näiden lisäksi pääomakuluista tietojärjestelmät ja muut kulut ilman rakennuksia. Jos keskitetty elektronisen aineiston hankintatuki sisältyy tilastoesityksiin, siitä mainitaan erikseen.

Tieteellisten kirjastojen yhteistilastotietokantaan (KITT) sisältyneitä joitakin puutteita ja havaittuja yleiskuvaan vaikuttavia virheellisyyksiä on korjattu selvityksen taulukoihin ja kuviin. Poikkeamat on ilmoitettu liitteen ensimmäisellä sivulla.

¹ Lyhenne eroaa virallisesta lyhenteestä, joka on TuKKK.

2. Kirjastojen rahoitusrakenne

2.1 Yleiskuva yliopistokirjastojen rahoitusrakenteesta

Yliopistokirjastojen rahoitusrakenteella viitataan tässä selvityksessä eri rahoituslähteiden kokonaisuuteen. Yliopistokirjastot saavat suurimman osan rahoituksestaan kehysorganisaatioiltaan yliopistoilta.

Taulukko 1.

Yliopistokirjastojen rahoitus rahoituslähteittäin vuonna 2005 tuhansina euroina. (* Lapin yliopiston rahoitustiedoissa ei ole mukana laskennallisia tilakustannuksia.)²

1000 €	Rahoitus kehysorganisaatiolta	Muu julkinen rahoitus	Yksityinen rahoitus	Maksullisen palvelun tulot	Muu rahoitus	Keskitetty OPM:n tuki e-aineistojen hankintaan	Rahoitus yhteensä	Osuus %
HY / KK	16 453	1 316	222	1 904	82	0	19 976	20 %
HY	17 424	221	35	1 067	0	524	19 272	19 %
HKKK	1 613	0	0	413	21	42	2 089	2 %
JoY	4 013	66	0	164	0	95	4 338	4 %
JY	6 225	67	3	389	0	230	6 914	7 %
KY	1 947	528	0	119	0	149	2 743	3 %
LY	1 182	0	0	98	0	22	1 302*	1 %*
LTY	2 038	0	0	98	0	88	2 224	2 %
OY	6 882	51	0	208	428	301	7 870	8 %
SHH	844	0	0	31	0	27	902	1 %
TTY	2 284	81	4	41	0	122	2 532	2 %
TaY	5 938	79	4	677	0	191	6 888	7 %
TKK	4 219	30	0	238	0	224	4 711	5 %
TKKK	726	0	0	26	0	27	779	1 %
TY	6 862	252	0	144	50	299	7 608	7 %
TRIT	2 715	287	0	99	0	25	3 126	3 %
ÅA	3 079	7	0	66	1 928	97	5 177	5 %
KuvA	95	0	0	0	0	2	97	0,1 %
MPKK	880	0	0	0	0	0	880	1 %
SibA	834	0	0	17	0	5	856	1 %
TaiK	1 305	11	0	53	0	7	1 376	1 %
TeaK	178	0	0	7	0	1	186	0,2 %
Yhteensä	87 736	2 996	268	5 859	2 510	2 477	101 846	100 %
Osuus %	86 %	3 %	0 %	6 %	2 %	2 %	100 %	

Tieteellisten kirjastojen yhteistilastotietokannan (KITT) mukaan yliopistokirjastojen rahoitus vuonna 2005 oli 101,8 miljoonaa euroa, kun Kansalliskirjaston tiedot ovat tarkastelussa mukana. Tietokannassa on merkitty vuonna 2005 opetusministeriön tuki elektronisten aineistojen keskitettyyn hankintaan (FinELib-tuki) kahteen kertaan: yksittäisten yliopistokirjastojen merkintänä sekä osana Kansalliskirjaston budjettia. Kun päällekkäisyys poistetaan, kokonaisrahoitukseksi jää 99,4 miljoonaa euroa. Helsingin yliopiston kirjastolaitoksen ja Kansalliskirjaston rahoitus yhteensä muodosti lähemmäs 40 prosenttia kaikista kirjastojen rahoituksesta vuonna 2005.

Kansalliskirjaston tiedot esitetään tässä selvityksessä vain muutamissa taulukoissa ja kuvissa sekä yhteistyötä Kansalliskirjaston kanssa kuvaavassa luvussa.

² Lapin yliopiston kokonaisrahoitus laskennallisine tilakuluineen 1 755 000 euroa.

Seuraavassa esitellään yliopistokirjastojen kokonaisrahoitusta aikasarjana. Rahoitustarkasteluun sisältyy opetusministeriön tuki elektronisten aineistojen keskitettyyn hankintaan vuonna 2005 toisin kuin taulukossa neljä, jossa tarkastelu on tehty ilman tukea. Aiempina vuosina tukea ei ole eritelty yliopistokirjastoittain, vaan se on ollut osa Kansalliskirjaston tietoja. Yliopistokirjastojen rahoituksen kehittymistä vuosina 1996-2005 kuvaavat luvut eivät ole muutenkaan täysin vertailukelpoisia, koska esimerkiksi tilakuluja alettiin seurata kattavammin vasta vuonna 2002. Sitä aikaisempia lukuja ei voi tältä osin verrata viime vuosien rahoitukseen. Lisäksi vuonna 2002 tehty tilastorakenteen uudistus aiheuttaa epäjatkuvuutta aikasarjassa.

Taulukko 2.

Yliopistokirjastojen kokonaisrahoitus vuosina 1996-2005, tuhansina euroina.³ Vuoden 2005 yliopistokirjastojen lukuihin sisältyy keskitetty e-aineistojen hankintatuki 2.477.200 euroa. (* Lapin yliopiston vuoden 2005 rahoitustiedoissa ei ole mukana laskennallisia tilakustannuksia. Turun kauppakorkeakoulun tiedoissa vuonna 2003 ja 2004 ovat mukana Porin tiedekirjaston rahoitustiedot.)

1000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	muutos 02-05	muutos 04-05
HY	8 920	9 926	10 665	9 835	11 085	11 201	19 925	19 083	19 743	19 271	-3 %	-2 %
HKKK	1 021	1 528	1 619	1 553	1 648	1 678	2 022	2 038	1 940	2 089	3 %	8 %
JoY	2 407	2 554	2 482	2 684	2 740	2 640	3 551	4 005	3 969	4 338	22 %	9 %
JY	3 625	4 240	4 022	3 949	4 060	4 319	6 224	6 080	6 606	6 914	11 %	5 %
KY	1 797	1 973	2 127	2 025	1 810	2 247	2 981	2 689	2 361	2 743	-8 %	16 %
LY	964	1 011	1 361	1 100	1 082	1 040	1 619	1 686	1 764	1 302*	-20 %*	-26 %*
LTY	692	1 008	874	1 236	1 388	1 400	1 753	1 707	1 996	2 224	27 %	11 %
OY	5 110	5 734	7 256	7 721	7 630	6 963	7 570	8 012	8 582	7 870	4 %	-8 %
SHH	600	553	562	614	577	486	689	734	799	902	31 %	13 %
TTY	1 651	1 580	1 586	1 718	1 869	1 846	1 847	2 158	2 078	2 532	37 %	22 %
TaY	4 700	4 069	3 617	3 791	3 716	3 965	5 948	6 069	6 425	6 888	16 %	7 %
TKK	2 181	2 293	2 379	2 351	2 702	2 204	3 601	4 153	4 047	4 711	31 %	16 %
TKKK	565	601	585	610	609	556	739	947*	988*	779	5 %*	-21 %*
TY	3 591	3 826	4 120	4 099	3 944	4 392	6 413	6 888	7 190	7 608	19 %	6 %
TRIT	885	882	992	950	1 002	1 141	2 062	2 480	3 012	3 126	52 %	4 %
ÅA	1 776	2 568	1 741	1 871	3 168	3 129	4 385	4 112	5 147	5 177	18 %	1 %
KuvA	0	0	0	0	0	0	64	73	113	97	52 %	-14 %
MPKK	84	80	438	0	0	0	0	0	589	880		49 %
SibA	360	383	376	399	479	600	660	712	761	856	30 %	12 %
TaiK	265	316	355	406	433	440	727	1 450	1 237	1 376	89 %	11 %
TeaK	164	135	158	151	176	174	217	225	253	186	-14 %	-27 %
Yhteensä	41 358	45 260	47 315	47 062	50 118	50 421	72 995	75 299	79 598	81 870	12 %	3 %

Yliopistokirjastojen kokonaisrahoituksen muutos vuosina 1996-2001 oli yhteensä 31 prosenttia, vuosina 2002-2005 kaksitoista prosenttia ja vuosina 2004-2005 kolme prosenttia. Kokonaisrahoitukseen sisältyy budjettirahoitus ja täydentävä rahoitus sekä FinELib-tuki vuonna 2005. Viime vuosien aikana rahoitus on vähentynyt Teatterikorkeakoulun kirjastossa, Kuopion yliopiston kirjastossa ja hieman myös Helsingin yliopiston kirjastolaitoksessa ja noussut eniten Taideteollisen korkeakoulun kirjastossa, Kuvataideakatemian kirjastossa, Tritoniassa sekä Tampereen teknillisen yliopiston kirjastossa. Lapin yliopiston tiedoissa ei ole mukana laskennallisia tilakuluja, joten muutosprosentti vuodesta 2004 vuoteen 2005 ei pidä paikkaansa. Turun kauppakorkeakoulun lukuihin 2003 ja 2004 sisältyvät Porin tiedekirjaston luvut, mikä vääristävät sarjaa ja näin ollen taulukon prosenttiluvut eivät kuvaa todellista tilannetta. Seuraavassa on palkkahintaindeksin muutokset 2000-luvulla vertailua varten:

Taulukko 3.

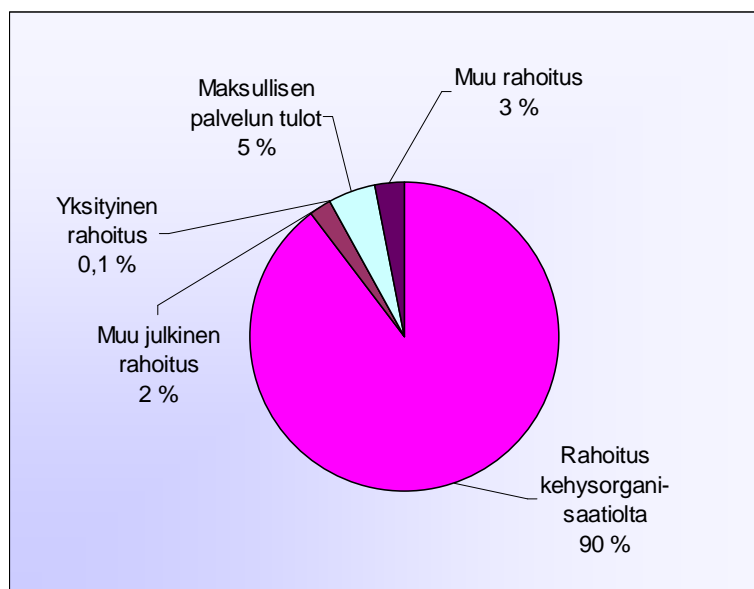
Palkkahintaindeksin vuosimuutokset 1996-2006.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Palkansaajien ansiotasoindeksi (2000=100)	100,0	104,5	108,2	112,6	116,8	121,4
Valtion ansiotasoindeksi (2000=100)	100,0	105,1	109,3	114,0	118,6	123,0

³ Markkamääräiset tiedot on konvertoitu euroiksi.

2.2 Rahoituksen koostumus

Suora budjettirahoitus omalta kehysorganisaatiolta on ollut yliopistokirjastojen suurin rahoituslähde vuosina 1996-2005.

Kuva 1.
Yliopistokirjastojen rahoituslähteet vuonna 2005.

Kuvassa esitellään yliopistokirjastojen rahoituslähteet prosenttiosuuksittain vuonna 2005 siten, että mukana ei ole Kansalliskirjaston tarkastelua eikä keskitettyä elektronisen aineiston hankinnan tukea (FinELib-tuki), kuten edellisen luvun taulukossa yksi.

Seuraavasta käyvät ilmi rahoituksen koostumus ja sen muutokset aikavälillä 1996-2005.

Taulukko 4.

Yliopistokirjastojen rahoituksen koostumus. Luvut on esitetty ilman keskitettyä aineistohankintatukea.

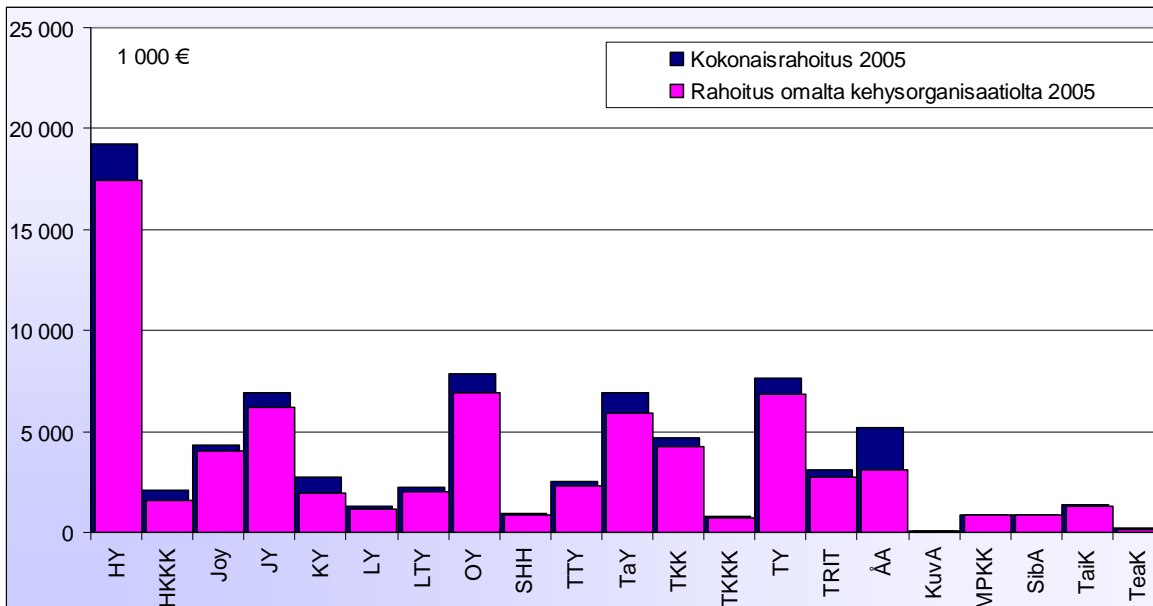
1000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	% / 2005	muutos 96-01	muutos 02-05
Suora budjettirahoitus omalta kehysorganisaatiolta	34 874	37 092	38 176	38 640	41 619	42 525	48 173	50 774	58 409	60 582	76 %	22 %	26 %
Epäsuora budjettirahoitus omalta kehysorganisaatiolta							13 179	13 744	11 228	9 020	11 %		-32 %
Hankerahoitus omalta kehysorganisaatiolta							2 836	2 252	1 736	1 682	2 %		-41 %
Julkinen rahoitus	3 852	4 125	4 810	4 348	4 749	3 936	2 169	2 088	1 803	1 680	2 %	2 %	-23 %
Yksityinen rahoitus							152	136	86	46	0 %		-70 %
Maksullisen palvelutoiminnan tulot	2 632	4 043	4 329	4 074	3 750	3 961	4 498	4 177	3 835	3 955	5 %	50 %	-12 %
Muu rahoitus							1 988	2 127	2 502	2 427	3 %		22 %
Yhteensä	41 358	45 260	47 315	47 062	50 118	50 421	72 995	75 299	79 598	79 392	100 %	22 %	9 %

Taulukko 5.

Yliopistokirjastojen rahoituksen koostumuksen muutosprosentit aikasarjana.

Osuus kokonaisrahoituksesta / %	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Suora budjettirahoitus	84 %	82 %	81 %	82 %	83 %	84 %	66 %	67 %	73 %	76 %
Epäsuora budjettirahoitus							18 %	18 %	14 %	11 %
Hankerahoitus							4 %	3 %	2 %	2 %
Budjettirahoitus	84 %	82 %	81 %	82 %	83 %	84 %	88 %	89 %	90 %	90 %
Täydentävä rahoitus	16 %	18 %	19 %	18 %	17 %	16 %	12 %	11 %	10 %	10 %
Kokonaisrahoituksen määrän muutos edellisvuodesta		9 %	5 %	-1 %	6 %	1 %	45 %	3 %	6 %	-0,3 %
Keskitetty tuki e-aineistojen hankintaan (1000 €) ja sen osuus kokonaisrahoituksesta							2 400 (3,2 %)	2 298 (3 %)	1 953 (2,4 %)	2 477 (3 %)

Kansallista keskitettyä rahoitusta elektronisten aineistojen hankintaan on ollut jo vuodesta 1998, mutta sitä ei ole tilastollisesti eriytetty ennen vuotta 2005. Tuona vuonna tuen osuus kokonaisrahoituksesta oli 3 %. Suoran budjettirahoituksen osuus kirjastojen kokonaisrahoituksesta ilman keskitettyä tukea laskettuna näyttää lisääntyneen kymmenellä prosentilla (66 % - 76 %) aikavälillä 2002-2005, kun taas epäsuoran rahoituksen osuus vastaavana aikana on pienentynyt seitsemällä prosentilla (18 % - 11 %). Tähän saattaa vaikuttaa se, että tilastossa epäsuoraksi rahoitukseksi katsottu tilakulurahoitus on ilmoitettu puutteellisesti ennen vuotta 2002. Kehysorganisaation ulkopuolelta saadun eli täydentävän rahoituksen osuus kokonaisrahoituksesta on pienentynyt kahdella prosentilla (12 % - 10 %) vuosina 2002-2005 ja vuodesta 1996 se on vähentynyt vielä enemmän. Kokonaisrahoitus yliopistokirjastojen yhteistasolla on euromääräisesti lisääntynyt yhdeksän prosenttia vuodesta 2002 (taulukko 4), mutta hieman laskenut vuodesta 2004 (liitetaulukko 2). Liitetaulukossa 2 esitetään rahoituserien euromäärien muutokset vuosittain prosentteina.

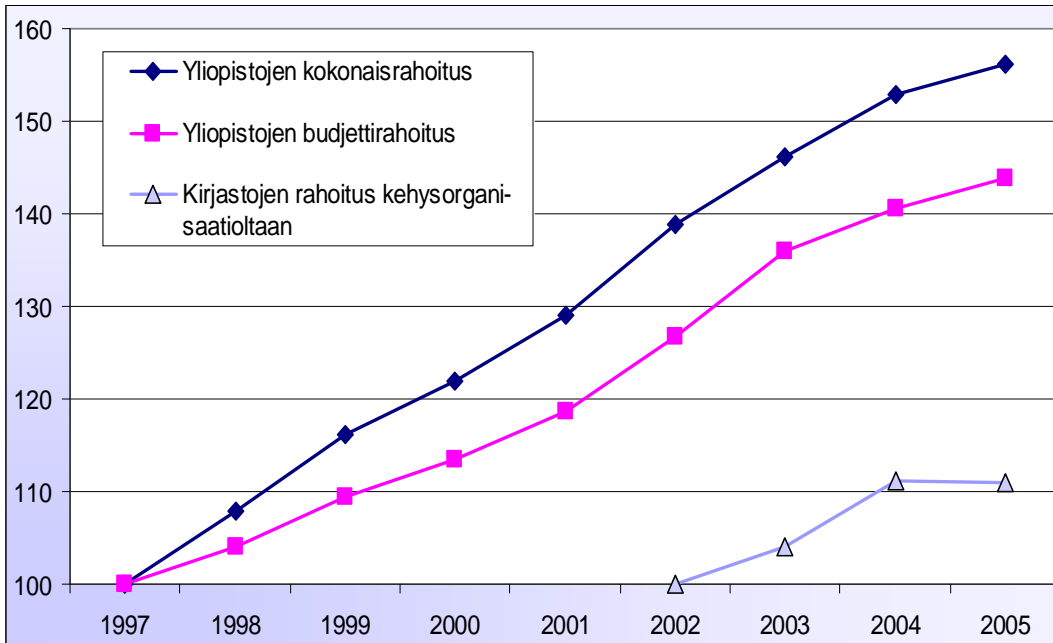

Kuva 2.

Kehysorganisaatiolta saatu rahoitus suhteessa yliopistokirjastojen kokonaisrahoitukseen vuonna 2005.

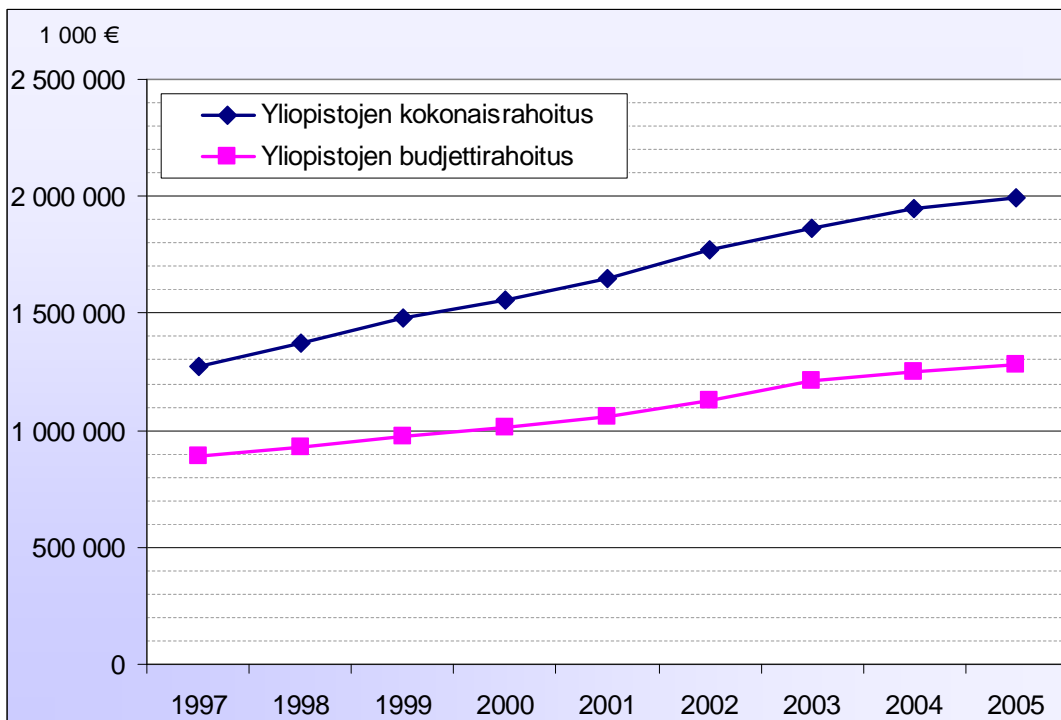
Kehysorganisaatioiden ulkopuolisen rahoituksen osuus yliopistokirjastojen kokonaisrahoituksesta vaihtelee. Täydentävä rahoitus on suurinta Helsingin, Oulun ja Tampereen yliopistokirjastoissa sekä Åbo Akademiassa.

Alla olevassa kuvassa näkyy yliopistokirjastojen kokonaisrahoituksen kasvun hienoinen laantuminen vuodesta 2004 vuoteen 2005. Tämä muutos voi johtua muun muassa siitä, että vuonna 2004 rahoitustaso oli tavallista korkeampi Bologna-prosessin myötä, jolloin uusittiin huomattavilla summilla kurssikirjavarantoja. Vaihteluun voivat vaikuttaa myös muut tekijät, esim. uusien tilojen varustamiseen liittyvät kustannukset.

Kuva 3. Yliopistojen kokonaisrahoituksen ja budjettirahoituksen muutos sekä kirjastojen rahoituksen ja budjettirahoituksen muutos indeksimuodossa esitettynä.

Yliopistojen rahoituskehityksessä alla näkyy täydentävän rahoituksen jatkuva lisääntyminen.

Kuva 4. Yliopistojen rahoituksen kehitys vuosina 1997-2005.

2.3 Budjettirahoitus

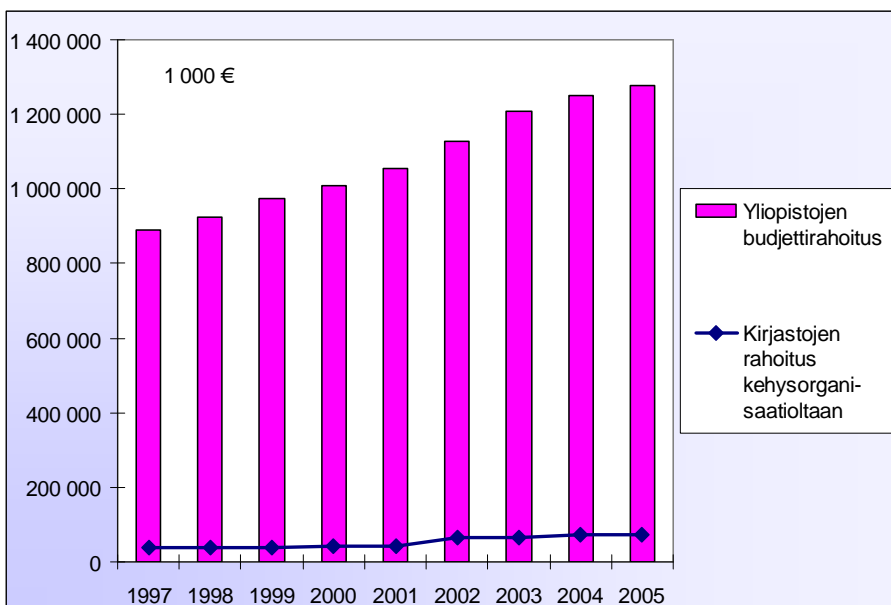
Seuraavassa esitetään yliopistokirjastojen budjettirahoitus vuosina 1996-2005. Alla olevasta taulukosta käy ilmi yliopistokirjastojen saama budjettirahoitus ja täydentävä rahoitus sekä niiden muutokset kyseisinä vuosina. Liitetaulukoista 1-2 löytyy tietoa kirjastojen kehysorganisaatioltaan saamasta rahoituksesta yliopistoittain samalla aikavälillä sekä se, miten budjettirahoituksen, täydentävän rahoituksen ja maksullisen palvelutoiminnan tulojen osuudet kirjastojen koko rahoituksesta ovat vaihdelleet vuosina 1996-2005.

Taulukko 6.

Suora budjettirahoitus on pääasiallinen kirjaston rahoituslähde. Vuosi 2005 sisältää keskitetyn hankintatuen täydentävän rahoituksen kohdalla.

1000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Budjettirahoitus omalta kehysorganisaatiolta	34 874	37 092	38 176	38 640	41 619	42 525
Budjettirahoituksen määrän muutos edellisvuodesta / %		6 %	3 %	1 %	8 %	2 %
Täydentävä rahoitus kehysorganisaation ulkopuolilta, ml. keskitetty e-aineistotuki	6 484	8 168	9 139	8 422	8 499	7 896
Täydentävän rahoituksen määrän muutos edellisvuodesta / %		26 %	12 %	-8 %	1 %	-7 %
Kokonaisrahoitus	41 358	45 260	47 315	47 062	50 118	50 421
Kokonaisrahoituksen muutos edellisvuodesta / %		9 %	5 %	-1 %	6 %	1 %
J.. 1000 €	2002	2003	2004	2005	% / 2005	Muutos 02-05
Budjettirahoitus omalta kehysorganisaatiolta	64 188	66 771	71 372	71 284	87 %	11 %
Budjettirahoituksen määrän muutos edellisvuodesta / %	51 %	4 %	7 %	-0,1 %		
Täydentävä rahoitus kehysorganisaation ulkopuolilta, ml. keskitetty e-aineistotuki	8 807	8 528	8 226	10 586	13 %	20 %
Täydentävän rahoituksen määrän muutos edellisvuodesta / %	12 %	-3 %	-4 %	29 %		
Kokonaisrahoitus	72 995	75 299	79 598	81 870	100 %	12 %
Kokonaisrahoituksen muutos edellisvuodesta / %	45 %	3 %	6 %	3 %		

Täydentävän rahoituksen merkityksen väheneminen selittynee osittain sillä, että aikaisemmin ministeriöistä suoraan saatu hankerahoitus ohjataan nykyisin kehysorganisaation kautta, jolloin se kirjautuu tilastossa budjettirahoitukseen. Myös maksullisen palvelutoiminnan tuotot ovat olleet viime vuosina laskusuunnassa kokonaisuuteen nähden, mikä vähentää ulkopuolisen rahoituksen osuutta.

Kuva 5.

Yliopistojen budjettirahoitus (menot) ja yliopistokirjastojen kehysorganisaatioltaan saama rahoitus vuosina 1997-2005. Tilakustannusten ilmoituskäytännön muutos ja uusi tilastointimenetelmä (KITT-tietokanta) näkyvät kuvassa kirjastorahoituksen nousuna vuonna 2002.

2.4. Epäsuora rahoitus ja sisäinen laskutus

2.4.1 Epäsuora rahoitus

Epäsuora rahoitus on kehysorganisaation tai esimerkiksi yliopiston laitoksen maksamaa ja yliopistokirjaston resurssiksi tullutta rahoitusta riippumatta siitä, onko raha kulkenut kirjaston budjetin kautta vai ei. Epäsuorassa rahoituksessa voi olla mukana muun muassa laitosten tai kehysorganisaation keskushallinnon maksamia tila-, aineisto- ja henkilöstömenoja ja muitakin menoja. Eri kirjastojen epäsuoran rahoituksen ilmoittamiskäytännöissä on eroja, joten seuraavassa taulukossa esitettävät luvut ovat lähinnä suuntaa antavia.⁴

Taulukko 7.

Yliopistojen omalta kehysorganisaatioltaan saama epäsuora budjettirahoitus vuosina 2002-2005.

1000 €	2002	2003	2004	2005	% / 2005	muutos 02-05	muutos 04-05
Epäsuora budjettirahoitus omalta kehysorganisaatiolta	13 179	13 744	11 228	9 020	11 %	-32 %	-20 %

Epäsuoraa budjettirahoitusta alettiin seurata tilastoissa vasta vuonna 2002, jolloin tilastorakennetta uusittiin. Epäsuoraa rahoitusta käytetään pääasiassa tietoaineistojen rahoituksen kanavoimiseen yliopiston tiedekuntien ja laitosten kautta monitieteellisissä yliopistoissa, joissa on hajautettu kirjastorakenne. Esimerkiksi Helsingin yliopiston ja Joensuun yliopiston kirjastoissa huomattava osa aineistorahoituksesta tulee kirjastolle laitosten kautta. Joensuun yliopistossa pääosa monografiainhankinnoista päättyy muualle kuin pääkirjastoon.

Tilaston osoittama epäsuoran rahoituksen pieneneminen liittyy osittain painetun aineiston osuuden pienenemiseen ja digitaalisen aineiston nopeaan lisääntymiseen. Yhä useammassa yliopistokirjastossa pyritään siihen, ettei digitaalisen aineiston hankintakuluja ositeta laitoksille, vaan ne hoidetaan keskitetyllä budjettirahoituksella. Toimintaa on näin saatu tehostettua. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa Elsevier -lehtiä tilattiin 45:lle eri laitokselle ja kirjastoihin ennen siirtymistä nykyiseen keskitettyyn konsortiohankintaan, jossa kustannukset veloitetaan suoraan tiedekunnilta ja erillisilaitoksilta yliopiston rahanjaon yhteydessä. Epäsuoran rahoituksen osuus kehysorganisaatioiden koko kirjastorahoituksesta vuonna 2005 oli kokonaisuudessaan enää 11 prosenttia.

2.4.2 Sisäinen laskutus

2.4.2.1 Laskutettavan toiminnan tulonlähteet

Selvitykseen liittyvän kyselyn vastaajia pyydettiin arvioimaan seuraavien laskutettavan toiminnan tulonlähteiden merkitystä kirjastolle prosenttiosuuksina tai asettamalla ne tärkeysjärjestykseen: julkaisutoiminnan tulot, kaukopalvelu, tietopalvelut, myöhästymis- ja korvausmaksut, tietokantapalvelut, tilavuokraus, koulutus ja konsultointi, aineiston hankinta muille yksiköille ja muut tulonlähteet. Kaukopalvelu on selkeästi tärkein edellä mainituista tulonlähteistä: viidestätoista vastaajasta seitsemän arvioi sen tärkeimmäksi ja seitsemän toiseksi tärkeimmäksi laskutettavan toiminnan tulonlähteeksi. Myöhästymis- ja korvausmaksut ovat toiseksi tärkein: kolme vastaajista arvioi sen tärkeimmäksi ja kolme toiseksi tärkeimmäksi. Muutoin tulokset olivat hajanaiset.

Julkaisutoiminnan tulot ovat huomattavan tärkeitä Tampereen yliopiston kirjastolle (osuus tuloista oli 58 %) ja Jyväskylän yliopiston kirjastolle (tärkein laskutettavan toiminnan tulonlähteistä). Kuopion yliopiston kirjastossa aineiston hankinta muille yksiköille oli tärkein laskutettavan toiminnan

⁴ Eräs vaihtelua aiheuttava käytäntö on esimerkiksi joidenkin kirjastojen saama rahoitus täydennyskoulutuksen tietoaineistojen hankintaan. Tällöin kyseessä on yleensä vain läpilaskutus, koska täydennyskoulutus velottaa aineistosta asiakkailtaan. Tilakulujen muuttunut merkintätapa aiheuttaa epäjatkuvuutta aikasarjoissa. Aikasarjaa vinouttaa myös se, että aineistohankinnoissa on siirrytty keskitettyyn rahoitukseen. Lisäongelma on, että joissain tapauksissa myös yleiskustannuserä on mahdollisesti tulkittu epäsuoraksi rahoitukseksi.

tulonlähteistä. Teknillisessä korkeakoulussa tärkein laskutettavan toiminnan tulonlähde oli energia-projekti (50 %) ja Lappeenrannan teknillisessä yliopistossa verkkoaineiston osittainen laskutus osastoilta sekä lehtien kierto- ja kopiointipalvelut (80 %).

Tilojen vuokraus tuotti 23 % Tritoniassa laskutettavan toiminnan tuloista ja oli kirjaston toiseksi suurin laskutettavan toiminnon tulonlähde. Koulutus ja konsultointi olivat toiseksi tärkeimpiä Lappeenrannan ja Tampereen teknillisten yliopistojen kirjastoissa. Kopioinnin useimmat olivat ilmoittaneet muuksi laskutettavaksi toiminnoksi, ja Åbo Akademielle se tuotti jopa 25 prosenttia laskutettavasta tulosta. Myös tulostuspalvelu, vanhojen kirjojen myynti, laitosten lahjoituskirjojen luettelointi tietokantaan ja harjoittelijakorvaukset ovat tulonlähteitä, mutta näillä ei ollut suurta osuutta laskutettavan toiminnan tuloissa.

2.4.2.2 Kirjastokustannusten kohdistus yliopiston sisällä

Kirjastonjohtajille lähetetyllä kyselyllä selvitettiin, minkälaisia jakomalleja yliopistokirjastoissa käytetään kirjastokustannusten kohdistamisessa kehysorganisaatioissa. Vastaajista yhdeksän ilmoitti, että mitään jakomallia ei ole käytössä. Muissa kirjastoissa kustannuksia kohdennetaan muun muassa seuraavasti:

- Kuopion yliopistossa laitokset myöntävät ylimääräistä rahoitusta kirjastolle.
- Oulun yliopistossa digitaalisen aineiston lisenssikuluja kohdennetaan laitoksille aiemmin ostettujen painettujen kausijulkaisujen mukaisesti.
- Tampereen yliopiston kirjastossa kuluja on vyörytetty laitoksille kustannuslaskennan kautta suhteessa henkilötyövuosiin ja suoritettuihin opintoviikkoihin.
- Teknillisessä korkeakoulussa kukin osasto ja erillislaitos vastaavat omista kirjastokustannuksistaan ja osastot maksavat pääkirjastolle ainoastaan joitakin materiaali- ja tarvikekuluja sekä postimaksuja.
- Turun yliopistossa kustannuksia ei kohdenneta laitoksille. Opetusministeriön hankerahoitus avoimelle yliopistolle on ainoa korvaus palveluista erillislaitoksille.
- Helsingin yliopistossa kustannusten kohdentamisessa käytetään mallia, johon rehtorin tulosneuvotteluissa voidaan sopia erillislaitoskohtaisia muutoksia. Mallia ollaan uudistamassa siten, että erillislaitoksen luonne (tutkimuslaitos, opetus- tai palvelulaitos) ja sijainti (pääkaupunkiseudulla, muualla Suomessa) vaikuttavat kustannuksiin. Palveluista todennäköisesti sovitaan jatkossa palvelusopimuksella.

Kahdeksastatoista vastaajasta seitsemän toivoi, että sisäisen laskutuksen käytäntöjä muutettaisiin ja yksitoista halusi niiden pysyvän ennallaan. Teknillisessä korkeakoulussa nykyistä käytäntöä pidettiin hyvänä, mutta sitä halutaan tarkastella uudestaan, jos työnjakoa pääkirjaston ja osastokirjastojen välillä muutetaan. Vastanneista kirjastoista kuusi (Svenska Handelshögskolan, taidealojen yliopistokirjastot, Maanpuolustuskorkeakoulu) ei laskuta kehysorganisaation jäseniä (opiskelijat, tutkijat, henkilökunta).

2.4.2.3 Kirjaston antamaa koulutusta koskevat sisäisen laskutuksen käytännöt

Kirjaston antamasta koulutuksesta ei yksitoista vastanneesta 21:stä yliopistokirjastosta laskuta lainkaan, vaan opetuksen katsotaan kuuluvan virkatyöhön. Kuusi laskuttaa osan koulutuksesta ja hoitaa osan virkatyönä. Kirjastokohtaiset laskutusikäytännöt on esitetty liitteessä. Taidealojen yliopistokirjastoissa, Maanpuolustuskorkeakoulussa sekä kauppakorkeakouluissa ei makseta yleensä erillistä korvausta. Turun kauppakorkeakoulun kirjasto saa kuitenkin korvausta ilta-aikaan annettavasta ja talon sisäisten erityiskohderyhmien koulutuksesta.

Lappeenrannan teknillisessä yliopistossa opetuksen katsotaan olevan tärkeä osa virkatyötä eikä siitä makseta erikseen. Teknillisessä korkeakoulussa ensimmäisen vuosikurssin opiskelijoiden perehdytykseen osallistuva kirjastohenkilöstö saa erillisen korvauksen, mutta muun opetuksen katsotaan kuuluvan osaksi järjestämisestä vastaavan tietoasiantuntijan työnkuvaa. Tampereen

teknillisessä yliopistossa osa opetusta suoritetaan ilman erillistä korvausta ja osa laskutetaan suoraan tilaavalta laitokselta.

Yliopistoista Oulussa, Vaasassa ja Åbo Akademiassa kirjasto ei saa erillistä korvausta opetuksesta. Tampereen yliopistossa laskutetaan opetusta tilaavia laitoksia ja Turun yliopistossa erillinen korvaus saadaan keskitetyn rahoituksen kautta, vaikkakin saatu summa vastaa vain puolta opetuksen kustannuksista. Jyväskylän yliopistossa on käytössä sekamalli, jota ollaan uudistamassa. Joensuu yliopiston kirjastossa osa opetuksesta tehdään virkatyönä, osasta saadaan korvaus keskitetyn rahoituksen kautta ja osasta kirjasto laskuttaa opetuksen tilaajaa. Helsingin yliopiston kirjastot antavat tiedonhaun koulutusta tiedekunnille, erillislaitoksille ja opiskelijoille maksutta ja muusta koulutuksesta laskutetaan erilaisin käytännöin.

Opetusta pidetään tärkeänä osana kirjaston työtä ja sitä haluttaisiin integroida enemmän aineiden substanssiosaamiseen. Kolme vastanneista antaisi opetuksen virkatyönä jatkossakin, kunhan kirjastolle taataan riittävät resurssit sen hoitamiseen. Hyvänä pidettiin myös käytäntöä, jossa perusopetus kuuluu virkatyöhön, mutta räätälöidystä opetuksesta laskutetaan. Suurin osa yliopistokirjastoista katsoo, että kirjaston tai opetusta antavan henkilön tulisi saada opetustuntien tai suoritettujen opintoviikkojen mukainen normaaliin opetustaksaan perustuva korvaus. Osa yliopistokirjastoista on sitä mieltä, että rahoituksen pitäisi tulla yliopistolta, osa laskuttaisi opetusta tilaavia laitoksia suoraan. Liitetaulukossa kolme liitteen sivulla kolme esitellään kirjaston antamaa koulutusta koskevia sisäisen laskutuksen käytäntöjä yliopistokirjastoittain.

2.5 Hankerahoitus

Hankkeet ovat etukäteen suunniteltuja, niille on anottu ja saatu rahaa kehysorganisaatiolta ja ne on kirjattu suunnitelmiin. Kirjaston hankerahoitukseen ilmoitetaan kehysorganisaatiolta saatu hankerahoitus.

Taulukko 8.

Omalta kehysorganisaatiolta saatu hankerahoitus vuosina 2002-2005.

1000 €	2002	2003	2004	2005	% / 2005	muutos 02-05	muutos 04-05
Hankerahoitus omalta kehysorganisaatiolta	2 836	2 252	1 736	1 682	2 %	-41 %	-3 %

Hankerahoitusta alettiin tilastoida vasta vuonna 2002. Sitä on myönnetty varsinaisten kehitys- ja uudistusprojektioiden lisäksi toisinaan aineiston hankintaan (esimerkiksi monografiyhankintoihin), kun yliopisto ei ole halunnut sitoutua rahoittamaan aineistoa jatkuvasti. Joissakin yliopistoissa digitaalisen aineiston lisenssimaksuja on hoidettu hankerahoituksella. Hankerahoituksen osuus on pienentynyt vuosien mittaan, sillä toimintaa on pyritty kattamaan yhä enemmän perusrahoituksella. Vuonna 2005 hankerahoituksen osuus kehysorganisaatioiden kokonaisrahoituksesta oli enää kaksi prosenttia.

2.6 Yleiskustannuserä

Yleiskustannuserä on tarkoitettu kattamaan yliopiston ulkopuolelta saadulla rahoituksella toteutetavasta tutkimustyöstä aiheutuvat palvelukustannukset. Rahoituskäytännöt vaihtelevat yliopistoittain. Muutamassa yliopistokirjastossa yleiskustannuserä on suoraan budjetissa, jotkut yliopistokirjastot eivät saa siitä osuuttaan lainkaan.

Kirjasto	Yleiskustannuseräprosentti						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
SHH	2	2	2				
LY	1	1	1	1	1	1	1
OY	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
TY	0	0	0	0,5	0	0,5	0,5
ÅA	7	7	7	7	7	7	7

Taulukko 9.
Yleiskustannuseräprosentit vuosina 2000-2006 kirjastoissa, joissa se on selkeästi määritelty (n=5).

Kirjastoista kahdeksan saa yleiskustannusosuuden vuosittain, mutta vain viidessä yliopistossa osuusprosentti on selkeästi määritelty vaihdellen 0,5:stä – 7:ään. Kuopion yliopiston kirjasto saa tiettyjen rahoittajien yleiskustannuseristä prosentin. Lapin yliopiston kirjasto saa prosentin yliopiston maksullisen palvelutoiminnan tuloista sekä osuuden Suomen Akatemian hankkeiden yleiskustannuserästä. Tampereen yliopiston kirjasto saa kirjastoaineistonhankintaa varten noin kolmen prosentin osuuden joistakin opetusministeriön rahoittamista yliopiston valtakunnallisista ohjelmista ja hankkeista. Turun yliopisto on saanut vuodesta 2005 lähtien puoli prosenttia yliopiston laitosten hankkimasta ulkopuolisesta rahoituksesta, millä se rahoittaa osan tietoaaineistohankinnoistaan. Oulun yliopistossa kirjasto saa 1,2 prosenttia maksullisesta palvelutoiminnasta ja prosentin Suomen Akatemian rahoituksesta. Åbo Akademin kirjasto saa seitsemän prosenttia yliopiston ulkopuolista rahoituksesta, lukuun ottamatta säätiön rahoitusta.

Erikoisalojen yliopistoissa ei yleiskustannuseräkäytäntöä ole. Kaupallisista yliopistoista vain Svenska Handelshögskolanissa yleiskustannusosuutta on myönnetty kaksi prosenttia vuoteen 2002 saakka, mutta sittemmin on siirrytty käytäntöön, jossa rehtori päättää vuosittain määrärahojen noususta ja niihin sisältyvästä yleiskustannusosuudesta. Teknillisistä yliopistoista vain Teknillisen korkeakoulun kirjasto saa yleiskustannusosuuden. Kun se vuonna 2001 ensi kerran myönnettiin, sovittiin yhdestä prosentista. Silloinen euromäärä on jatkuvasti jäänyt kirjaston osuudeksi, vaikkei se enää vastaakaan alkuperäistä sopimusta.

Yksitoista yhdeksästätoista yliopistokirjastosta maksaa omista maksupalvelutuloistaan yleiskustannuserää yhdestä viiteentoista prosenttiin keskiarvon ollessa kymmenen prosenttia. Yhdeksän yliopistoa perii yleiskustannusosuuden myös opiskelijoiden kirjastolle maksamista maksuista.

Yliopistoille on korostettu täydentävällä rahoituksella tehtävän tutkimuksen kulujen tarkkaa seuranta ja kohdentamista. Varsinkin tutkijakunnan laaja digitaalisen aineiston käyttö ja lisenssimaksujen jatkuva nousu ovat tuoneet esiin tarpeen tarkistaa myös kirjastopalvelujen kustannusten ja rahoituksen vastaavuutta siten, että niille määriteltäisiin osuus täydentävän rahoituksen yleiskustannuserästä joko erikseen tai yhdistettynä vuosittaiseen budjettirahoitukseen (ks. myös kuva 4).

Yliopistokirjastot pitäisivät oikeudenmukaisena mallia, jossa ne saisivat ulkopuolisten käyttäjien kirjastopalveluja varten tietyn prosentiosuuden täydentävästä rahoituksesta. Nykyisellään ulkopuolista tutkimusta tekevät hyötyvät budjettivaroin ylläpidettävästä infrastruktuurista, mutta he eivät osallistu sen ylläpito- ja hankintakustannuksiin. Erityisesti nähdään, että humanistis-yhteiskuntatieteellisillä aloilla kirjastot ja niiden ylläpitämät kokoelmat ja palvelut ovat merkittävä tutkimuksen infrastruktuuri.

Kyselyssä tuotiin esiin seuraavia malleja yleiskustannuseräkäytäntöihin:

- kirjastoille osoitetaan rehtorin pidättämästä yleiskustannuserästä vähintään 1-1,5 % (prosentin suuruus voi vaihdella yliopistojen tarpeiden mukaan)
- kirjastoille osoitetaan vähintään 1 %:n osuus etukäteen useammiksi vuosiksi korvaamaan projektitutkijoiden elektronisten aineistojen käyttöä
- kirjastolle määritellään osuus tutkimuksen tai koulutuksen saamasta ulkopuolisesta projekti- rahoituksesta ja uusien oppiaineiden perustamiseen saadusta rahasta
- luodaan veroperustainen malli, joka perustuu arvioon erityisesti ulkopuolisella rahoituksella palkattavien tutkijoiden kirjastopalveluiden käytöstä
- osa erillislaitosten yleiskustannuserästä ohjataan suoraan kirjastolle aineistojen hankintaan.

2.7 Yliopistokirjastojen ulkopuolinen rahoitus ja maksullinen palvelu

Yliopistokirjastojen ulkopuolisella rahoituksella tarkoitetaan erikseen hakemalla tai lahjoituksin saatua rahoitusta sekä kirjaston maksullisen palvelutoiminnan tuloja. Seuraavista taulukoista voidaan havaita, että ulkopuolisen rahoituksen ja maksupalvelutulojen yhteenlaskettu osuus on vuosien myötä pienentynyt.

Taulukko 10.

Ulkopuolisen rahoituksen ja maksullisen palvelutoiminnan tulot yliopistokirjastoissa vuosina 1996-2005.

1000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ulkopuolinen rahoitus ilman keskitettyä tukea ja maksullista palvelutoimintaa	3 852	4 125	4 810	4 348	4 749	3 936	4 309	4 351	4 391	4 154
Maksullisen palvelutoiminnan tulot	2 632	4 043	4 329	4 074	3 750	3 961	4 498	4 177	3 835	3 955
Yhteensä	6 484	8 168	9 139	8 422	8 499	7 896	8 807	8 528	8 226	8 109

Taulukko 11.

Ulkopuolisen rahoituksen ja maksullisen palvelutoiminnan tulojen muutokset vuosina 1996-2005.

	muutos 96-01 / %	muutos 02-05 / %	muutos 04-05 / %
Ulkopuolinen rahoitus ilman keskitettyä tukea	2 %	-4 %	-5 %
Maksullisen palvelutoiminnan tulot	50 %	-12 %	3 %
Yhteensä	22 %	-8 %	-1 %

Syynä ulkopuolisen rahoituksen pienenemiseen voi olla muun muassa kaukopalvelusta saatujen maksupalvelutulojen väheneminen elektronisten aineistojen yleistymisen myötä ja aikaisemmin maksullisten palvelujen siirtyminen verkkoon tai loppukäyttäjän itsensä hoidettavaksi, jolloin palveluista ei saada tuloja (esimerkiksi tiedonhaku, ilmoitukset asiakkaalle sähköpostiin). Liitetaulukossa neljä liitteen sivulla neljä on lisätietoja ulkopuolisen ja maksullisen palvelutoiminnan tulosta yliopistokirjastoissa vuonna 2005.

2.7.1 Yliopistokirjastojen ulkopuolinen rahoitus

Ulkopuolinen rahoitus on joko julkisista tai yksityisistä lähteistä saatua rahoitusta, yleensä hanketäi projektirahaa (säätöiden myöntämä rahoitus, työllisyysvarat, yhteistyökumppaneilta tai ulkomaalaisilta rahoittajilta saatu rahoitus yms.).

Rahoitusselvitykseen liittyvässä kyselyssä vastaajia pyydettiin ilmoittamaan vuonna 2005 saadun ulkopuolisen rahoituksen lähteet ja käyttötarkoitukset sekä arvioimaan lähteiden keskinäinen tärkeysjärjestys kirjastolle. Vastausten perusteella opetusministeriö näyttäisi olleen vuonna 2005 kirjastojen ulkopuolisista rahoituslähteistä selkeästi yleisin: yhteensä 13 kirjastoa ilmoitti saaneensa opetusministeriöstä rahoitusta (pääasiassa FinELibin e-aineistojen hankintatukea)⁵ ja kymmenen kirjastoa arvioi sen tärkeimmäksi ulkopuoliseksi rahoittajaksi. Saatua rahoitusta oli ollut jatkuvaa (8 kpl), tilapäistä (7 kpl) tai satunnaista (2 kpl), ja se käytettiin projekteihin, kehityshankkeisiin ja aineiston hankintaan.

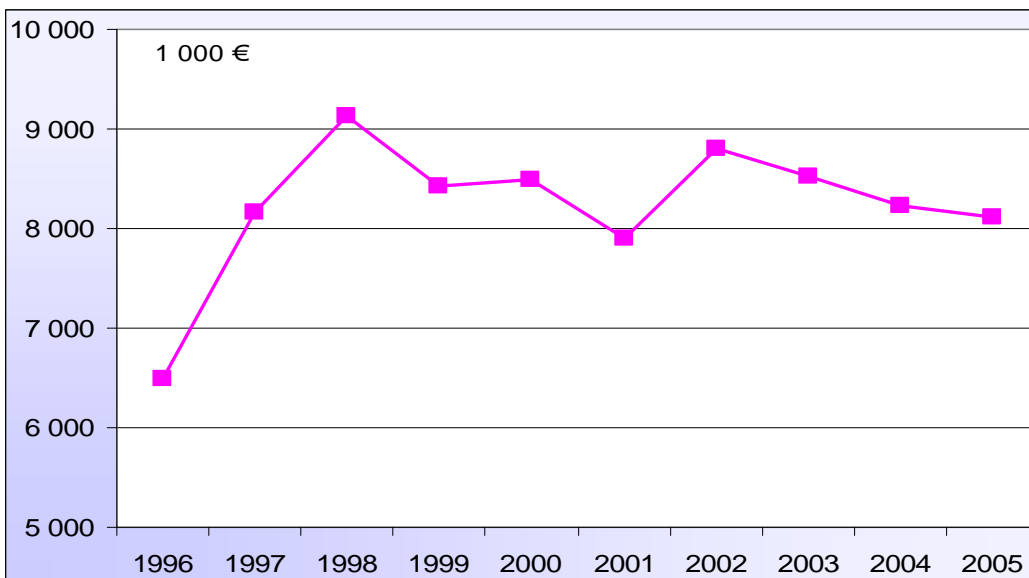
Säätöt rahoittivat vuonna 2005 Helsingin, Joensuun, Kuopion, Tampereen ja Turun yliopistokirjastoja sekä Tritoniaa jatkuvalla, tilapäisellä ja satunnaisella rahoituksella, joka käytettiin projekteihin, kehityshankkeisiin, aineistojen hankintaan ja muuhun, määrittelemättömään toimintaan. Yhteistyökumppaneiltaan vastaavaan tarkoitukseen rahoitusta olivat saaneet Helsingin, Kuopion, Turun yliopistokirjastot, Tritonia sekä Helsingin kauppakorkeakoulun ja Taideteollisen korkeakoulun kirjastot. Tritoniale ja Taideteollisen korkeakoulun kirjastolle yhteistyökumppaneiden tuki oli ollut ensiarvoisen tärkeää.

⁵ Kirjastot näyttäisivät tulkinneen kysymystä hieman eri tavoin, sillä kaikki yliopistokirjastot saavat FinELib -hankintatukea.

Helsingin ja Kuopion yliopistokirjastot sekä Tritonia saivat vuonna 2005 luoteeltaan tilapäistä ja satunnaista rahoitusta ulkomaisilta rahoittajilta, kuten EU:lta, projekteihin ja kehityshankkeisiin.

Helsingin yliopisto (kirjastopalvelujen koordinointiyksikkö) sai rahoitusta Korkeakoulujen arviointineuvostolta yliopistokirjastojen yhteiseen lauluhankkeeseen, Valtiokonttorilta HY-kirjastojen työyhteisökehittämiseen sekä maa- ja metsätalousministeriön ja Metsämiesten säätiön tukea Viikin tiedekirjastolle. Terveystieteiden keskuskirjaston Terkon yhteistyö Helsingin yliopiston keskussairaalan kanssa on ollut vakaasti jatkuva rahoituslähde. (Yliopistollisten keskussairaaloitten kirjastotoimintoja ja sen rahoitusta on tarkemmin käsitelty kohdassa 6.4.1.) Lisäksi Helsingin yliopiston kirjastot ovat saaneet työministeriöltä rahoitusta tukityöllistettyjen palkkoihin sekä oppimissopimuskorvauksia Helsingin kaupungilta. Myös Turun yliopiston kirjasto ja Tritonia ovat saaneet rahoitusta työllistetyin henkilökunnan palkkaamisen.

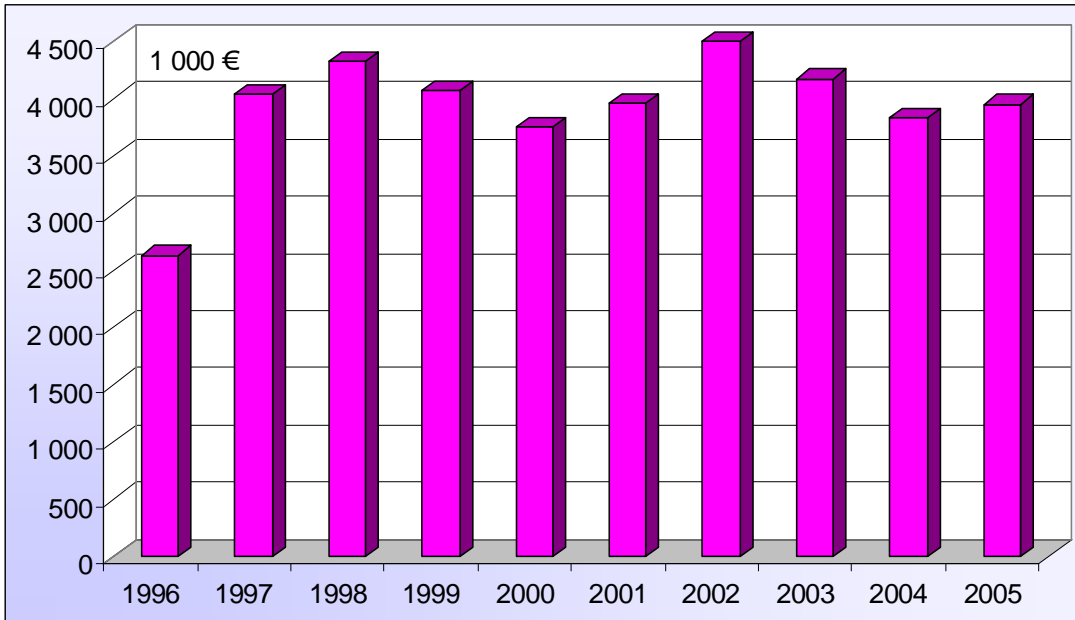
Tampereen yliopisto on saanut toistuvaa rahoitusta Suomen tiedekustantajien liitolta julkaisutoimintaan ja julkaisujen myyntiin. Viipurin taloudellinen korkeakouluseura lahjoittaa Lappeenrannan teknilliselle yliopistolle vuosittain rahaa, josta yliopiston johto ohjaa osan kauppatieteellisen kirjallisuuden hankintaan. Teknillisen korkeakoulun kirjasto sai jatkuvaluontoista rahoitusta projekteihin ja kehityshankkeisiin kauppa- ja teollisuusministeriöltä sekä Tekesiltä. Lapin yliopiston ja Maanpuolustuskorkeakoulun kirjastot saivat muuta ulkopuolista rahoitusta projekteihin ja kehityshankkeisiin. Monen kirjastot, muun muassa Teatterikorkeakoulun kirjasto, saivat lisäksi kuolinpesien ja yksityisten tekemiä kirjalahjoituksia.

Kuva 6.
 Kehysorganisaation ulkopuolelta saadun rahoituksen kehitys vuosina 2002-2005. 1996-2001 vuosisarja ei ole vertailukelpoinen, sillä tilastointitapa muuttui vuonna 2002.

2.7.2 Maksullinen palvelu

Maksullisella palvelutoiminnalla tarkoitetaan opetusministeriön päätöksessä kirjaston maksullisesta palvelutoiminnasta saatavia tuloja. Maksullisen palvelun osuus yliopistokirjastojen kokonaisrahoituksesta vuonna 2005 oli 5 %.

Kuva 7.
Yliopistokirjastojen maksullisen palvelutoiminnan tulot vuosina 1996-2005.

Maksullisessa palvelutoiminnassa ei ole havaittavissa selkeää pitemmän aikavälin suuntausta. Kuvan osoittama nousu vuosien 1996 ja 1997 välillä aiheutui osittain postimaksujen lisäyksestä (kaukopalvelulähetykset ym.) virkakirjeoikeuden poistuttua. Myöhemmin voidaan havaita vuosittu-hannen vaihteen laman vaikutukset ja maksullisen kaukopalvelu- ja tiedonhakupalvelutulojen väheneminen digitaalisen aineiston suoran saatavuuden yleistymisen myötä. Kaukopalvelun hinnoittelua kaikki kustannukset kattavaksi pidetään vaikeana, koska palvelu on kallis. Perinteisten kirjastopalvelujen maksupalvelutuloja kirjastot tuskin pystyvät nostamaan.

Selvityksen kyselyssä vastaajia pyydettiin arvioimaan eri maksupalvelutoimintojen tärkeyttä asettamalla ne tärkeysjärjestykseen tai arvioimalla niiden osuus kyseisistä tuloista prosentteina. Tulosten mukaan myöhästymis- ja korvausmaksut olivat tärkein maksupalvelutoiminta. Sen valitsi tärkeimmäksi yhteensä kuusi yhdeksästätoista vastaajasta (32 %). Viisi vastaajaa (26 %) katsoi kaukopalvelun ja neljä (21 %) julkaisutoiminnan tulot tärkeimmäksi. Myös muiden sijojen vertailu tukee tätä tärkeysjärjestystä. Osio "Muut" sisälsi kopiokorttimyyntin sekä kirjastosta riippuen seuraavia lisätoimintoja: poistokirjojen myynti (Helsingin, Oulun, Tampereen, Turun yliopiston kirjasto), muiden painotuotteiden ja juoma-automaattituotteiden myynti (Tampereen yliopiston kirjasto), tulosteet (Teatterikorkeakoulun kirjasto), gradujen sidontamaksut (Svenska Handelshögskolans bibliotek), palvelusopimukset, kongressitoiminnan ja kadonneiden kirjojen korvaukset (Helsingin yliopisto).

Seuraavasta taulukosta ilmenee, että julkaisu- ja kopiokorttien myynti ja kopiointi, luettelointi, myöhästymis- ja varausmaksut näyttäisivät muodostavan suuren osan kirjastojen maksupalvelutoiminnan tuloista.

Taulukko 12.

Maksupalvelutulojen jakautuminen toiminoittain.

Maksupalvelutoiminnan tulot	Julkaisu- toiminnan tulot	Kauko- palvelu	Tietopal- velut	Myöhäs- tymis- ja korvaus- maksut	Tietokan- tapalvelut	Tilojen vuokraus	Koulutus ja konsul- tointi	Muut (kopiointi, luetteloin- ti jne.)
Yliopistot	%	%	%	%	%	%	%	%
HY	0	18	14	39	1	0	1	27
Joy	89	5	0	2			1	3
LY	15	9		58			12	7
TaY	61	1	6	18	0	0	0	14
TY	61	20	13	4			1	1
ÄÄ		45	5	25				25
Tekn.-kk:t								
LTY		14		85				1
TTY	5	50	5	29		2		9
Kauppa- kk:t								
HKKK	1	2	1	20	75		1	
SHH	26	1	0	54	0	0	0	19
Taide- kk:t								
KuvA		100						
TeaK		20		50				30

2.7.2.1 Itsensä kustantavat toimintokokonaisuudet

Itsensä kustantavia toimintokokonaisuuksia oli vuonna 2005 seitsemässä yliopistokirjastossa (Joensuun yliopiston, Kuopion yliopiston, Lappeenrannan teknillisen yliopiston, Tampereen teknillisen yliopiston, Helsingin kauppakorkeakoulun, Turun kauppakorkeakoulun ja Taideteollisen korkeakoulun kirjastoissa). Itsensä kustantavat toimintokokonaisuudet olivat luonteeltaan

- julkaisu- ja kopiointia (Tampereen yliopiston kirjasto)
- yliopiston julkaisujen myyntiä (Joensuun yliopiston kirjasto)
- kirjastopalveluiden myyntiä muille yliopistoille ja yhteistyökumppaneille (Kuopion yliopisto, Tampereen teknillinen yliopisto, Helsingin kauppakorkeakoulu) sekä
- tietoa- ja informaatiopalvelua yrityksille ja laitoksille (Helsingin kauppakorkeakoulu, Turun kauppakorkeakoulu, Lappeenrannan teknillinen yliopisto).

Lisäksi Taideteollisen korkeakoulun kirjastoon sijoitetut Suomen Sarjakuvaseuran kirjastopalvelut kustantavat itse itsensä. Osa vastaajista totesi, että kaukopalvelu ei kokonaisuudessaan kustanna itseään, sillä toiminta hiipuisi, jos kaikilta asiakkailta laskutettaisiin oikea hinta palveluista.

2.7.2.2 Kustannuslaskenta yliopistokirjastoissa

Kustannuslaskennan perusteella voidaan palvelujen todellinen hinta määritellä ja palvelut hinnoitella kustannuksia vastaavasti. Yliopistokirjastoissa on käytössä itse kehitettyjä excel-pohjaisia laskentajärjestelmiä ja erillisiä ohjelmia. Niissä käytetään hyväksi:

- toimintolaskentaa
- katetuottolaskentaa
- excel-pohjaisia työajan seurantajärjestelmiä
- työajan seurantaohjelmia, joissa on mukana/suunnitteilla kustannusten kohdentaminen ja palkkakuluseuranta
- talousjärjestelmän tietoja ja siitä saatavia raportteja
- määrärahojen ja budjetin seurantaraportteja
- tietojen vertaamista aikaisempiin vuosiin
- Voyagerin hankintajärjestelmän raportteja
- verkkoaineistoihin liittyvää laajaa hinta-, tieteenala- ja käyttöseurantaa
- excel-taulukkopohjaista hankittavien kausijulkaisujen hintaseurantaa
- kiinteiden kulujen arvioimista.

Liitteenä on esimerkki siitä, miten toimintolaskentaa on käytetty hyväksi Tampereen teknillisen yliopiston kirjastossa (case: toimintolaskenta).

Kustannuslaskennan kehittämisen näki tärkeäksi neljätoista selvitykseen liittyvän kyselyyn vastanneista seitsemästätoista yliopistokirjastosta. Erityisesti toimintolaskentaa osa vastaajista pitää tärkeänä omakustannushintoja laskettaessa. Yhteisen kustannuslaskennan mallia ainakin jotkut vastaajista pitävät edellytyksenä sille, että yliopistokirjastot pystyisivät luomaan uusia palvelumuotoja esimerkiksi yritysten, sektoritutkimuslaitosten ja seurojen kanssa. Osa kyselyyn vastaajista toivoo, että kustannuslaskentaa kehittämällä havaittaisiin myös säästökohteita.

Kustannustietoisuutta lisäisi mahdollisesti järjestelmä, jolla voitaisiin seurata rahoitusta reaaliajassa ja joka antaisi raportit asiakaspalvelun, aineiston hankinnan ja käyttöön saattamisen, opetuksen, julkaisemisen, kehitystyön ja projektien, markkinoinnin, johtamisen ja hallinnon sekä muista tarvittavista kokonaiskuluista. Yhteinen kulurakenteen malli olisi joillekin yliopistokirjastoille tervetullut kehityskohde.

2.7.2.3 Maksullisen palvelutoiminnan kehittäminen

Kymmenen seitsemästätoista selvityksen kyselyyn vastanneesta yliopistokirjastosta oli sitä mieltä, että maksupalvelutoiminta vaatisi uusien palvelumuotojen kehittämistä. Esiin nostettiin muun muassa uusien palvelumuotojen suunnitteleminen tutkimuksen käyttöön sekä uusien tietokantojen kehittäminen (esimerkiksi innovaatioaineistotietokanta). Osassa kirjastoja ei nähdä mahdolliseksi kehittää uusia palvelumuotoja, joista voitaisiin rahastaa suoraan, mutta esimerkiksi palvelut alueille tuntuvat toteuttamiskelpoiselta ajatukselta. Maksullisen palvelutoiminnan laajentamisen esteeksi jotkut näkevät sen, että kirjastojärjestelmät eivät nykyisellään tuota tarpeeksi tarkkaa käyttöjakohtaista tietoa.

Tuottojen ennakoidaan vähenevän muun muassa verkkopalveluiden vuoksi. Osa palveluista, joista otettiin aikaisemmin maksu, on siirtynyt atk-pohjaisesti tai muuten käyttäjien hoidettavaksi, mikä samalla vähentää kirjastotyötä ja henkilökunnan tarvetta. Kun asiakastiedotteet hoidetaan pääosin sähköpostitse, saapumisilmoituksista ei enää - ainakaan kaikissa kirjastoissa - oteta maksua, mutta niistä ei aiheudu myöskään postimaksuja. Kaukopalvelu on voimakkaasti vähentynyt maksujen ja verkkopalveluiden vuoksi ja tulee edelleen vähenemään. Työ siirtynee asiakaslähtöisesti hoidettavaksi, mikä vähentää myös maksuja. Näköpiirissä on myös yliopistokirjastojen sisäistä maksupalvelutoimintaa siten, että jotkut itsenäiset osastokirjastot mahdollisesti tulevaisuudessa ostavat palvelunsa pääkirjastolta.

2.8 Rahoituksen määräytyminen ja myöntötavat

2.8.1 Rahoitus kehysorganisaatiolta ja muilta yksiköiltä

Yliopistokirjastoilla on käytössä erilaisia malleja, joiden mukaan rahoitus kehysorganisaatiolta ja erillislaitoksilta määräytyy. Kymmenen kirjastoa saa rahoituksen tulosneuvottelujen pohjalta ja kolmen budjetit perustuvat aiempien vuosien budjetteihin. Muissa kirjastoissa rahoitusmallit vaihtelevat. Kyselyn mukaan suurin osa kirjastoista saa rahoituksen kokonaisuudessaan keskushallinnolta (rehtorilta/budjetista). Lisäksi pienempiä summia saadaan laitoksilta osastokirjastomeneihin tai tietoaineiston hankintaan joko suorana rahoituksena tai laskuttamalla toteutuneista hankinnoista.

2.8.1.1 Helsingin yliopiston käytäntö

Helsingin yliopistossa on kaksi suurta kirjastokokonaisuutta: Kansalliskirjasto, joka yliopistolain mukaan toimii Helsingin yliopiston yhteydessä (HY/KK) ja Helsingin yliopiston kirjastot -kokonaisuus (HY). Helsingin yliopiston kirjastot -kokonaisuus jakautuu hallinnolliselta asemaltaan konsistorin alaiseen erillislaitokseen (Opiskelijakirjasto), useamman tiedekunnan ja yksikön alaiseen erillislaitokseen (Viikin tiedekirjasto), yhden tiedekunnan alaisiin kirjastoihin (keskustakam- puksen viisi tiedekuntakirjastoa, Kumpulan tiedekirjasto, Terkko) sekä joihinkin pienehköihin erillis- laitosten kirjastoihin. Kirjastotoiminnan kokonaisuuden koordinoinnista ja kehittämisestä sekä kes- kitettyjen resurssien käytön suunnittelusta vastaa kirjastopalvelujen koordinointiyksikkö hallintovi- rastossa.

Helsingin yliopistossa lähes kaikki opetus- ja tutkimusyksiköt osallistuvat kirjastopalvelujen rahoitukseen. Kirjasto- ja tietopalvelumenot katetaan

- tiedekuntien suoralla budjettirahoituksella kirjastoille (myös osa tilakustannuksista)
- tiedekunnille pääosin käytön perusteella tai bruttomäärärahojen suhteessa kohdennetuilla välillisillä kirjastokuluilla (Opiskelijakirjasto, osuus Kansalliskirjaston yliopistolle tuottamista palveluista, kirjastopalvelujen koordinointiyksikön perusrahoitus, kirjastojen järjestelmäku- lut)
- rahoituksella erillislaitoksilta (laskennallinen malli⁶)
- yliopiston rahastojen rahoituksella: yliopistollisten tehtävien tuki kirjastoille, e-aineistojen hankintatuki, yhteishankkeet
- maksullisilla palveluilla
- yliopiston ulkopuolisella rahoituksella: palvelusopimukset, työministeriön rahoittamat palkat, hankkeet,
- FinELibin kautta kanavoidulla opetusministeriön valtakunnallisella e-hankintatuella.

Pääosa rahoituksesta tulee tiedekunnilta suoraan tai välillisinä kustannuksina. Tilakustannusten kattaminen vaihtelee kampuksittain. Elektronisen kirjaston kehittämistä on tehostanut muuta rahoitusta keskitetty malli. Keskitettyä tukea on lisätty kustannusten noustessa.

Merkittävimmät ulkopuolisen rahoituksen lähteet ovat Helsingin ja Uudenmaan Sairaanhoidopiiri HUS (Meilahdessa), sektoritutkimuslaitokset ja ministeriöt, yritykset ja yksittäiskäyttäjiltä perittävät maksut.

Kansalliskirjasto tuottaa osan yliopiston paikallispalveluista, joista sovitaan rehtorin kanssa käy- dyissä tavoiteneuvotteluissa (noin 3,5 miljoonaa euroa vuodessa). Kirjastopalvelujen koordinoin- tiyksikkö saa rahoitusta omaan perustoimintaansa osana yliopiston hallintoviraston rahoitusta.

⁶ Malli perustuu opintoviikkojen (15 %:n painotus), opiskelijoiden (15 %), jatko-opiskelijoiden (25 %), opettajien ja tutkijoiden (25 %), budjettirahoituksen (10 %) ja täydentävän rahoituksen (10 %) määriin, mutta sitä ollaan muuttamassa niin, että erillislaitoksen luonne ja sijainti otetaan huomioon ja palvelusopimuksilla määritellään palvelutaso.

Nykyisellään Helsingin yliopiston tiedekunta- ja kampuskirjastoverkostolla ei ole yhtenäistä rahoitusmallia, joka helpottaisi henkilöstöhallinnon ja talouden suunnittelua ja seurantaa. Vuonna 2007 valmistellaan kirjastojen hallinto- ja rahoitusmallin uudistamista 1.1.2010 lukien. Päätös humanistis-yhteiskuntatieteellisten kirjastojen yhdistämisestä 2010 on jo tehty. Päätökset yliopiston kirjastojen yhteisestä tulevasta mallista tehdään syksyllä 2007.

2.8.1.2 Yhteisneuvottelut Vaasassa

Tritoniassa rahoituksesta sovitaan kolmen yliopiston johdon kanssa pidettävässä tulosneuvottelussa, johon johtokunta valmistelee budjettiehdotuksen. Lähtökohtana on vertailu edellisen vuoden budjettiin. Rahoitus saadaan keskitetysti kolmelta osallistuvalla yliopistolta ja kustannukset jaetaan opiskelija- ja henkilöstömäärien suhteessa. Vuoteen 2006 asti Tritonia laskutti menojen mukaan toisia yliopistoja kaksi kertaa vuodessa. Åbo Akademi ja Hanken laskuttivat Tritonialta omiin yliopistoihinsa kuuluvan henkilökunnan palkkakulut.

2.8.1.3 Tulosneuvottelut rehtorin kanssa yliopistojen yleisin käytäntö

Lapin yliopistossa rahoituksen perusteena on toiminnan määrällinen ja laadullinen arviointi vuosittaisissa tulosneuvotteluissa. Myös Helsingin kauppakorkeakoulussa neuvottelun pohjana on muutama kymmenen tulosmittaria. Teknillisessä korkeakoulussa ja Tampereen teknillisessä yliopistossa rahoitus saadaan vuosittaisten tulosneuvottelujen perusteella, jossa kirjasto osoittaa rahoitustarpeensa rehtorille. Turun kauppakorkeakoulun tulosneuvotteluissa rehtori päättää rahoituksesta edellisvuoden toiminnan selvityksen ja kirjaston johtajan laatiman tulevan vuoden budjettiehdotuksen perusteella. Myös Taideteollisen korkeakoulun ja Maanpuolustuskorkeakoulun kirjastot saavat perusrahoituksen tulosneuvottelun tuloksena.

Tampereen yliopistossa neuvotteluja käydään perusrahoituksesta, strategisesta rahoituksesta ja pohjarahoituksesta. Pohjarahoitus on vähintään 96,5 % perusvoimavaroista ja sillä rahoitetaan yksikön virkapalkat, tilakustannukset ja muut toimintamenot, ml. laitteet ja kirjastojärjestelmän ylläpito sekä väitöskirjojen ja pro gradu –tutkielmien verkkojulkaisusta aiheutuvat menot. Strategisen rahoituksen suuruus on enintään 3,5 % ja sen saamiseksi on esitettävä tulosneuvotteluissa suunnitelma toiminnan kehittämisestä. Erityisrahoituksena kirjastolle myönnetään kirjastoaineiston hankintaa varten osuus (noin 3 %) useista opetusministeriön rahoittamista yliopiston valtakunnallisista ohjelmista ja hankkeista. Rahoituksen kirjasto saa suoraan yliopiston keskushallinnolta. Tiedekunnat ja laitokset eivät rahoita kirjaston toimintaa suoraan.

2.8.1.4 Ei selkeitä perusteita ja traditionaalisia budjetteja

Joensuun yliopistossa ei ole sopimuksia eikä sovittuja periaatteita, vaan vuosittain perustellaan rahoitustarve: perustoimintakulut, kuten palkat sekä erityistarpeet, kuten e-aineistojen uutuushankinnat. Perusmääräraha on ollut euromääräisesti tasainen, mutta se ei ole lisääntynyt kustannusten kohoamista vastaavasti. Kirjasto saa vain noin puolet rahoituksesta keskushallinnolta. Suurin osa aineistonhankintarahoista on epäsuoraa rahoitusta laitoksilta. Oulun yliopistossa kirjaston rahoitus muuttuu yliopiston yleisten muutosten kanssa samassa suhteessa eikä erillisiä periaatteita rahoituksen määräytymiselle ole. E-aineistot maksetaan keskitetysti kirjaston määrärahoista, mutta tiedekunnilta saadaan lisärahoitusta hinnankorotuksiin ja uusiin aineistoihin vuosittain. Laitokset rahoittavat myös muiden kirjastoyksiköiden paitsi pääkirjaston kirja- ja lehtihankintaa.

Kirjaston budjetti perustuu entisiin budjetteihin Kuopion yliopistossa, Åbo Akademiassa ja Teatteri- ja korkeakoulussa. Myöskään Kuvataideakatemiassa ei ole prosentiosuuteen, käyttäjämäärään, opiskelijoiden ja tutkijoiden määrään tai muuhun vastaavaan perustuvia ohjeita tai sopimuksia siitä, miten rahaa myönnetään, vaan kokonaisbudjetista tietty osuus on suunnattu kirjastolle.

2.8.1.5 Vaihtelevia rahoitusperusteiden malleja

Jyväskylän yliopistossa kirjasto saa rahoitusta yliopiston rahoitusmallin ns. laajuustekijän (= tietyn vuoden rahoitustaso) mukaisesti sekä yleiskustannustuloja, jotka määräytyvät laskennallisesti opiskelijaa ja henkilötyövuotta kohti.

Turun yliopistossa kirjastolle myönnetään tulossopimusneuvottelujen perusteella määrärahat, jotka muodostuvat perusrahoituksesta, hankerahoituksesta, tuloksellisuusrahoituksesta ja yleiskustannusosuudesta. Vuosittaiset muutokset johtuvat lähinnä olemassa olevan henkilökunnan palkkojen muutoksista, eikä kirjasto ole saanut lisärahaa tietoaaineiston hintojen kohoamisen perusteella 2000-luvulla. Osan normaalitoiminnan rahoituksesta (esimerkiksi tietoaaineistorahasta) kirjasto on saanut hankerahoituksena, jota myönnetään johdon tärkeinä pitämille hankkeille. Hyväksytyihin hankkeisiin kirjastot laittavat omaa rahoitustaan 25 %. Laitosten rahoitus on pudonnut jyrkästi sen jälkeen, kun kirjasto alkoi saada yleiskustannusosuutta. Laitokset rahoittivat aiemmin osan tiedekuntakirjastojen aineistohankinnoista ja 2000-luvulla joitakin verkkoaineistoja.

Lappeenrannan teknillisessä yliopistossa rehtori myöntää kirjastolle rahat yksityiskohtaisen, niin sanotun normaalitoiminnan rahoituslaskelman perusteella. Hankkeista (esimerkiksi elektronisen kirjaston käynnistäminen, kirjaston kokoelmien siirto kirjastorakentamisessa) tehdään erilliset suunnitelmat ja rahoituslaskelmat. Lisäksi opintotoimisto osoittaa tenttien jälki-ilmoittamismaksuista kirjastolle kurssikirjarahaa. Kirjaston ja muiden palvelulaitosten toiminnan rahoittamiseen on Lappeenrannan teknillisessä yliopistossa suunnitteilla rahoitusmalli, joka perustuu opiskelijoiden ja henkilökunnan määrään.

Svenska Handelshögskolans bibliotekissa rahoitus myönnetään talousarvion perusteella. Kirjastolle jaetaan tietty prosenttiosuus yleiskustannuserästä, joka on perustana rehtorin myöntämille rahoituksille. Kirjaston määrärahat ovat nousseet vuosina 2002-2005 noin 5-10% vuodessa. Tulosneuvottelussa esitetään muutama käyttöä kuvaava luku, joita ei kuitenkaan suoranaisesti sidota määrärahaan. Rehtori jakaa Hankenissa myös strategista projektirahaa sekä e-aineistorahaa vuosittain.

2.8.2 Rahoituskäytäntöjen kehittäminen

Yliopistokirjastot toivovat yksinkertaista, nykyistä helpommin hallinnoitavaa mallia, jossa suurin osa rahoituksesta olisi budjettirahoitusta siten, että se olisi määrätty prosenttiosuus yliopiston rahoituksesta. Budjetissa toivotaan otettavaksi huomioon seuraavat asiat:

- kirjaston rahoituksen suhde yliopiston rahoitukseen
- kustannusten nousu, erityisesti aineistojen ja palkkojen sekä verkkoaineistojen hinnat
- kirjaston uudet tehtäväalueet ja niiden vaatima rahoitus
- yleiskustannusosuus.

Kirjaston rahoitusjärjestelmä tulisi kyselyvastausten perusteella suhteuttaa aineistojen hintojen muutoksiin sekä yliopiston toimintaan ja kasvuun. Kyselyvastauksissa esitetään muun muassa perusrahoituksen ja veromallin yhdistelmää, joka kasvaa tai pienenee suhteessa tutkimuksen ja opetuksen volyyymiin. Todetaan, että palveluja käyttävät erillislaitokset, täydennyskoulutus ja avoin yliopisto pitäisi velvoittaa osallistumaan kirjaston toimintamenoihin tietyllä vuosittaisella yleiskustannuserällä. Kehitettävät mallit eivät saisi rangaista käytöstä ja ohjata vähentämään käyttöä. Potentiaalinen käyttäjämäärä on tällöin käyttötunteja, -kertoja tai vastaavia suureita parempi mittari.

Useissa yliopistokirjastoissa toivotaan, että tietoaaineiston hankinnan rahat osoitettaisiin kirjastoon ja että tutkijat budjetoisivat tutkimushankkeissaan tietomateriaalin selkeästi kirjastoon osoitettavaksi rahoitusosuudeksi. Jos kaikkea tietoaaineistoa ei viedä osaksi kirjastojen toimintaa, aineistonhankinnalle olisi ainakin luotava selkeät periaatteet.

Valtakunnallinen verkkoaineiston hankinta ja rahoitus yksinkertaistaisi huomattavasti yhteiskirjastojen aineistohankintaa. Kyselyvastauksissa ehdotetaan, että opetusministeriö kustantaisi FinE-Libin kautta tehtävät perusaineistohankinnat täysimääräisesti kaikkiin yliopisto- ja korkeakoulukirjastoihin ilman omarahoitusosuutta.

Aikataulullisesti toivotaan, että rahoitus olisi tiedossa mahdollisimman aikaisin – jollakin tasolla jopa muutamia vuosia eteenpäin. Vuosittainen rahoitus pitäisi olla varattuna keskitetysti kirjastolle vuoden alussa ja tilinpäätöksen osoittama mahdollinen ylijäämä pitäisi budjetoida heti, kun summa on tiedossa. Kirjaston tulot halutaan suoraan kirjaston käyttöön.

2.8.3 Rahoituksen neuvottelukäytäntöjen muospaineet

Rakenteellisen kehittämisen, tuottavuusohjelman ja tulohajauksen arvellaan vaikuttavan määrärahojen laskuun sekä rahoituksen uusjakoon yliopiston sisällä, alueellisesti ja valtakunnallisesti. Jotkut yliopistokirjastot pelkäävät rahoituksen laskevan jopa niin paljon, että se on tulevaisuudessa riittämätöntä. Lisäksi epäillään, että yhä suurempi osa kustannuksista on katettava ulkopuolisella rahoituksella. Tuottavuus- ja kustannusvastaavuusvaatimusten arvellaan kasvavan. Etäopiskelun yleistyminen tuo muospaineita myös kirjastoon.

Keskittyminen nähdään eräänä trendinä: yliopistokirjastotasolla tehtäviä keskitetään pääkirjastoon ja osasto-, laitos- ym. kirjastojen rooli pienenee. Lisäksi ainakin osa yliopistokirjastoista näkee yhteisten palvelujen kehittämisen ammattikorkeakoulujen kanssa ja paikallisella tasolla tulevaisuuden kehityspiirteinä.

Muospaineita yliopistokirjastoille tuovat tilakulujen nousu, digitaalisten arkistojen ja pitkäaikaissäilytyksen kulut, e-aineistojen kalleus ja tekijänoikeuskysymykset. Osassa rahoitus selvityksen kyselyyn vastauksia todetaan, että tietoaineistojen osuus olisi suotavaa olla suurempi suhteessa tila- ja henkilöstökuluihin, mutta arvellaan myös, että e-kirjasto mahdollisesti vaikuttaa ajan myötä kustannusten suhteisiin. Toisaalta epäillään, että pienemmällä kirjastoyksiköillä, esimerkiksi humanistisilla aloilla, ei välttämättä ole varaa hankkia kalliita e-aineistoja, jolloin tilakulutkaan eivät alene. E-aineistot kehittyvät, ovat kalliita ja niitä tarvittaisiin lisää. Yliopistokirjastot ovat huolissaan mahdollisuuksistaan tarjota niitä.

Tietoaineistojen hallinnan näkökulmasta ongelmana on, että rahoittajatiedekunnat ja -erillislaitokset eivät myönnä kaikkea tietoaineistomäärärahaa kirjaston vastuualueelle (epäsuora aineistohankinta), mikä hankaloittaa ja vääristää vertailemista. Joissain yliopistoissa erittäin merkittävä osa tietoaineistojen rahoituksesta, vastuusta ja vallasta on laitoksilla, mikä näkyy julkiseen käyttöön saatavan aineiston huolestuttavan pienenä määränä joillain tieteenaloilla. Tieteenalojen tasapuolisen kohtelun ja aineiston saatavuuden vuoksi olisikin suotavaa, että rahoitusmallia tulevaisuudessa muutettaisiin siten, että kaikki hankinnat ja hankinnan rahat kulkisivat kirjaston kautta.

3. Kirjastojen kustannusrakenne

3.1 Yleiskuva kustannusrakenteesta

Yliopistokirjastojen kustannusrakenteella tarkoitetaan sitä, mihin yliopistokirjastot kuluttavat käyttössään olevat rahat. Rahankäyttö on yhteydessä toimintakenttään, johon vaikuttavat yliopiston koko ja tieteenalavalikoima. Yleisimpiä yliopistokirjastojen peruspalveluita ovat tietoaineistojen hankintaan, järjestämiseen ja jakeluun liittyvät palvelut, tiedonhakupalvelut, informaatiolukutaidon koulutus sekä tietoresurssien ja niihin liittyvien järjestelmien käyttöön liittyvät henkilökohtaiset palvelut. Osa yliopistokirjastoista vastaa myös julkaisu- ja oppimiskeskustoiminnoista, tuottaa ja ylläpitää tietokantoja sekä hoitaa muita toimintoja yhdessä jonkun muun yksikön kanssa. Kansalliskirjaston tiedot esitetään vain seuraavassa kokonaistaulukossa, mutta ei yksittäisissä tarkasteluissa.

Taulukko 13.

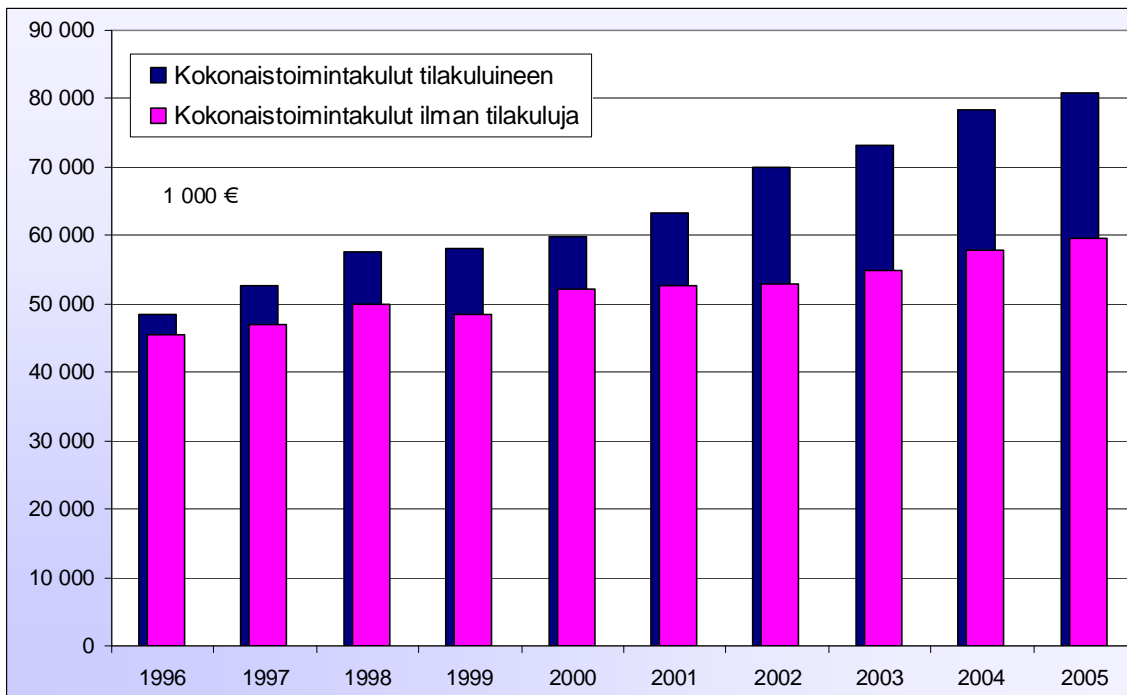
Yliopistojen kokonaismenot ja yliopistokirjastojen toimintakulut epäsuorine hankintoineen ja tiloineen ilman pääomakuluja vuonna 2005.⁷ Taulukko ei sisällä yliopistokirjastojen saamaa keskitettyä e-aineistotukea, mutta se sisältyy Kansalliskirjaston menoihin. Sisältää arvioimalla lisättyjä tietoja ja harkittuja korjauksia (ks. liite kohta 1. Selvityksen tausta). Liitetäulukossa viisi liitteen sivulla kahdeksan esitellään kirjastojen kokonaistoimintakulut ilman tilakuluja vuosina 1996-2005.

Yliopisto	Yliopiston kokonaismenot 2005 (1000 €)		Yliopistokirjaston toimintakulut 2005 (1000 €)	Kirjaston osuus yliopiston kokonaismenoista (%)	Monialainen	Tekniikan, kaupallisen ja erityisalojen
HY	503 601	KK	19 598	3,9 %	x (kansallinen)	
		HY	19 310	3,8 %	x	
TKK	206 772		5 023	2,4 %		x
OY	189 898		8 250	4,3 %	x	
TY	160 960		6 986	4,3 %	x	
JY	144 132		5 996	4,2 %	x	
TaY	128 371		6 701	5,2 %	x	
TTY	113 369		2 434	2,1 %		x
KY	98 890		2 766	2,8 %	x	
ÅA	77 741		4 567	5,9 %	x	
JoY	77 519		4 375	5,6 %	x	
LTY	56 606		1 943	3,4 %		x
LY	41 663		1 822	4,4 %	x	
HKKK	35 973		2 259	6,3 %		x
TaiK	33 392		1 391	4,2 %		x
VY/TRIT	45 183		3 102	6,9 %	x	
SibA	25 435		783	3,1 %		x
MPKK	24 000		829	3,5 %		x
TKKK	21 347		953	4,5 %		x
SHH	15 570		874	5,6 %		x
TeaK	11 096		300	2,7 %		x
KuvA	4 047		91	2,2 %		x
Yhteensä	2 015 565		100 350	5,0 %		

Vuonna 2005 kirjaston toimintakulujen osuus yliopiston kokonaismenoista vaihteli eri yliopistoissa 2,1 prosentista 6,9 prosenttiin. Monialaisten yliopistokirjastojen prosenttiosuuden vaihteluväli oli 2,8 - 6,3. Korkein prosenttiosuus näyttäisi olevan Tritoniassa, koska vertailu on suoritettu vain Vaasan yliopistoon (tilastossa ei ole pystytty ottamaan huomioon kolmikantarahoitusta). Todellisuudessa korkein osuus on Helsingin kauppakorkeakoulun kirjastossa. Teknillisissä yliopistoissa vaihteluvä-

⁷ Markat on aikasarjatarkasteluissa muunnettu euroiksi.

li oli 2,1 %- 3,4 % ja kaupallisissa 4,5 % - 6,3 %. Erikoisalojen yliopistokirjastoissa osuudet yliopiston kokonaismenoista vaihtelivat 2,2 prosentista 4,2 prosenttiin.

Kuva 8.
Yliopistokirjastojen kokonaistoimintakulut 1996-2005.

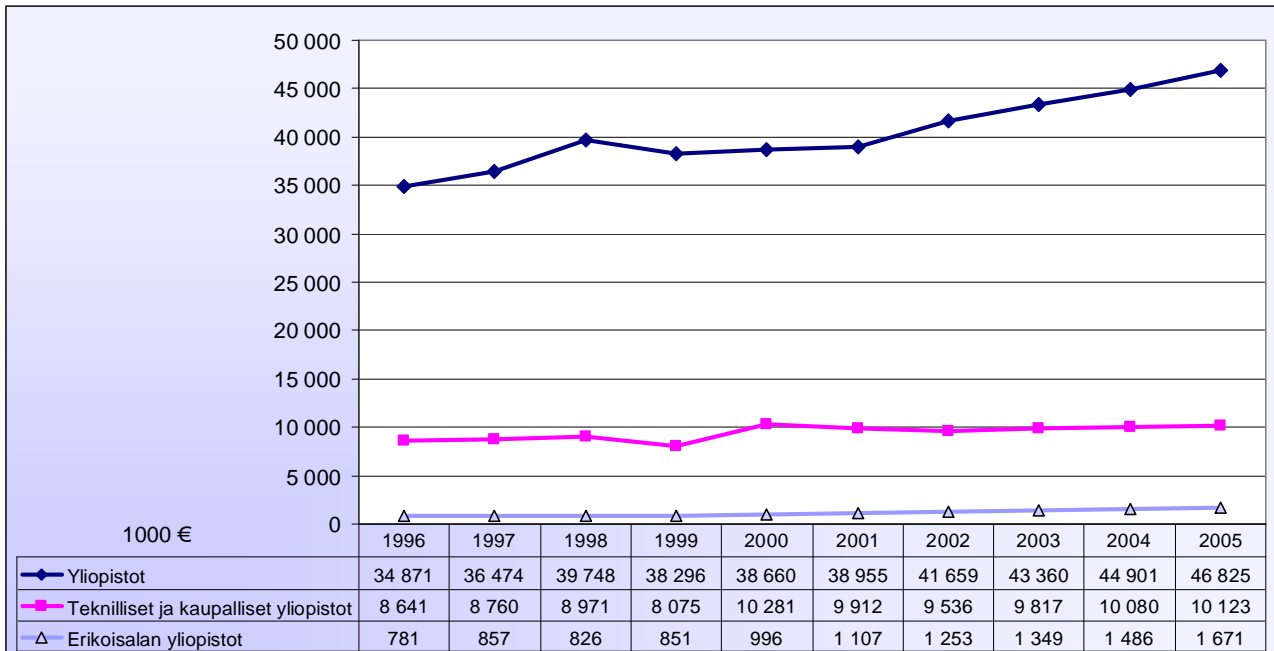
1990-luvun puolivälin jälkeen tilakuluja on siirretty eri tahtiin yliopistoissa kirjaston kustannuksiksi. Niistä on muodostunut eräs suurimmista kulueristä. Vuonna 2005 ne muodostivat keskimäärin neljänneksen kustannuksista.

Taulukko 14.
Tilakulujen lisäyksen vaikutus kirjastojen kustannuksiin.

1000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kokonaistoimintakulut tilakuluineen	48 568	52 560	57 571	58 064	59 927	63 417	69 851	73 113	78 479	80 953
Kokonaistoimintakulut ilman tilakuluja	45 417	46 936	50 038	48 582	52 162	52 546	52 903	54 843	57 892	59 598

	muutos 96-01	muutos 02-05	muutos 04-05
Kokonaistoimintakulut tilakuluineen	31 %	16 %	3 %
Kokonaistoimintakulut ilman tilakuluja	16 %	13 %	3 %

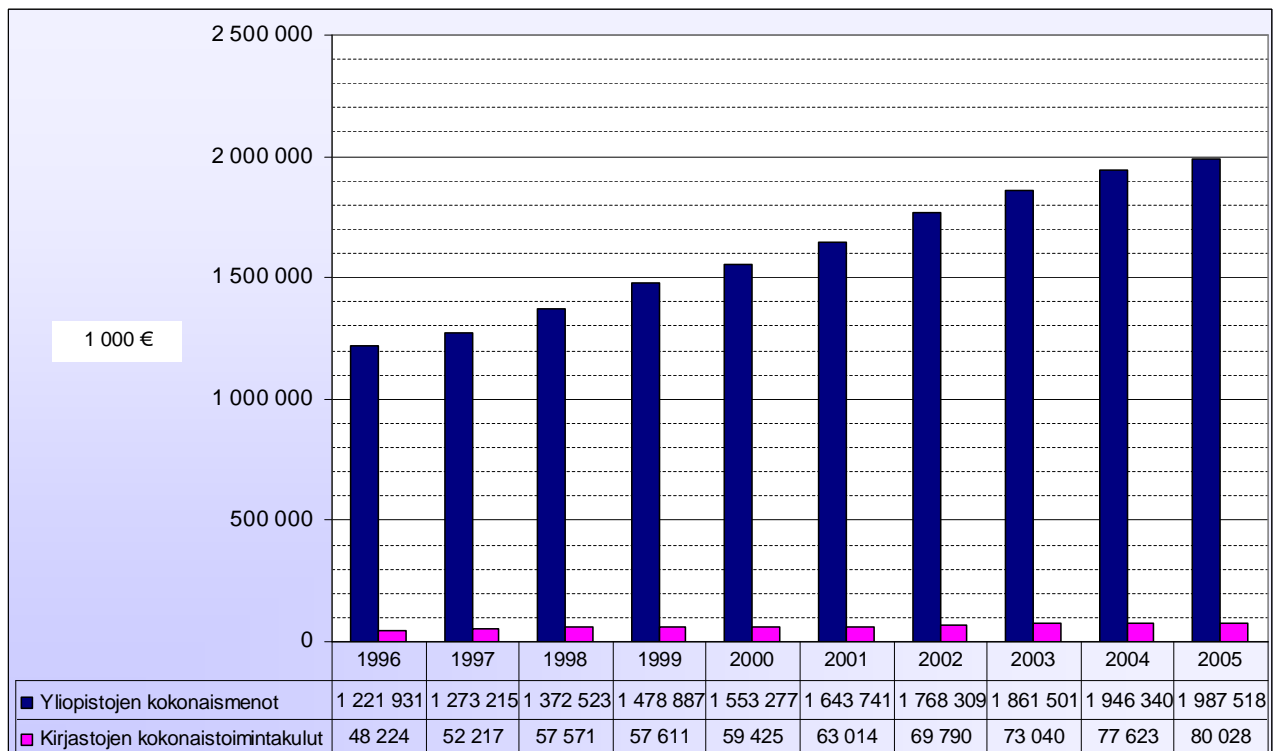
Tilakustannusten kattamiseen alussa myönnetty rahoitusosuus on nykyisin usein sulautettu toimintarahoitukseen, jolloin budjetissa ei välttämättä ole vakiona pysyvän kirjastorahoituksen aikoina otettu huomioon nousevia tilakuluja.

Kuva 9.

Yliopistokirjastojen, teknillisten ja kaupallisten yliopistojen ja erikoisalan yliopistojen kirjastojen perustoiminnan menojen kehitys vuosina 1996-2005. Sisältää perustoiminnan menot eli henkilöstömenot, suorat ja epäsuorat aineistomenot sekä juoksevat kulut, ilman tila- ja pääomakuluja. Ei sisällä keskitettyä tukea e-aineistojen hankintaan eikä Kansalliskirjaston tietoja. Ei sisällä Kuvataideakatemiaa eikä Maanpuolustuskorkeakoulun menoja, koska ne ovat tulleet tilastoinnin piiriin yhtenäisemmin vasta viime vuosina.

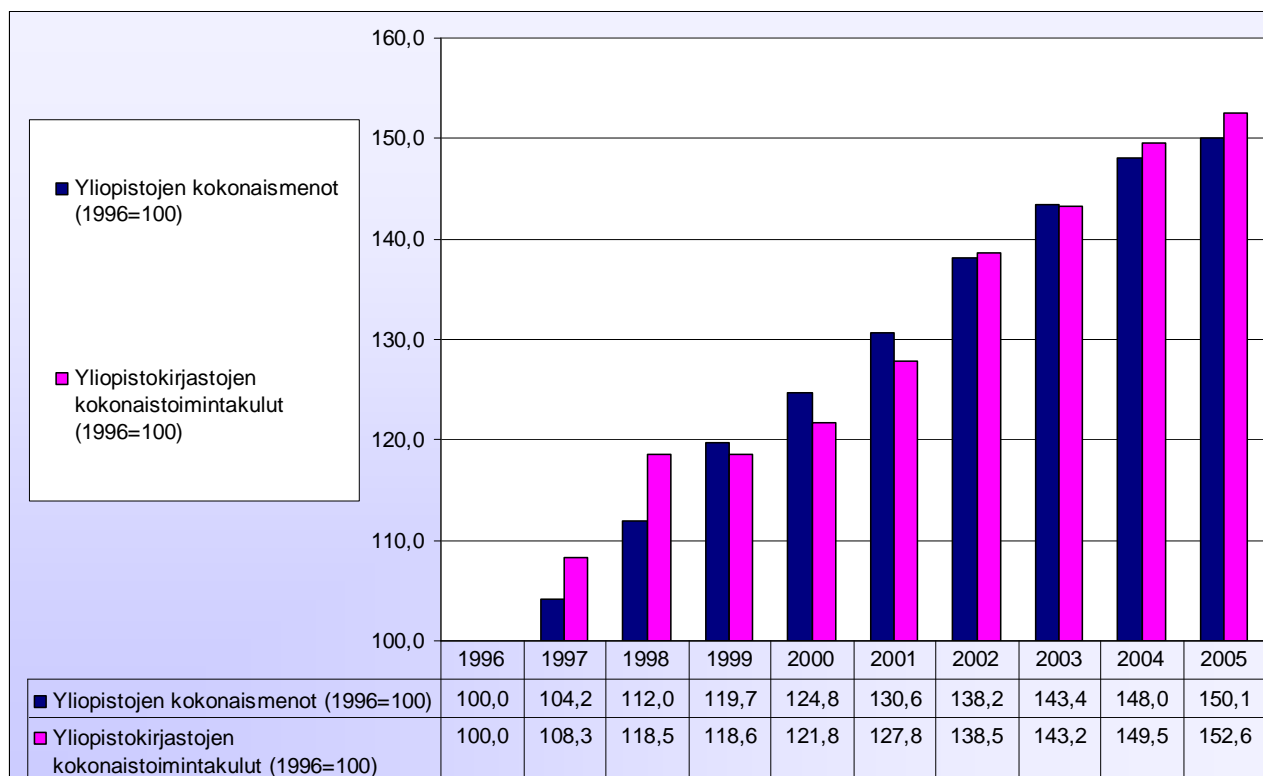
Monialaisten yliopistokirjastojen kustannusten nousuun 2000-luvulla on osaltaan ollut vaikuttamassa elektronisen aineiston lisääntyminen ja lisenssimaksujen korotukset. Teknillisten ja kaupallisten yliopistokirjastojen kustannuskäyrässä sen sijaan ei vastaavaa nousua ole havaittavissa ja erikoisalojen kirjastokustannusten lisäys on ollut varsin pientä.

Kuva 10.

Yliopistojen ja yliopistokirjastojen kustannusten kehitys 1996-2005. Ei sisällä Kuvataideakatemiaa ja Maanpuolustuskorkeakoulun lukuja, koska aikasarjat ovat vajaita.

Tarkasteluvuosien aikana yliopistojen opiskelijamäärät lisääntyivät nopeasti, mikä lisäsi yliopistojen kustannuksia ja aiheutti nousupaineita kirjastojen kuluihin. Myös uusien tutkimusalojen ja -ryhmien perustaminen edellytti tietoaineistojen ja –palvelujen monipuolistamista.

Kuva 11.

Yliopistojen ja yliopistokirjastojen kustannusten prosentuaalinen kumulatiivinen korotus 1996-2005.

Vuosittain myönnettävä rahoitus vaikeuttaa kirjaston toiminnan pitempiaikaista suunnittelua. Kirjanpidon uudistuksen myötä niissä on nykyisin kohdistettava menot vuodelle, jona toiminta tapahtuu. Aikasarjan aikana on siirrytty etukäteislaskutuksesta ajantasaiseen laskutukseen.

Taulukko 15.

Yliopistokirjastojen kokonaistoimintakulut ja rahoitus ilman keskitettyä e-aineistojen hankintatukea.

1000 €	2002	2003	2004	2005	muutos 02-05	muutos 04-05
Yliopistokirjastojen kokonaistoimintakulut	69 851	73 113	78 479	80 953	16 %	3 %
Yliopistokirjastojen rahoitus	72 995	75 299	79 598	79 392	9 %	-0,3 %
Erotus = siirtomääräraha	3 144	2 186	1 119	-1 561		
Erotus prosentteina kokonaistoimintakuluista	5 %	3 %	1 %	-2 %		

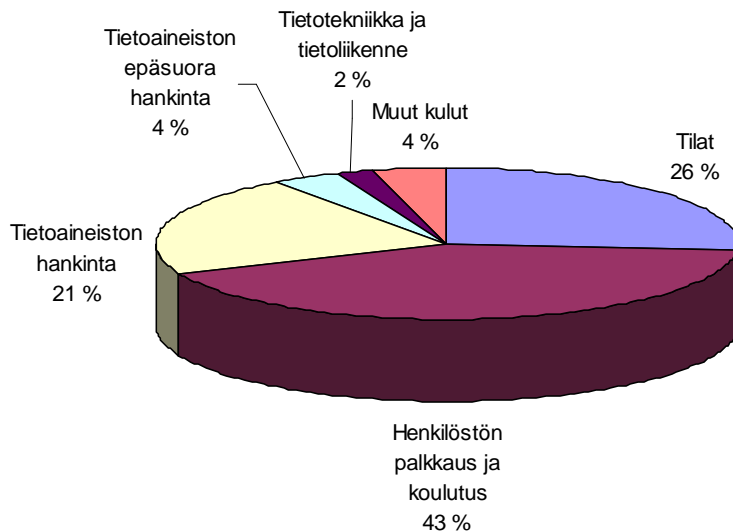
Kokonaistoimintakulut sisältävät toimintamenot tilakuluineen, epäsuoran aineistohankinnan ja pääomakuluista tietojärjestelmät ja muut pääomakulut, mutta ei rakennuksia. Erotus eli siirtomääräraha sisältää eriä, jotka johtuvat esimerkiksi tietojärjestelmän hankintakulujen jakautumisesta usealle vuodelle. Osa siirtomäärärahasta selittyy maksullisen palvelutoiminnan tuotoilla ja vuodenvaihteen ajoittuvilla laskutusaikatauluilla. Myös valuuttakurssien muutokset aiheuttavat epävarmuutta jatkuvaan tilaukseen perustuvien tietoaineistojen hintoja arvioitaessa.⁸ Painettujen tai digitaalisten

⁸ Vaikka euron käyttöönotto on vähentänyt valuuttakurssien vaikutusta, niin edelleen erityisesti dollarin kurssin vaihteluita suhteessa euroon aiheutuu huomattavia kustannusmuutoksia. Esimerkiksi 2000-luvun alkuvuosina dollari oli suhteessa euroon noin 35 prosenttia kalliimmalla tasolla kuin vuonna 2007.

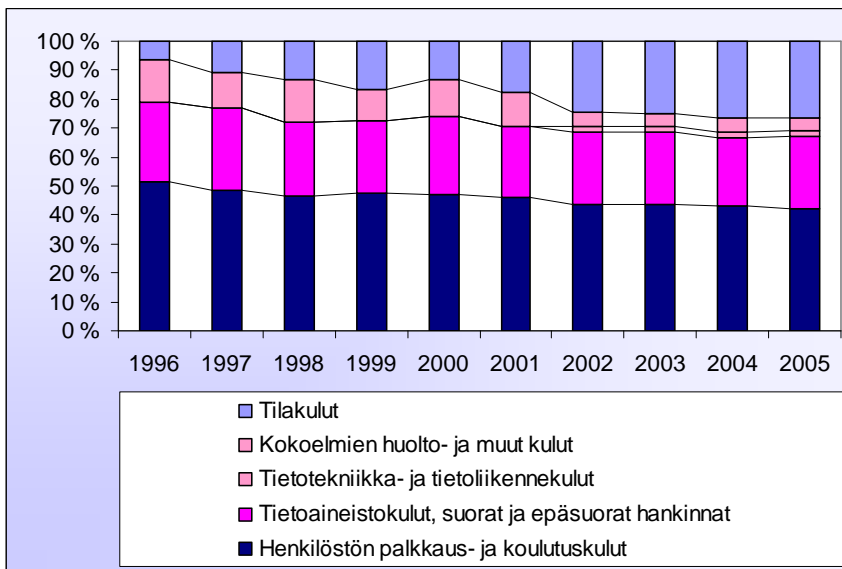
tieteellisten lehtien jatkuvat tilaukset ovat vuosittainen suuri kiinteä menoerä, josta usein joudutaan maksamaan huomattava osa etukäteen, eikä tällöin ehkä vielä ole täyttä varmuutta loppulaskun määrästä tai ajankohdasta.

3.2 Kustannusalueet ja niiden suhteet

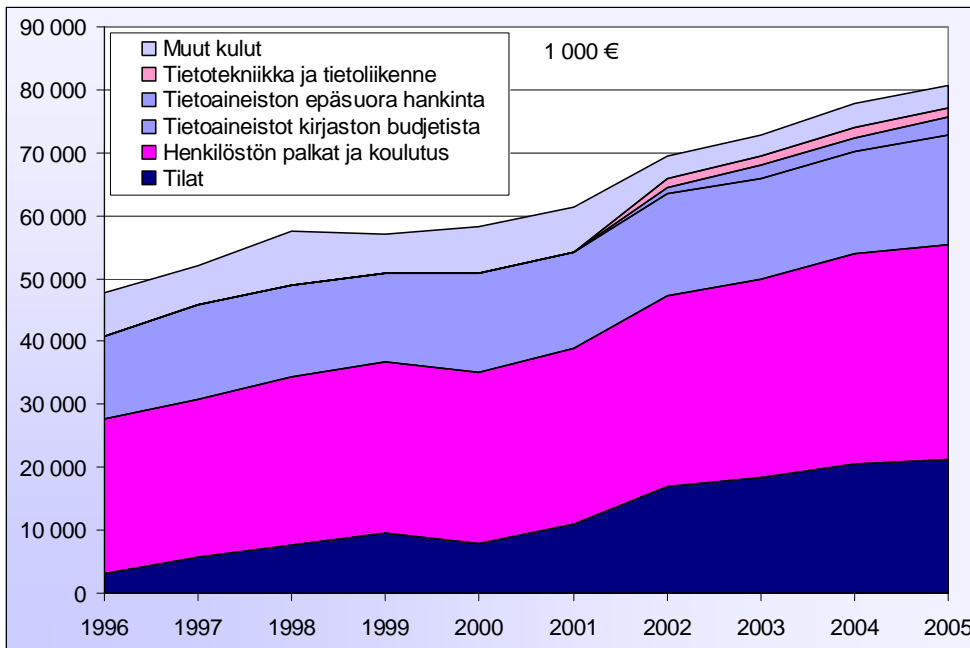
Yliopistokirjastojen kustannuksista valtaosa koostuu kolmesta pääalueesta: tietoaineistojen hankintakuluista, henkilöstökustannuksista sekä tilakuluista. Muut kuluryhmät ovat suhteellisen pieniä edellä mainittuun kolmeen verrattuna, joskin eri kirjastojen välillä on selviä eroja johtuen siitä, mitä tehtäviä yliopistoissa on kirjastojen vastuulla (esimerkiksi julkaisu- ja oppimiskeskuspalvelut) ja joutuvatko kirjastot itse vastaamaan esimerkiksi asiakkaan käyttöön osoitetuista työasemista. Seuraavassa selvitetään kustannusalueita ja niiden suhteita erilaisilla kuvilla. Alla olevassa kuvassa 12 on tilastojen antama jakauma vuodelta 2005 ja sitä seuraavissa kuvissa aikasarjat kymmenen vuoden kehityksestä prosentteina ja euromääräisenä jakautumana. Eri kustannusalueita tarkastellaan myöhemmin yksityiskohtaisesti.

Kuva 12.
Yliopistokirjastojen toimintakulut kuluerrittain 2005 (ei mukana FinELib-tukea eikä pääomakulujen osuutta menoissa).

Kuva 13.
Yliopistokirjastojen toimintakulut kuluerrittain 1996-2005. Tilakulujen ilmoittamisessa tilastoon oli paljon puutteita ennen vuotta 2002, mikä voi antaa vääristyneen kuvan esimerkiksi siitä, että palkkausmenojen prosentuaalinen osuus olisi laskenut jatkuvasti.

Kuva 14.
Yliopistokirjastojen toimintakulujen absoluuttinen jakauma ja muutokset 1996-2005.

Liitetaulukossa 6 esitellään aikasarjana vuosilta 1996-2005 kirjastojen kokonaistoimintakulut kullerittäin sekä vuosittaiset kustannusten muutokset. Muutosprosentti on vaihdellut eniten vuosien 1997-1998 aikana: seitsemästä kolmeen prosenttiin. Vuoteen 2002 saakka tilastoon ilmoitettiin pääomakuluihin kaikki investoinnit yhteissummana erottelematta rakennuksia, tietojärjestelmiä ja muita pääomakuluja. Vuodesta 2002 tiedot on esitelty jaettuna edellä mainittuihin ryhmiin. Vuosisarja ei siis ole täysin vertailukelpoinen.

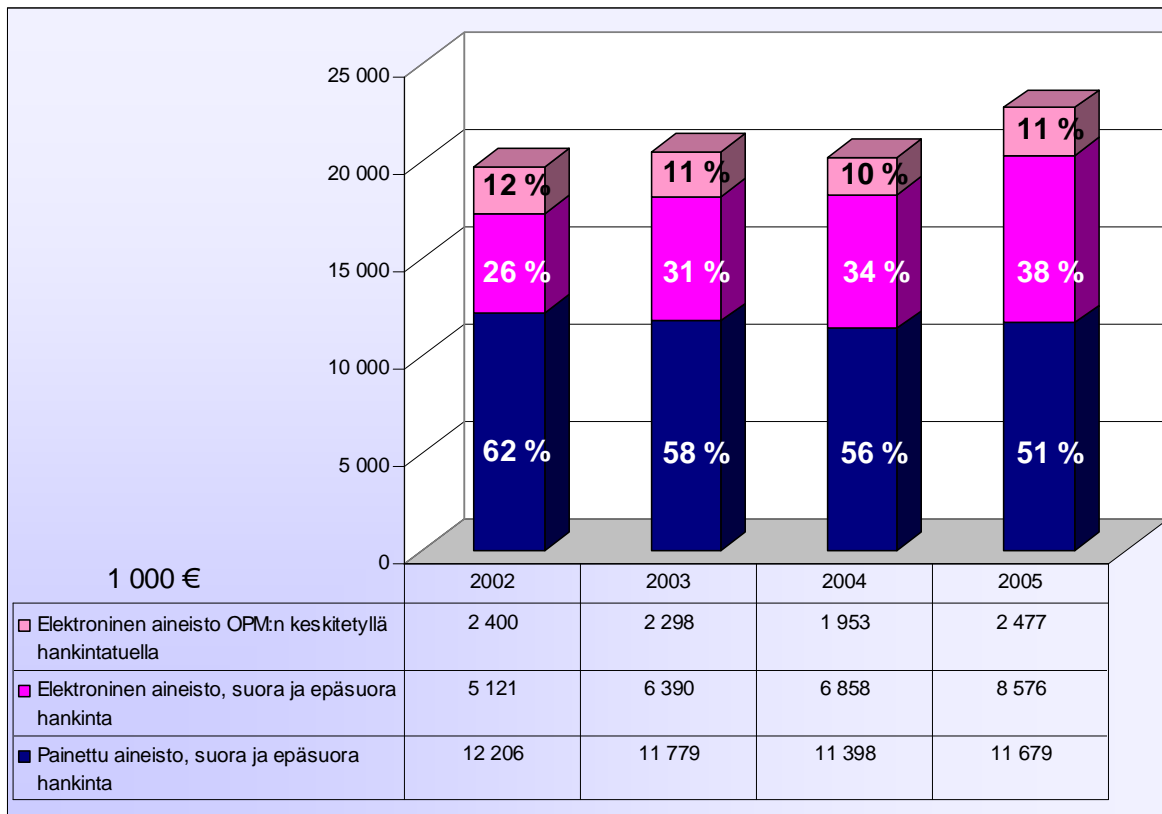
3.3 Aineistokustannukset

Tietoaineiston saatavuuden parantumisessa viimeisen kymmenen vuoden aikana on huomattavia kirjastokohtaisia eroja. Keskiarvotasolla aineistorahoituksen suhteellinen osuus ei ole lisääntynyt vuosien aikana merkittävästi. Kasvu selittyy osittain opetusministeriön elektronisten aineistojen tukirahoituksella.

Taulukko 16.

Kirjastojen tietoaineistokulujen osuus kirjastojen toimintakuluista (sisältää toimintakulut tiloihin ja epäsuoran hankinnan, keskitetyn tuen, mutta ei pääomakustannuksia). Keskitetty tuki e-aineistojen hankintaan on lisätty kaikkiin vuosiin sekä tietoaineistomeneihin että toimintakuluihin, jolloin tietoaineistomeneiden osuusprosentti esimerkiksi vuonna 2005 on korkeampi kuin kuvan 12 mukaisessa esityksessä.

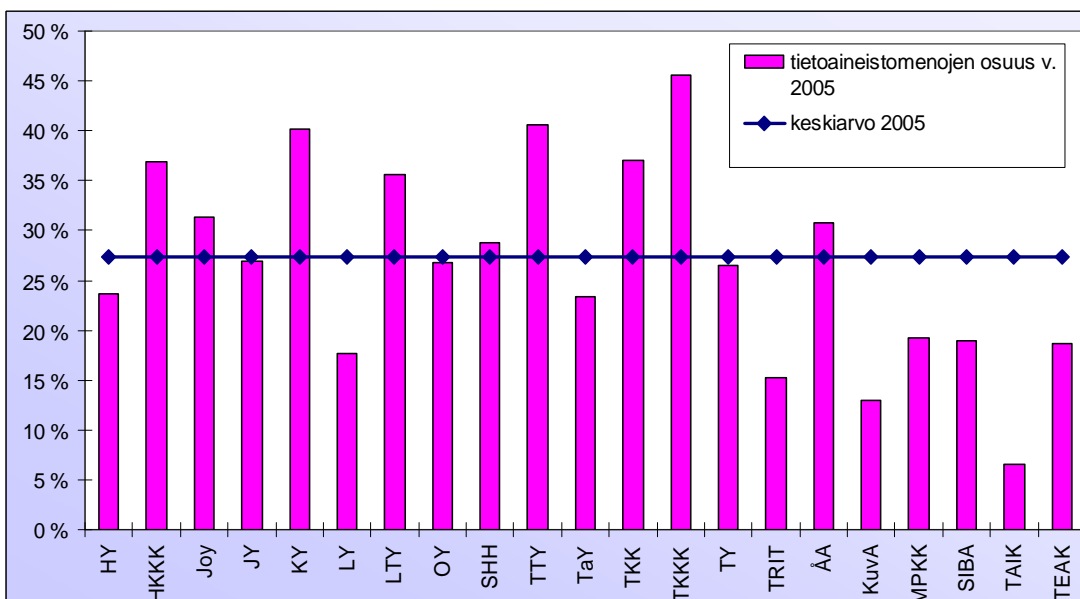
	2002	2003	2004	2005
Tietoaineistojen osuus kirjastojen toimintakuluista (%)	27,5 %	27,2 %	25,4 %	27,4 %

Kuva 15.

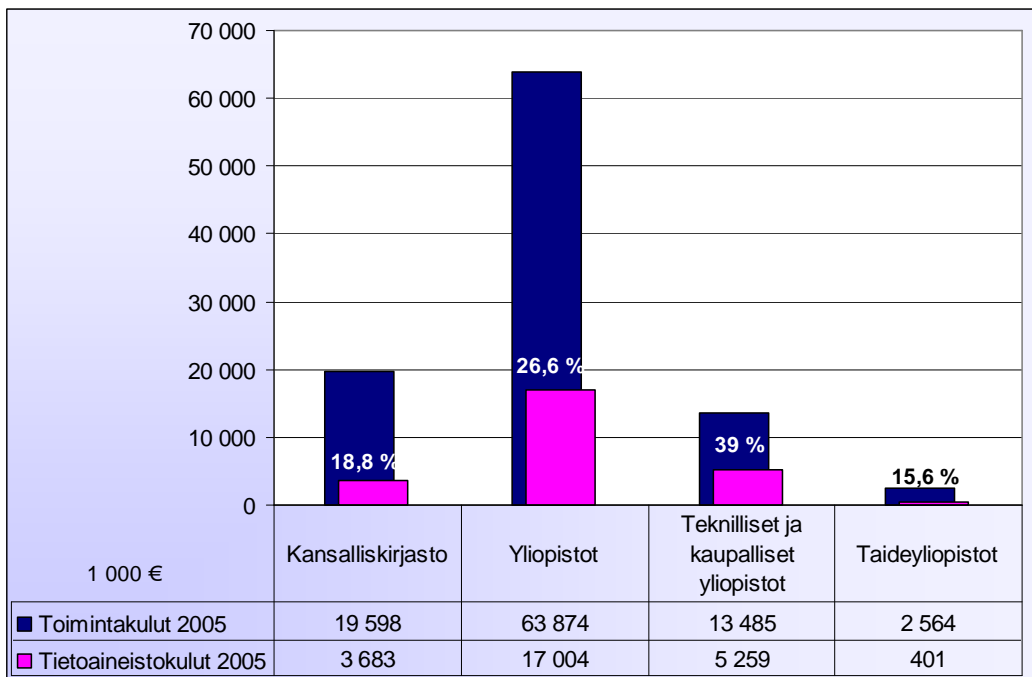
Yliopistokirjastojen tietoaineistokulut 2002-2005, mukaan lukien myös keskitetty e-aineistojen hankintatuki kohdistettuna yliopistokirjastoille. Kuva ei sisällä Kansalliskirjaston osuutta.

Tietoaineistojen osuuteen eri kirjastojen toimintakuluista vaikuttavat paitsi yliopistojen monialaisuus, koko ja kirjastolaitoksen rakenne myös kirjastojen vastuulla olevat eri toiminnot (esimerkiksi julkaisu- ja oppimiskeskuspalvelut), ko. ajankohtaan ajoittuneet uusien kirjasto- tai oppimiskeskustilojen varustaminen sekä eri tieteenalojen aineistojen hintojen eroavuudet. Humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen aineisto on keskimäärin edullisempää, kun taas luonnontieteet ja tekniikka, joissa valtaosa aineistosta on kausijulkaisuja, ovat huomattavasti kalliimpia.

Kuva 16.

Tietoaineistojen osuus kirjastojen toimintakuluista 2005 (%). Käytetty toimintakulut-vertailuluokki sisältää tilakulut ja epäsuoran aineistohankinnan sekä keskitetyn tuen e-aineistojen hankintaan, mutta ei pääomakuluja.

Kuva 17.

Tietoaineistokulujen osuudet yliopistokirjastojen toimintakuluissa vuonna 2005 erityyppisissä yliopistoissa sekä Kansalliskirjastossa. Keskitetty e-aineistojen hankinnan tuki sisältyy kuvassa Kansalliskirjaston tietoihin, ei yliopistojen kohdalle, kuten edellisessä taulukossa.

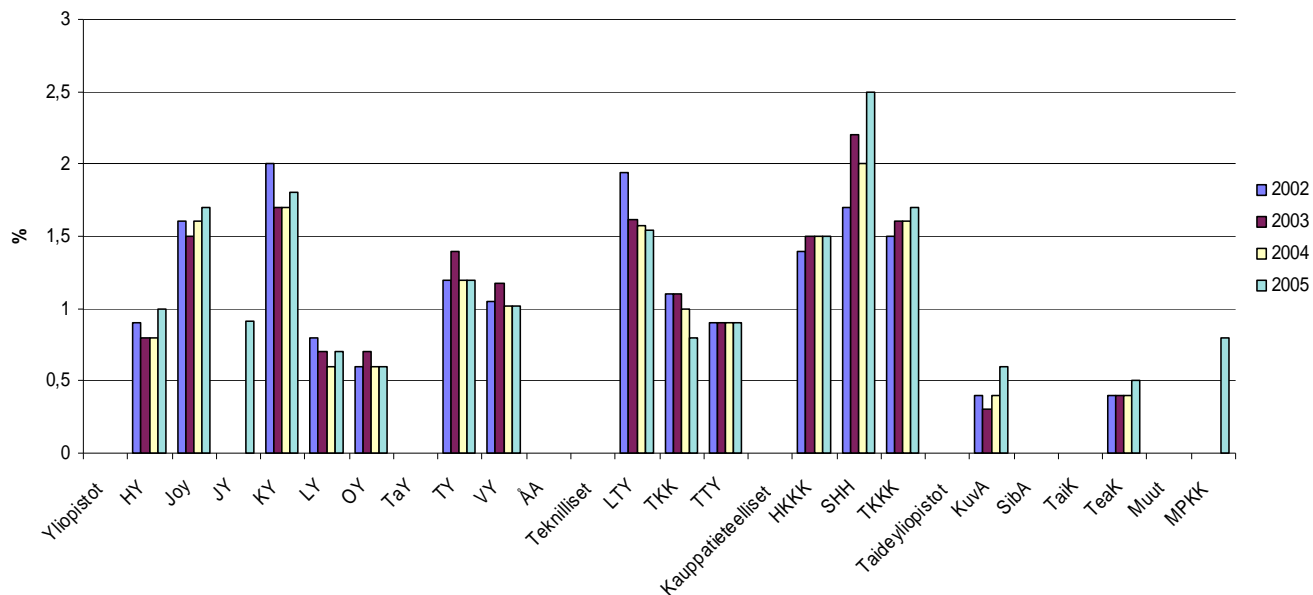
Taulukko 17.

Yliopistokirjastojen kirjastoaineistokulut kirjaston budjetista vuonna 2005.

Yliopistokirjasto	Aineistokulut (1000 €)	Yliopistokirjasto	Aineistokulut (1000 €)
Helsingin yliopisto	3433	Teknillinen korkeakoulu	1553
Helsingin kauppakorkeakoulu	538	Turun kauppakorkeakoulu	380
Joensuun yliopisto	802	Turun yliopisto	1565
Jyväskylän yliopisto	1437	Vaasan tiedekirjasto Tritonia	453
Kuopion yliopisto	935	Åbo Akademi	1336
Lapin yliopisto	300	Kuvataideakatemia	10
Lappeenrannan teknillinen yliopisto	634	Maanpuolustuskorkeakoulu	72
Oulun yliopisto	1205	Sibeliuksen Akatemia	136
Svenska handelshögskolan	232	Taideteollinen korkeakoulu	85
Tampereen teknillinen yliopisto	911	Teatterikorkeakoulu	54
Tampereen yliopisto	1154	Turun kauppakorkeakoulu	380
		Yhteensä	17226

Yliopistokirjastojen aineistomenoista (ilman Kansalliskirjastoa ja kolmen prosentin FinELib-tuki mukaan lukien) vain 26 prosenttia käytettiin vuonna 2005 monografiahankintoihin, josta yli puolet oli kurssikirjoja. Varsinaisia monografioita tutkimuksen tarpeisiin hankittiin alle kolmellatoista prosentilla. Monessa yliopistossa yliopistojen laitokset hankkivat lähes yhtä paljon tutkimukselle kirjoja kuin kirjastot hankkivat omiin kokoelmiinsa. Laitosten hankintojen ongelmana on, että ne eivät tule julkiiseen käyttöön eikä aineiston olemassaolosta edes tiedetä, koska kaikkea aineistoa ei luetteloida kirjaston tietokantaan. Kurssikirjallisuus on yhä pääasiassa monografioita. Elektronisten kirjojen osuus on vielä varsin pieni, mutta e-lehtien osuus on kasvanut nopeasti.

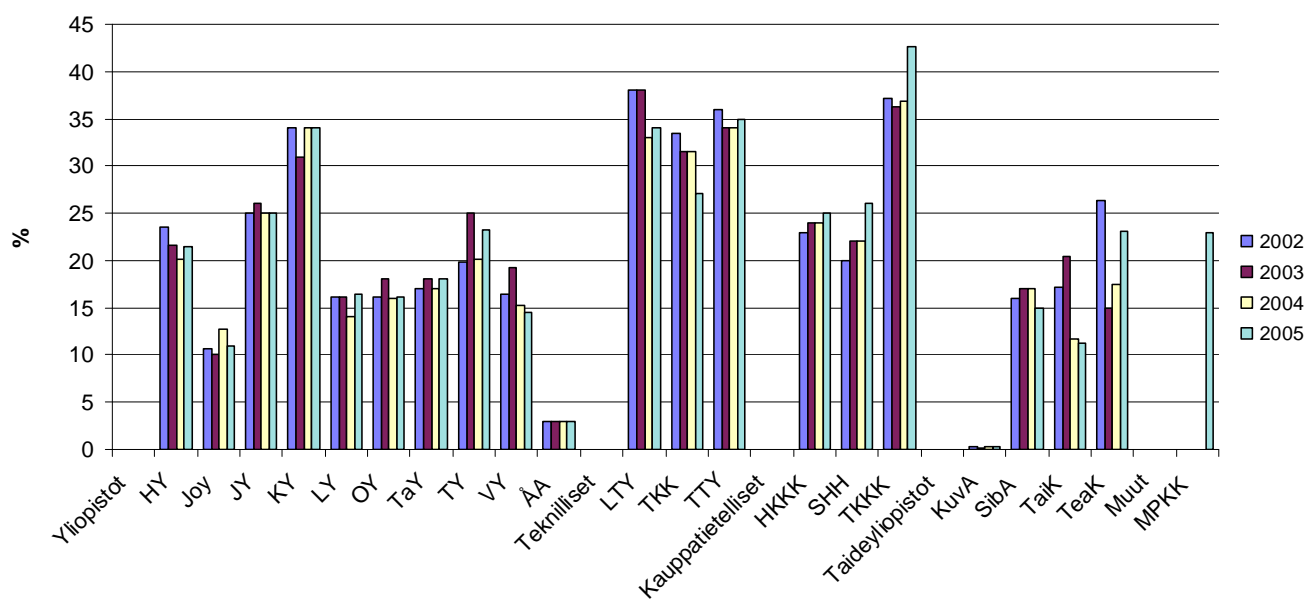
Seuraavassa esitetään koko *yliopistoon* hankitun tietoaineiston kustannusten osuus prosentteina kunkin *yliopiston kokonaiskustannuksista*. Osalta yliopistoista tiedot puuttuvat. Vaihteluväli on 0,5 % - 2,5 %. Seuraaviin kuviin liittyvät numeeriset tiedot, jotka perustuvat kirjastojen kyselyvastauksiin, löytyvät liitetaulukoista.

Kuva 18.

Tietoaineistojen osuudet yliopistojen kokonaiskustannuksista (kyselystä saadut tiedot, numeeriset tiedot liitetaulukoissa).

Alemmassa kuvassa tarkastellaan kirjastojen aineistohankinnan kustannuksien osuutta kirjastojen kokonaiskustannuksista. Maanpuolustuskorkeakoulun tiedot ovat vain vuodelta 2005. Åbo Akademin kohdalla on lisättävä, että painetun aineiston hankintakustannukset katetaan pääasiassa erillisellä säätiörahoituksella. Myös Turun, Jyväskylän, Oulun ja Joensuun yliopistojen kirjastojen sekä Åbo Akademin kirjaston vapaakappaleoikeus vähentää kotimaisen aineiston hankintakustannuksia kotimaisen aineiston osalta.

Kuva 19.

Kirjastojen tietoaineistojen osuudet kirjastojen kokonaiskustannuksista (kyselystä saadut tiedot, numeeriset tiedot liitetaulukoissa).

3.4 Henkilöstökustannukset

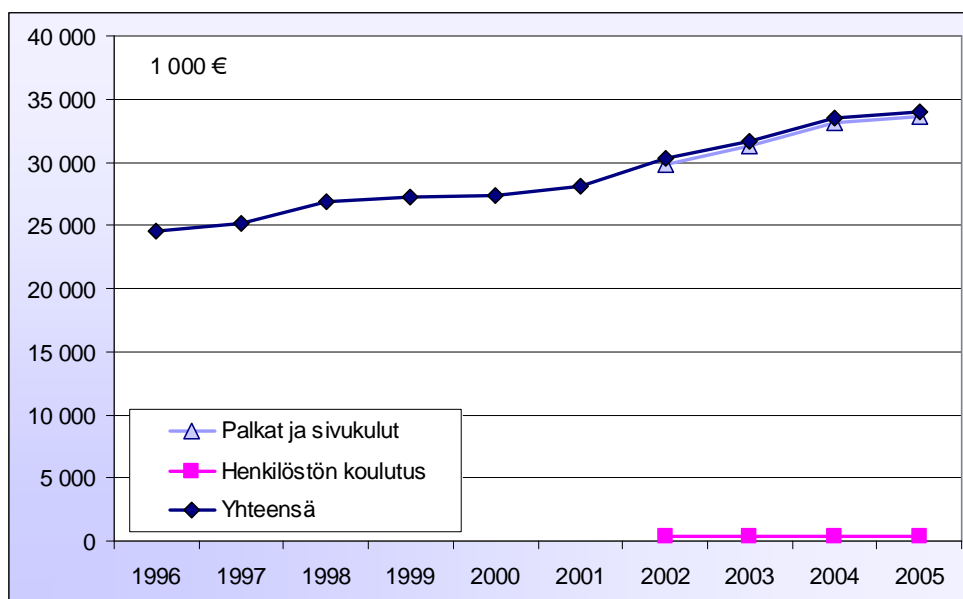
Henkilöstökulut ovat yksi suurimmista yliopistokirjastojen kustannuseristä, mikä on tyypillistä palveluorganisaatiolle. Kyseiset kulut muodostivat vuonna 2005 yliopistokirjastojen toimintamenoista 43 prosenttia (ilman investointimenoja). Yliopistokirjastojen henkilöstökoulutuksen kustannukset olivat vuonna 2005 yhteensä noin 400 500 euroa. Koulutuspäiviä oli 5 186 ja koulutusta sai 917 työntekijää.

Taulukko 18.

Yliopistokirjastojen henkilöstökulujen jakauma vuonna 1996-2005 yhteensä. Henkilöstökulut nousivat 14 % vuodesta 1996 vuoteen 2001.

1000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Muutos 02-05	Muutos 04-05
Palkat ja sivukulut							29 842	31 228	33 103	33 638	13 %	2 %
Henkilöstön koulutus							425	425	379	401	-6 %	6 %
Yhteensä	24 549	25 157	26 883	27 228	27 370	28 102	30 267	31 652	33 482	34 038	12 %	2 %

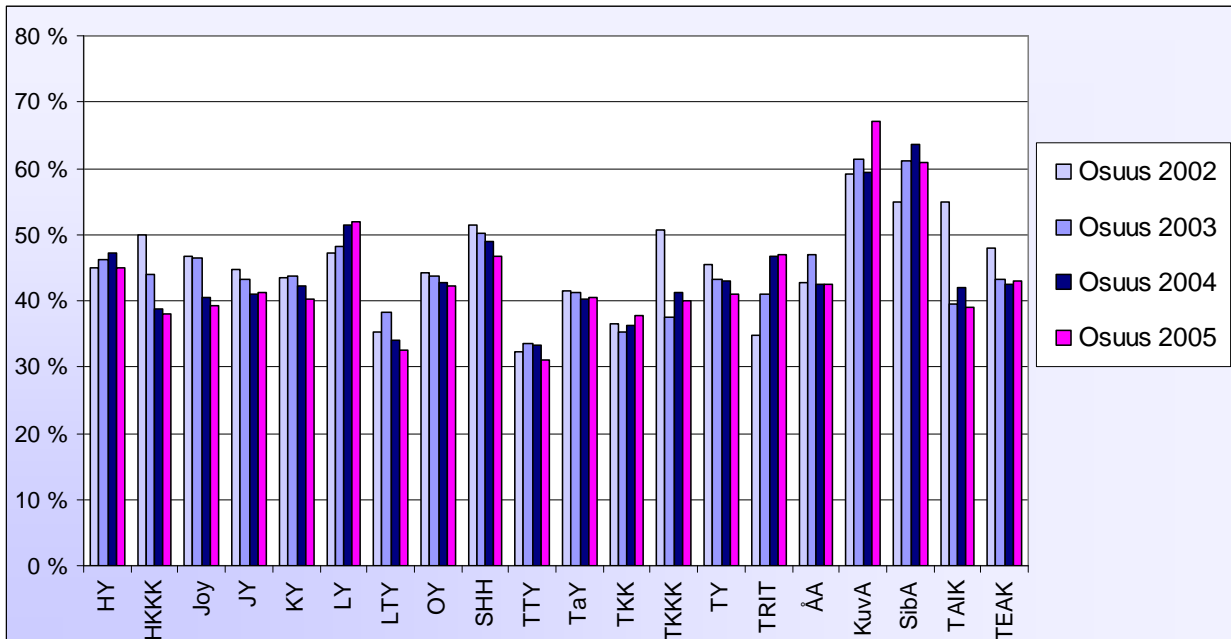
Koulutuskulut on eritelty tilastossa vasta vuodesta 2002. Kirjaston tyyppi vaikuttaa tarvittavan koulutuksen määrään: esimerkiksi rutiinitöitä, kuten kirjojen hyllytystä, on useissa monialaisissa yliopistokirjastoissa paljon. Henkilöstöä tarvitaan suhteellisesti enemmän monitieteellisissä, suurissa yliopistokirjastoissa, joissa on lukuisia kirjastoyksiköitä. Myös vapaakappalekirjastoissa on enemmän kokoelmien huoltotehtäviä kuin muissa kirjastoissa.

Kuva 20.

Yliopistokirjastojen henkilöstökulut vuosina 1996-2005.

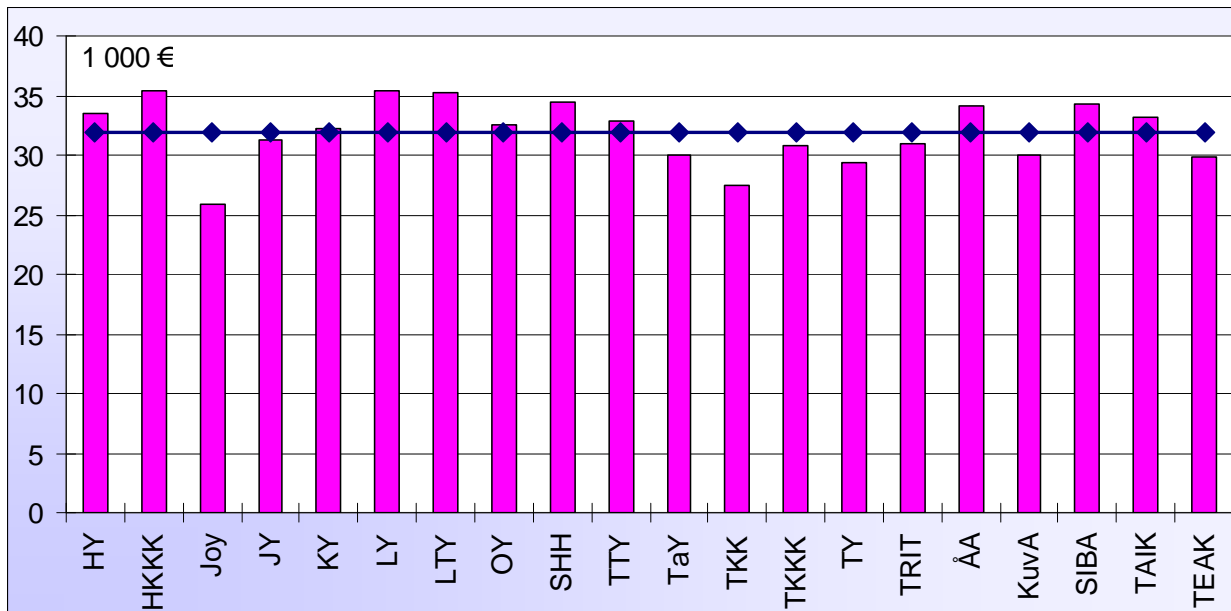
Seuraavassa kuvassa huomio kiinnittyy taideyliopistojen korkeisiin henkilöstökuluprosentteihin. Kirjastot ovat suhteellisen pieniä. Niissä on vähän henkilöstöä. Henkilöstö on asiantuntevaa ja monitaitoista.

Kuva 21.

Henkilöstökulujen prosentuaaliset osuudet yliopistokirjastojen toimintakuluista vuosina 2002-2005. Toimintakulut eivät sisällä pääomakulujen osuutta eivätkä keskitettyä e-aineistojen hankintatukea.

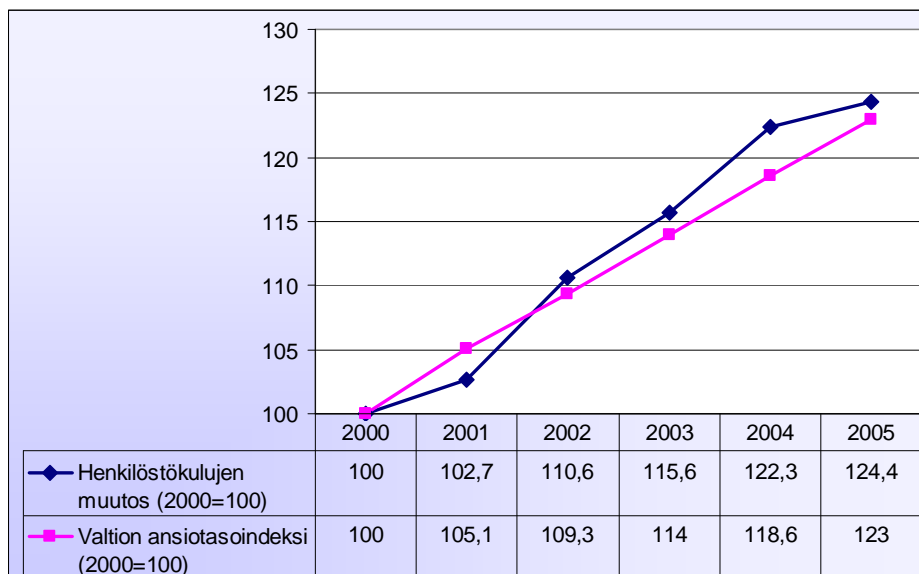
Henkilötyövuoden palkkausmenojen (palkka ja sivukulut) keskiarvo oli vuonna 2005 yliopistokirjastoissa 31 900 euroa.

Kuva 22.

Palkkausmenot henkilötyövuotta kohden yliopistokirjastoissa vuonna 2005.

Alla olevasta kuvasta voi havaita, että vuosituhaten vaihteessa palkkauskehitys oli jäljessä indeksin kehityksestä, mutta vuosina 2002-2005 tilanne oli parempi.

Kuva 23.
Kirjastojen henkilöstömenojen ja valtion ansiotasoindeksin muutokset 2000-2005.

Vain vuosina 2002-2005 on yliopistokirjastojen henkilöstökustannuksissa tapahtunut indeksiä korkeampaa pientä nousua.

Taulukko 19.

Henkilöstökulujen ja valtion ansiotasoindeksin muutokset vuosina 2002-2005.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Henkilöstökulut (1000 €)	27 370	28 102	30 267	31 652	33 482	34 038
Henkilöstökulujen muutos (2000=100)	100	102,7	110,6	115,6	122,3	124,4
Valtion ansiotasoindeksi (2000=100)	100	105,1	109,3	114	118,6	123
Ero	0,0	-2,4	1,3	1,6	3,7	1,4
Henkilöstökulujen muutos edellisvuodesta %		2,7 %	7,7 %	4,6 %	5,8 %	1,7 %
Ansiotasoindeksin muutos edellisvuodesta %		5,1 %	4,0 %	4,3 %	4,0 %	3,7 %
Ero		-2,4 %	3,7 %	0,3 %	1,7 %	-2,1 %

3.4.1 Palvelutason ylläpitäminen ja henkilöstön osaamisen kehittäminen

Nopea siirtyminen elektronisten aineistojen ja palvelujen käyttöön edellyttää jatkuvaa henkilöstön osaamisen kehittämistä ja uudelleen kouluttamista sekä henkilöstön täydentämistä uusilla tonteilla, joilla on tulevien tehtävien vaatimaa osaamista ja myös sen mukainen palkkataso. Tähän rakenteelliseen muutokseen ei ole odotettavissa lisärahoitusta, joten yliopistokirjastot joutuvat tehostamaan toimintojaan, priorisoimaan ja karsimaan palvelujaan sekä miettimään minkä tasoisia niitä voidaan tarjota.

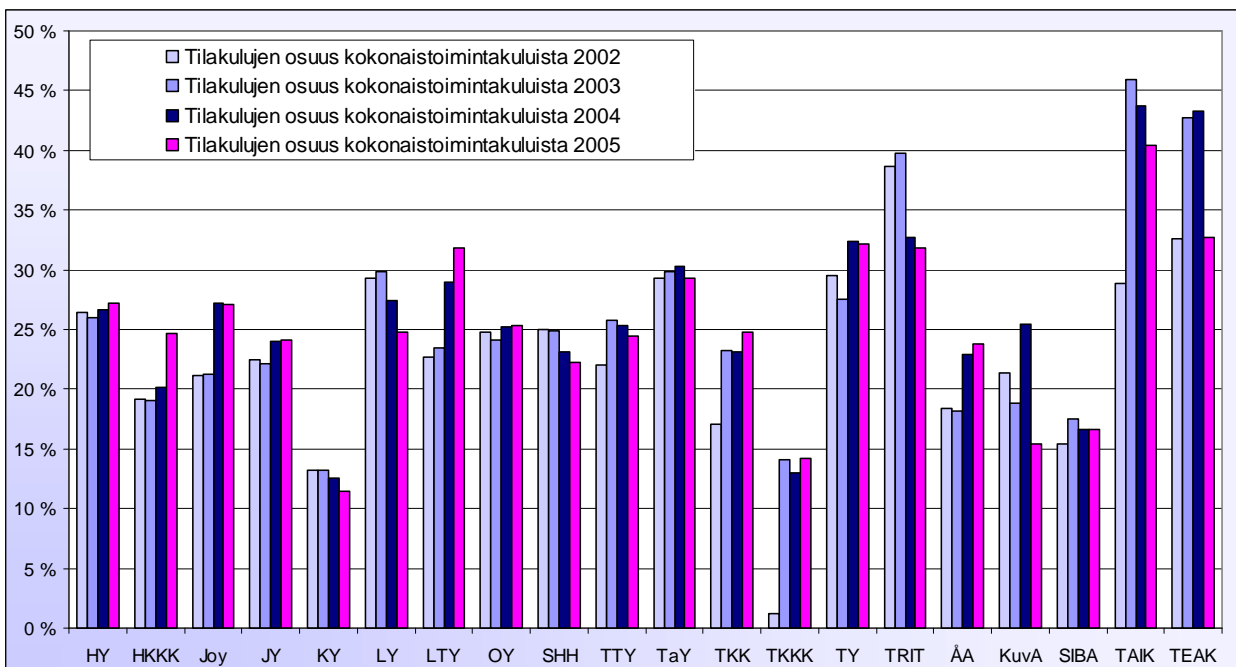
Palvelutason säilyttämisen uhkina ovat tulevaisuudessa pätevän henkilöstön saaminen eläkkeelle siirtyvien tilalle sekä yliopistojen virkojen supistuksesta johtuvat henkilöstön vähentämisspaineet. Suomen yliopistokirjastojen neuvoston osaamiskartta-hankkeessa⁹ kartoitettiin 19 osaamisaluetta, joilla kirjastohenkilökunnan osaamista on kehitettävä tulevina vuosina. Erilaisissa kirjastoissa osaamistarpeet ja niiden kehittäminen kohdentuvat hieman eri tavoin. Osa kirjastojen ammattiteista

⁹ <http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/neuvosto/osaamiskartta/osk20042005.pdf>

kehittyä niin nopeasti, että koulutusta niihin ei ole saatavissa. Tärkeäksi on todettu muun muassa kustannustietoisuuden, kustannuslaskennan ja markkinointitaitojen lisääminen.

3.5 Tilakustannukset

Kuten aiemmin jo mainittiin, tilakulujen osuus kirjastojen kokonaiskustannuksista on 24 prosenttia. Yliopistokirjastojen toiminta eroaa laajuudeltaan ja sisällöltään. Yliopistokirjastot, jotka on nimetty vapaakappalekirjastoiksi, saavat lain perusteella kirjapainoilta ja äänitetallenteiden valmistajilta yhden kappaleen kutakin Suomessa painettua tai Suomessa levitettäväksi tarkoitettua kirjallista tai audiovisuaalista tuotetta säilytettäväksi ja edelleen lainattavaksi. Kansalliskirjastolla on täydellinen vapaakappaleoikeus, jonka nojalla se saa kokoelmiinsa yhden kappaleen kaikesta vapaakappaleaineistosta. Aineistotyyppistä riippuen muut yhdestä viiteen vapaakappaletta lähetetään muihin vapaakappalekirjastoihin, joita ovat Turun, Jyväskylän, Oulun ja Joensuun yliopistojen kirjastot, sekä Åbo Akademin ja Eduskunnan kirjastot. Toimiminen vapaakappalekirjastona nostaa erityisesti kirjaston tilamenoja, mutta näkyy myös henkilökuntamenoissa. Toisaalta vapaakappaleoikeus vähentää kotimaisen aineiston hankintakustannuksia.

Kuva 24.

Tilakulujen kehitys yliopistokirjastoissa 2002-2005 suhteessa kirjastojen kokonaistoimintakuluihin (%) laskettuna ilman keskitettyä e-aineiston hankintatukea. Lapin yliopiston vuoden 2005 puuttuvien laskennallisten tilakulujen takia kuvan vuoden 2005 pylväs on liian matala.

Tilakulujen esittäminen kirjastotilastoissa on tarkentunut vasta viime vuosina. Tilakulujen kohdentaminen yliopistokirjastolle on eri yliopistoissa tapahtunut eri vuosina. Vuodesta 2002 tilakulut ovat sisältyneet palveluihin, joista kehysorganisaatiot laskuttavat kirjastoja muutamaa harvaa kirjastoa lukuun ottamatta.

3.6 Tietotekniikka- ja tietoliikennekustannukset

Pääomakulut olivat yhtenä summana nimellä investoinnit vuoteen 2002, jonka jälkeen tietojärjestelmäkuluja on ollut mahdollista tarkastella eroteltuna. Mikrotietokoneiden hankintakulut siirrettiin 2000-luvulla pääomakuluista toimintakuluihin. Yleensä yliopistokirjastoissa asiakaskäytössä olevat atk-laitteet rahoitetaan kirjaston budjetista. Poikkeuksia saattaa esiintyä esimerkiksi sellaisissa yhteyksissä, joissa kirjasto ja oppimiskeskus ovat yhdessä tai läheisessä yhteistyössä.

Taulukko 20.

Tietotekniikka ja tietoliikenne pääomakustannukset mukaan lukien.

1 000 €	2002	2003	2004	2005	Osuus 2005 - %	Muutos 02-05
Tietotekniikka ja tietoliikenne	1 447	1 477	1 618	1 480	92 %	2 %
Tietojärjestelmäinvestoinnit	208	5	351	133	8 %	-36 %
Yhteensä	1 655	1 482	1 969	1 614	100 %	-2 %
Josta kirjastojärjestelmän ja sen tukimaksujen osuus	491	540	564	614	38 %	25 %

Yllä olevassa taulukossa esitellään yliopistokirjastojen tietotekniikka-, tietoliikenne- ja tietojärjestelmäkustannukset vuosina 2002-2005. Tietotekniikka- ja tietoliikennekulut olivat kaksi prosenttia kirjastojen vuoden 2005 kokonaiskustannuksista. Yliopistokirjastojen konsortion yhteisen tietojärjestelmän rahoitusmaksut vaihtelevat suuresti vuodesta toiseen osamaksujen lankeamisen sekä uusien laitteiden ja ohjelmien hankintojen mukaan. Yhteisen kirjastojärjestelmän ja sen ylläpitokustannusten kehittyminen ja maksuosuudet yliopistokirjastoille käyvät ilmi taulukon alimmalla rivillä. Vuoden 2005 kirjastokohtaiset tietotekniikka- ja tietoliikennekustannukset esitellään liitetaulukossa 8.

3.7 Muut menot

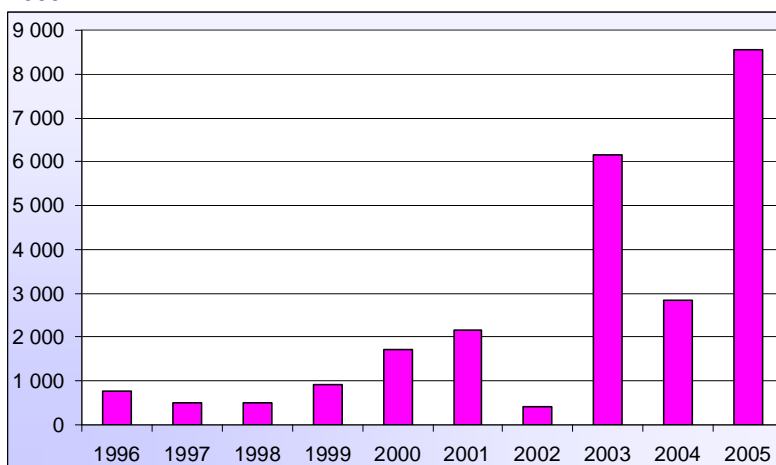
3.7.1 Pääomakulut ja muut menot

Taulukko 21.

Yliopistokirjastojen pääomakulut vuosina 1996-2005.

1 000 €	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Pääomakulut	779	502	493	907	1 722	2 168	411	6 157	2 841	8 562

1 000 €

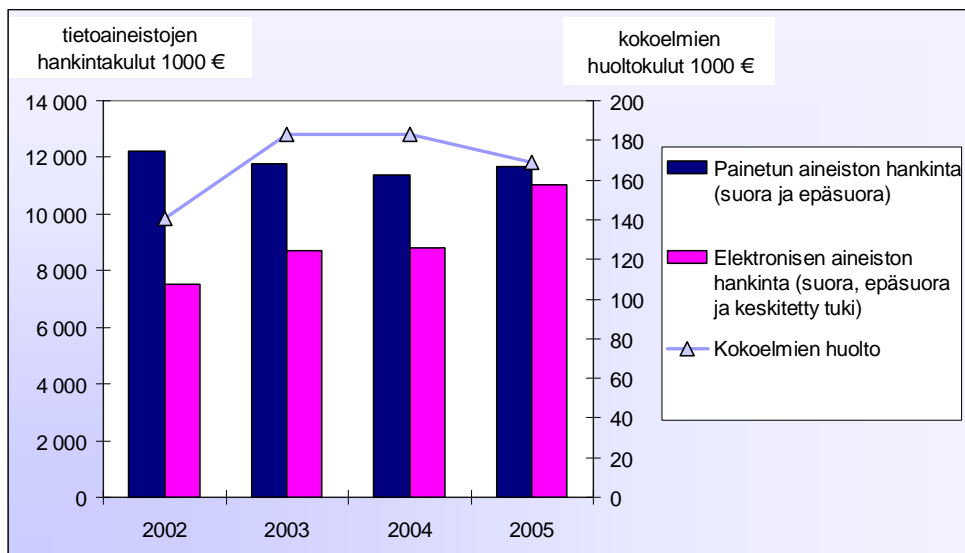

Kuva 25.

Yliopistokirjastojen pääomakulut (tietojärjestelmät, rakennukset, muut investoinnit) vuosina 1996-2005.

Huomattavan korkeat kustannukset vuosina 2003 ja 2005 liittyvät tietotekniikka- ja tietojärjestelmäkuluihin sekä rakennus- ja varustelukustannuksiin.

Muut menot aiheuttivat noin neljä prosenttia yliopistokirjastojen kokonaiskustannuksista vuonna 2005. Kokoelmien huoltoon käytettiin 169 000 euroa. Alla olevasta kuvasta käy ilmi, miten kokoelmien hoitokulut ja tietoaineistojen hankintakulut ovat muuttuneet vuosina 2002-2005 ja liitetaulukossa 9 on esitetty kokoelmienhoitokustannukset ja muut kulut yliopistokirjastoittain vuonna 2005.

Kuva 26.
Kokoelmien huoltokulujen suhde painetun ja elektronisen aineiston hankintakuluihin 1996-2005.

Siirtyminen painetusta aineistosta digitaaliseen aineistoon aiheuttaa muutoksia kokoelmienhoitokulujen muodostumisessa. Muun muassa tietojärjestelmien hankinta, ylläpito ja käyttökoulutus sekä sähköisen materiaalin hankinta ja luettelointi vaativat enemmän henkilöstöä verrattuna painetun materiaalin käsittelyyn. Toisaalta digitaalinen aineisto vähentää esimerkiksi hyllytykseen ja kaukopalveluun tarvittavaa henkilöpanosta sekä tilantarvetta. E-aineistoihin siirtyminen säästää kokonaiskustannuksia muun muassa jo siitä syystä, että tilakustannukset ovat merkittävät. Montgomeryn¹⁰ analyysi painetusta aineistosta digitaaliseen aineistoon siirtymisen kustannusvaikutuksista on esitetty liitetaulukossa 10.

3.7.2 Palvelut, joista yliopisto laskuttaa kirjastoa

Selvityksen kyselyvastausten perusteella neljä yliopistoa laskuttaa kirjastoaan täysimääräisesti palveluista ja seitsemän osittain. Kolme kirjastoa laskutetaan joko täysimääräisesti tai osittain riippuen palvelusta ja kuutta kirjastoa ei laskuteta lainkaan. Yleisimpiä laskutettavia toimintoja olivat tilat ja muut kiinteistöpalvelut, kuten siivous. Niistä laskutettiin yhdessätoista yliopistossa. Kuutta kirjastoa laskutetaan palvelutoiminnan tuotoista ja viittä atk-palveluista. Kirjanpitokuluja maksaa kolme kirjastoa ja muista palveluista laskutettiin kuutta kirjastoa. Muissa palveluissa mainittiin postipalvelut.

Yhdeksässä yliopistossa on selkeät periaatteet palvelujen laskuttamisesta kirjastoilta ja useassa yliopistossa on käytössä sisäiset hinnastot, joissa palvelut on valmiiksi hinnoiteltu. Muina laskutusperusteina käytetään muun muassa aiheuttamisperiaatetta, henkilötyövuosia, henkilökuluja, tuloja ja tilojen käyttöaikoja. Tilakulut on usein selkeästi määritelty, vaikka muiden kulujen muodostuminen olisikin epäselvää. Kolmessa yliopistossa ei ole selkeää periaatetta laskutukselle. Liitetaulukosta 11 käyvät ilmi kirjastokohtaiset käytännöt.

¹⁰ Carol Hansen Montgomery, Measuring the Impact of an Electronic Journal Collection on Library Costs, A Framework and Preliminary Observations, D-Lib Oct. 2000
Vol 6 No 10 <http://www.dlib.org/dlib/october00/montgomery/10montgomery.html>

4. Digitaalinen tietoaineisto

4.1 Elektronisen aineiston hankinta

Kirjastojen elektroniset tutkimus- ja oppimisympäristöt kattavat tyypillisesti maksuttomat, ostetut ja yliopistojen itse tuottamat elektroniset aineistot, niiden organisoiminen ja säilytyksen sekä tietokanta- ja julkaisurekisteripalvelut. Joihinkin yliopistokirjastoihin on keskitetty myös julkaisu- ja oppimiskeskuspalvelutoimintoja laajasti. Pilottiluonteisesti on eräissä kirjastoissa alettu kehittää digitaalisia tiedeympäristöjä yhteistyössä tiedekuntien kanssa.

Yliopistokirjastot hankkivat digitaaliset tietoaineistonsa joko itse tai keskitettyinä hankintoina Kansallisen elektronisen kirjaston, FinELibin kautta. Seuraavassa esitellään aineistojen hankintaa yleisellä tasolla. FinELibin toimintaa ja yliopistokirjastojen osallistumista palvelun kehittämiseen kuvataan yksityiskohtaisesti erillisessä, keskitettyjä palveluja tarkastelevassa luvussa 7. Yliopistokirjastojen omat aineistohankinnat ovat yleensä tieteenalakohtaista aineistoa, jonka käyttötarve rajoittuu kyseisten alojen yliopistoihin. Tällaisia ovat esimerkiksi laajat teknilliset standardi- ja normistotiedostot.

Taulukko 22.

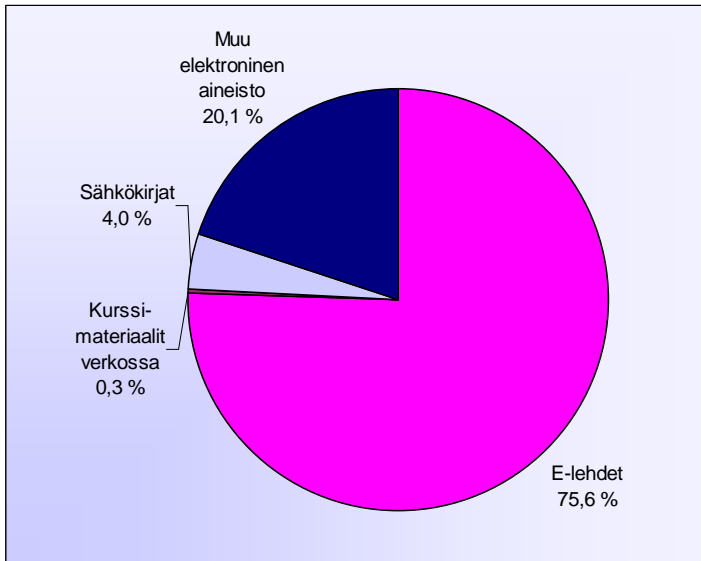
Yliopistokirjastojen elektronisen aineiston hankintakustannukset vuosina 2002-2005. Taulukoissa 22 ja 37 luvut perustuvat toteutuneisiin menoihin. Muissa taulukoissa ja kuvissa laskuperusteena on käytetty opetusministeriön myöntämää täysimääräistä tukea.

1000 €	2002	2003	2004	2005	Osuus % / 2002	Osuus % / 2003	Osuus % / 2004	Osuus % / 2005
Elektronisten aineistojen hankintakulut, suora, epäsuora ja keskitetyn tuen hankinta yhteensä **)	6 754	8 688	8 811	10 999	100 %	100 %	100 %	100 %
Josta OPM:n keskitetyn FinELib-tuen osuus *)	1 633	2 298	1 953	2 423	24 %	26 %	22 %	22 %
Josta yliopistojen FinELib-aineistohankinnan omarahoitusosuus *)	4 383	4 730	6 000	6 243	65 %	54 %	68 %	57 %
Yliopistojen muu kuin FinELib-aineistohankinta (omat e-aineistot) **)	738	1 660	858	2 333	11 %	19 %	10 %	21 %

*) Kansalliskirjaston FinELib-tilastojen mukaan

***) Tieteellisten kirjastojen yhteistilaston mukaan

Kun elektronisten tietoaineistojen hankintakuluja vuonna 2002 ryhdyttiin tilastossa seuraamaan, oli yliopistokirjastojen itse hankkimien lisenssien maksuosuus 11 prosenttia kaikista e-aineistojen hankintakustannuksista. Vuonna 2005 tämä osuus oli jo 21 prosenttia ja yliopistokirjastot käyttivät e-aineiston hankintaan yhteensä noin 11 miljoonaa euroa (liitetaulukossa 12 esitellään kirjastokohmainen jakauma). FinELib-hankintojen omarahoitusosuutta oli tästä yli kuusi miljoonaa (ks. myös s. 59 taulukko 37).

Kuva 27.
Elektronisen aineiston hankintakulujen jakauma aineistotyypeittäin yliopistokirjastoissa vuonna 2005 (ei sisällä Kansalliskirjastoa).

Elektronisesta tietoaaineistosta tieteelliset kausijulkaisut ovat alusta alkaen olleet tiedon tarvitsijoiden, varsinkin tutkijoiden, suurimman käytön ja tarpeen kohde. 1990-luvun alun syvän laman vuodet romahduttivat yliopistokirjastojen aineistonhankinnan määrärahat ja johtivat lehtitilausten laajoihin lakkauttamisiin.¹¹ Mahdollisuudet elektronisten lehtien hankintaan 1990-luvun loppupuolella, niiden kalliista lisensseistä huolimatta, avasivat jälleen tutkijoille pääsyn ajantasaiseen tieteelliseen tietoon. Sähkökirjojen saatavuus on vähitellen lisääntymässä ja se parantaa puolestaan varsinkin opiskelijoiden tarvitseman aineiston käyttömahdollisuuksia. Muu elektroninen aineisto, jota nyt on 20 prosenttia koko e-aineistosta, käsittää esimerkiksi laajan valikoiman eri alojen viite- ja abstraktitietokantoja.

4.2 Tietoaaineiston tuotanto ja digitaaliset palvelut

Yliopistokirjastojen kannalta merkittävimpiä yliopistojen tuottamia aineistoja ovat yliopistojen omat tutkimukset sekä opinnäytetyöt, joista osa julkaistaan järjestelmällisesti digitaalisessa muodossa. Lisäksi yliopistoissa tuotetaan digitaalista oppimateriaalia. Kirjastot tuottavat ja ylläpitävät erilaisia tietokantoja, esimerkiksi artikkelitietokantoja sekä tutkimus- ja julkaisurekistereitä itsenäisesti ja yhteistyössä kotimaisten ja ulkomaisten yhteistyökumppaneiden kanssa. Kasvava alue, johon yliopistokirjastot tulevaisuudessa tulevat tarvitsemaan rahaa ovat erilaisten ala-, alue- ja aineistokohtaiset portaalit sekä julkaisurekistereiden kehittäminen ja ylläpito.

Yliopistokirjastot käyttivät arviolta yhteensä noin 1,4 miljoonaa euroa digitaalisen aineiston tuottamiseen vuonna 2005. Yliopistokohtaiset karkeat arviot näkyvät oheisesta taulukosta.

Taulukko 23.

Karkeita arvioita digitaalisten aineistojen tuottamisen kokonaiskustannuksista vuodelta 2005 (digitaaliset aineistot: tutkimukset, opinnäytetyöt, virtuaalioppimateriaalit).

	Yliopistot									Tekn.-kk:t			Kauppa-kk:t			Taide-kk:t
	HY	Joy	JY	LY	OY	TaY	TY	TR IT	ÅA	LTY	TKK	TTY	HKKK	SHH	TKKK	TaiK
Kustannus / 1000 €	130	60	170	3	130	92	60	58	30	42	100	35	340	40	12	85
Yhteensä	1387															

¹¹ Nurminen, Tuulikki: Yliopistokirjastojen voimavarojen kehitys 1986-1997. Opetusministeriö, Koulutus- ja tiedepoliitikan osaston julkaisusarja. Helsinki 1999.

Kirjastot myös tuottavat ja ylläpitävät erilaisia tietokantoja, esimerkiksi artikkelitietokantoja sekä tutkimus- ja julkaisurekistereitä itsenäisesti ja yhteistyössä kotimaisten ja ulkomaisten yhteistyökumppaneiden kanssa. Yhteensä yliopistokirjastot käyttivät miltei kaksi miljoonaa euroa näiden palvelujen tuottamiseen vuonna 2005, jos ei oteta huomioon Voyager-kustannuksia (palkat, koulutus, lisenssit, laitteet). Seuraavassa taulukossa esitellään kirjastojen tuottamat tietokanta- ja julkaisurekisteripalvelut.

Taulukko 24.

Yliopistokirjastojen tuottamia tietokanta- ja julkaisurekisteripalveluja vuonna 2005.

Yliopistot	Tietokannat
HY	Julki, Arto, valtiotieteiden opinnäytetiivistelmätietokanta, Kandidatavhandlingsdatabas, Oppix, eViikki, Medic, Tieteen linkkitalo, kokoelmien digitoitinkulut.
Joy	Arton ylläpitoon osallistuminen
JY	ARTO, Tieteen linkkitalo, NORSIB
KY	Julki-julkaisurekisteri
LY	Hilla, Arto, Latu, Gradu
OY	OULA-kokoelmatietokanta; Yliopiston julkaisurekisteri, väitöskirjatietokanta
TaY	Tamcat, Arto, väitöskirjatietokanta, tutkielmatietokanta ja Tampub
TY	Turun yliopiston julkaisuluettelo; Arto-artikkelitietokantaan osallistuminen
TRIT	Vaasan yliopiston gradujen tiivistelmien tietokanta
ÅA	Alma
Tekn.-kk:t	
LTY	LUTPub-palvelu, johon tallennetaan yliopiston julkaisujen ja opinnäytteiden sähköisiä versioita. Yliopiston henkilökunnan julkaisujen luettelo
TKK	Tenttu-tietokannat, tutkimus-, asiantuntija- ja julkaisurekisterit
TTY	Julkaisut, e-Journals, Insko, asiantuntijat, tieteelliset asiantuntijat, Meurmann, raporttisarjat, Tutthes, Udkmrf
Kauppa-kk:t	
HKKK	Helecon Finp, Bild, THES, Mix, Scima, Scanp, Asia; HSE (Hki School of Economics) elektroninen julkaisuportaali HSE Diss., HSE WP, HSE series -tietokannat; HSE yrityspalvelin vuosikertomustietokanta
SHH	Webtietokanta Hankenin omista julkaisuista -fulltext; CRIS-tutkimustietokanta julkaisurekisteri; Studybuilder- erilaiset kuvaukset
TKKK	Kauppakorkeakoulun julkaisusarjojen pdf-versiot
Taide-kk:t	
KuvA	
SibA	Arsca-aineistotietokanta, Opinnäytetietokanta, Arto, Laura-laulujen suomennostietokanta.
TaiK	Tekeillä olevat tutkimustietokanta ja kuvatietokanta
TeaK	
Muut	
MPKK	

Tietoaineistoportaalien ylläpito- ja kehityskustannukset (esimerkiksi luettelointi Nelliin, sanastotyö, kokoukset, palkat, koulutus, lisenssit ja laitteet) olivat yliopistokirjastoissa vuonna 2005 miltei 1,4 miljoonaa euroa. Portaalit ovat kasvava alue, johon tarvitaan lisää rahoitusta. Ylläpidetyt portaalit esitellään seuraavassa taulukossa. Nelli-portaali on käytössä lähes kaikissa yliopistokirjastoissa.

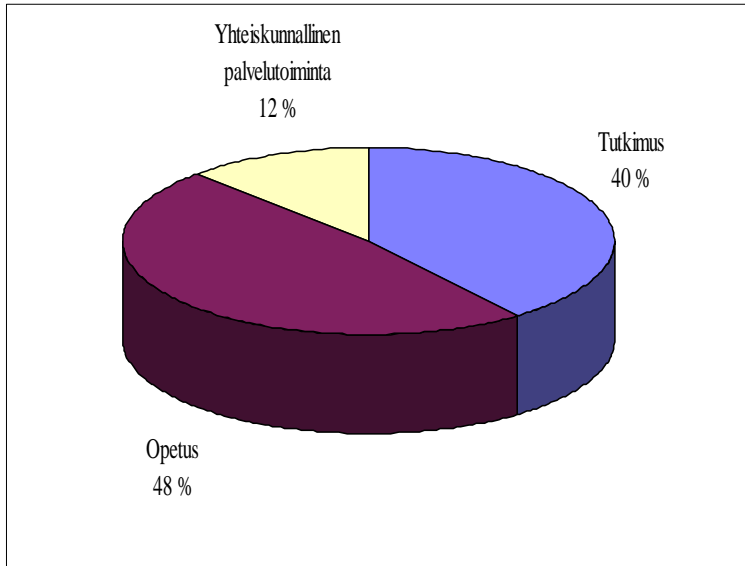
Taulukko 25.

Yliopistokirjastojen tietoaineistoportaaleja vuonna 2005.

Yliopistot	Portaalit
HY	Agriforest-sanasto Viikin tieteenaloilla.
Joy	Elevi - EU-linkkitietokanta
JY	Julkaisuportaali
KY	
LY	
OY	Pohjanportti. OULA-kokoelmatietokanta / Kirjaston www-sivut
TaY	
TY	
TRIT	ei muita
ÅA	Ysa – Allärs
Tekn.-kk:t	
LTY	
TKK	Kirjastoaineistoportaali ja julkaisuportaali
TTY	Nelli ja eKirjasto
Kauppa-kk:t	
HKKK	HSE journals-portaali, HSE elektroninen julkaisuportaali, Helecon-portaali, HSE verkkokampuskirjastoportaali, HSE yrityspalvelin portaali
SHH	Olemme keskittäneet kaikki elektroniset tietoaineistot Nelliin
TKKK	
Taide-kk:t ja muut	
KuvA	
SibA	
TaiK	
TeaK	
MPKK	

5. Yliopistokirjastojen toiminnan laajuus ja tehokkuus

5.1 Toimintamuotojen laajuus vuonna 2005.

Kuva 28.

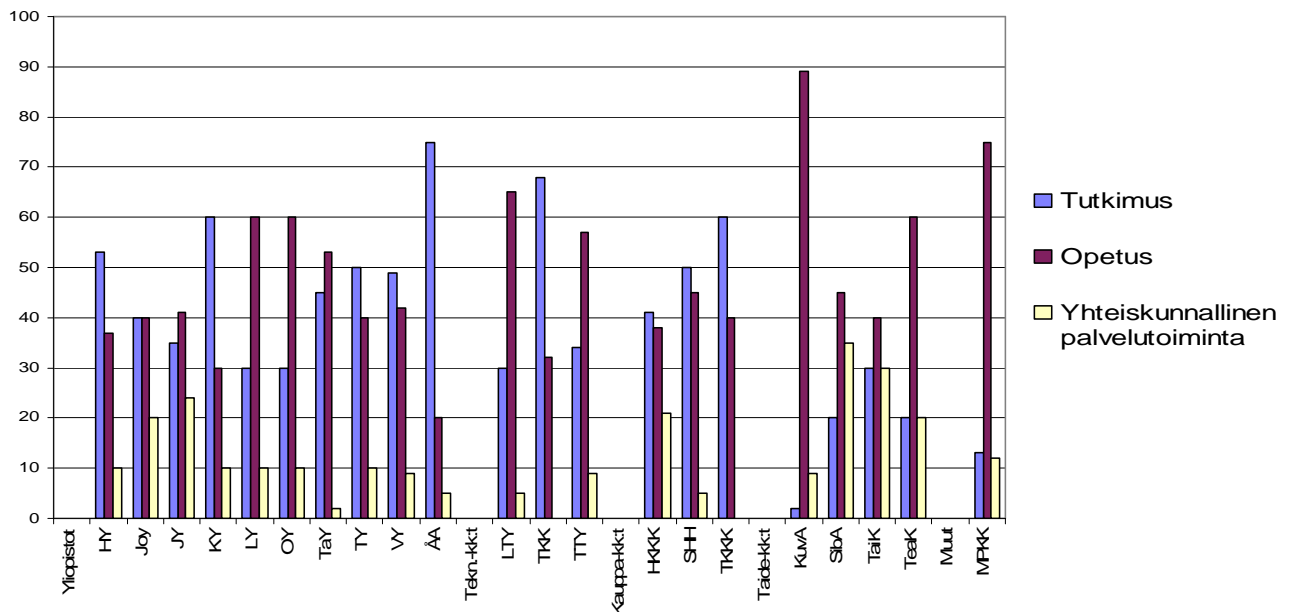
Kirjastojen kokonaisrahoituksen jakautuminen yliopiston perustehtävien mukaan vuonna 2005.

Kyselyssä yliopistokirjastojen johtajilta tiedusteltiin heidän näkemystään kirjaston toimintojen ja rahoituksen suuntaamisesta suhteessa kehysorganisaation tehtäväkenttään. Monialaisista yliopistoista Helsingin, Kuopion ja Turun yliopiston kirjastot sekä Åbo Akademi ja Tritonia painottivat enemmän tutkimusta kuin opetusta, muut opetusta. Jyväskylän ja Joensuun yliopistoissa painotuserot olivat pienet. Teknillisessä korkeakoulussa ja kaikissa kauppatieteellisten yliopistojen kirjastoissa painotettiin tutkimusta eniten, joskaan Helsingin

kauppakorkeakoulussa painotusero ei ollut suuri. Voimakkaasti tutkimusta painottivat Kuopion yliopisto, Åbo Akademi, Teknillinen korkeakoulu sekä Turun kauppakorkeakoulu. Yhteiskunnallisen palvelutoiminnan kustannusosuus on yli 20 prosenttia Joensuun ja Jyväskylän yliopistoissa, Helsingin kauppakorkeakoulussa ja Teatterikorkeakoulussa ja yli 30 prosenttia Sibelius Akatemiassa ja Taideteollisessa korkeakoulussa.

Kuva 29.

Kokonaisrahoituksen jakautuminen yliopiston perustehtävien mukaan yliopistoittain.

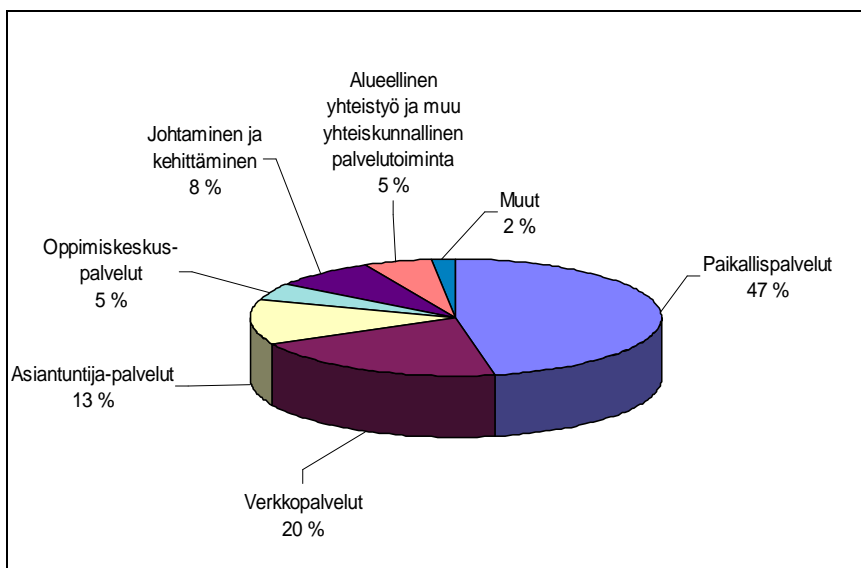

Taulukko 26.

Kokonaisrahoituksen jakautuminen yliopiston perustehtävien mukaan yliopistoittain prosentiosuuksina (arvio).

n= 21	Tutki- mus	Ope- tus	Yk palvelu- toiminta	Yh- teensä	n= 21	Tutki- mus	Ope- tus	Yk palvelu- toiminta	Yh- teensä
Yliopistot	%	%	%	%	Kauppa- kk:t	%	%	%	%
HY	53	37	10	100	HKKK	41	38	21	100
Joy	40	40	20	100	SHH	50	45	5	100
JY	35	41	24	100	TKKK	60	40		100
KY	60	30	10	100	Taide- kk:t				
LY	30	60	10	100	KuvA	2	89	9	100
OY	30	60	10	100	SibA	20	45	35	100
TaY	45	53	2	100	TaiK	30	40	30	100
TY	50	40	10	100	TeaK	20	60	20	100
VY	49	42	9	100	Muut				
AA	75	20	5	100	MPIKK	13	75	12	100
Tekn.-kk:t					Keskiarvo	40	48	12	100
LTY	30	65	5	100					
TKK	68	32		100					
TTY	34	57	9	100					

Kirjastonjohtajia pyydettiin arvioimaan, miten kirjaston kokonaisrahoitus jakautuu seuraavien toimintojen kesken vuonna 2005: paikallispalvelut, verkkopalvelut, asiantuntijapalvelut, oppimiskeskuspalvelut, johtaminen ja kehittäminen, alueellinen yhteistyö ja muu yhteiskunnallinen palvelutoiminta ja muut toiminnot. Tulokset on esitetty kuvassa ja kirjastokohtaiset arviot ovat liitetaulukossa 15.

Kuva 30.
Kirjastojen kokonaisrahoituksen jakautuminen toiminnoittain vuonna 2005.

Monialayliopistoissa paikallispalvelut veivät vuonna 2005 keskimäärin puolet rahoituksesta. Kirjastojen välillä oli kuitenkin suuria eroja, vaihteluvälin ollessa 10-72 prosenttia. Se, että jonkun kirjaston paikallispalvelukulut jäävät 10 prosenttiin toimintakuluista tuntuu epäuskottavalta, koska kirjastojen tilakulut muodostavat toimintamenoista keskimäärin 25 prosenttia ja tilakulut pitäisi huomioida paikallispalvelukuluissa. Ehkä tilakulut ovat joidenkin kirjastojen arvioissa jääneet huomioimatta. Verkkopalvelujen osuus oli 16 prosenttia (vaihteluväli 6-30 %) ja asiantuntijapalveluiden 14 prosenttia (vaihteluväli 2-47 %). Muiden alojen sisällä ei löytynyt yhtä suuria eroja kirjastojen välillä. Teknillisten yliopistojen kirjastoissa paikallispalvelut veivät keskimäärin 44 % rahoituksesta, verkkopalvelut 30 % ja oppimiskeskuspalvelut 13 %. Kaupallisten yliopistojen kirjastoissa paikallispalvelut veivät keskimäärin 37 % rahoituksesta, verkkopalvelut 32 % ja asiantuntijapalvelut 16 %. Eri-tyalojen yliopistojen kirjastoissa paikallispalvelut veivät keskimäärin 49 % rahoituksesta, verkkopalvelut 16 % ja asiantuntijapalvelut 10 %.

Lisäksi kyselyssä selvitettiin, mitä toimintoja eri kirjastossa on ja miten niiden merkitysten arvioidaan muuttuvan tulevaisuudessa. Määrälliset vastaukset esitellään seuraavassa taulukossa ja kirjastokohtaiset vastaukset liitetaulukkoissa 13 ja 14.

Taulukko 27.

Koonti yliopistokirjastoissa tarjottavista palveluista.

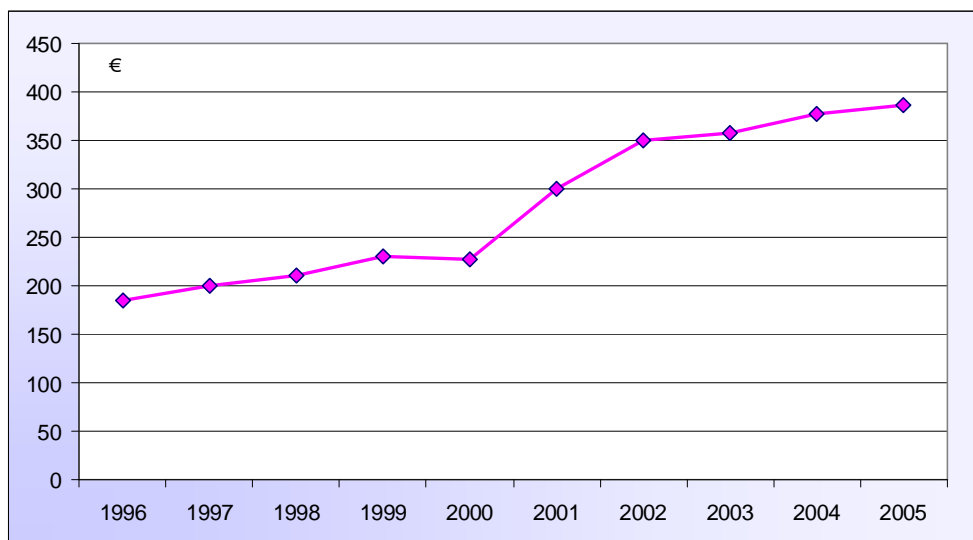
Yliopistokirjastojen toiminnot	n=21 Kirjastossa on toiminto	Merkityksen muutos			
		kasvaa	vähenee	pysyy ennallaan	tyhjä
Paikallispalvelut					
Tietoaineistojen valinta- ja hankintapalvelut	21	13	0	8	
Painetun tietoaineiston organisointipalvelut (saapumisvalvonta, luettelointi ja luokitus)	21	4	8	9	
Painetun tietoaineiston jakelupalvelut (säilytys, tiedotus, lainaus, lehtikierto, kaukopalvelu, kokoelmien huolto ja järjestely sekä poisto)	21	3	11	7	
- kaukopalvelun osuus	20	1	15	5	
Asiakkaiden yleinen opastus ja perehdytys tietoresursseihin ja niihin liittyviin järjestelmiin kirjaston käytön yhteydessä	20	17	1	2	1
Verkkopalvelut					
Digitaalisen tietoaineiston organisointipalvelut (luettelointi, luokitus, vienti osaksi portaalia)	19	21	0	0	
Digitaalisen tietoaineiston jakelupalvelut (hankinta, lainaus, kokoelmien huolto ja järjestely sekä poisto, Nelli-koulutukset)	21	20	1	0	
Digitaalinen julkaisutoiminta (digitointi, e-julkaisut ja –arkistot)	18	20	0	1	
Julkaisurekisterien tuottaminen ja muu tietokantatuotanto	17	16	0	5	
Sähköiset neuvonta- ja informaatiopalvelut (Internet, mobiili-palvelut jne.)	20	20	0	0	1
Asiantuntijapalvelut					
Tiedonhakupalvelut	20	7	7	5	2
Opetussuunnitelmiin sisältyvä opetus (informaatiolukutaidon opetus) yliopiston opiskelijoille ja henkilökunnalle	19	20	0	1	
Koulutus- ja konsultointi yliopiston ulkopuolisille asiakkaille	15	6	2	11	2
Kustannus- ja julkaisutoiminta	13	9	2	7	2
Oppimiskeskuspalvelut	11	13	1	5	2
Johtaminen ja kehittäminen (sis. henkilöstökoulutus, yleinen tiedotus)	21	17	0	4	
Alueellinen yhteistyö ja muu yhteiskunnallinen palvelutoiminta	21	19	0	2	
Muut	4	0	0	5	16

Kirjaston käytön yhteydessä tapahtuvan yleisen tietoresursseita ja niihin liittyviä järjestelmiä koskevan opastuksen ja perehdytyksen katsottiin kasvavan tärkeäksi paikallispalveluksi kaikissa kymmenessä yliopistossa. Teknillisistä yliopistoista kaksi kolmesta oli tätä mieltä, kauppakorkeakouluista yksi kolmesta ja erityisalojen yliopistoista neljä viidestä. Tietoaineistojen valinta- ja hankintapalvelut oli kasvavan tärkeää neljässä monialaisessa yliopistossa, kahdessa teknillisessä yliopistossa, kahdessa kauppakorkeakoulussa sekä kaikissa erityisalojen yliopistoissa. Painetun tietoaineiston organisointipalvelun ja jakelupalvelun sekä kaukopalvelun merkitykset olivat pysymässä samanlaisena tai laskemassa yliopistoissa. Teknillisissä yliopistoissa ja kauppakorkeakouluissa näiden merkitys oli selkeästi laskussa. Erityisalojen yliopistoissa merkityksen todettiin pysyvän samana tai nousevan tulevaisuudessa.

Verkkopalvelujen merkityksen koettiin kasvavan kaikkien alojen kirjastoissa. Tosin julkaisurekisterien tuottamisen ja muun tietokantatuotannon merkityksen ei katsottu nousevan nykyisestä neljässä yliopistossa ja yhdessä erityisalan yliopistossa. Opetussuunnitelmiin sisältyvän opetuksen, oppimiskeskuspalvelujen, johtamisen ja kehittämisen sekä alueellisen yhteistyön ja yhteiskunnallisen palvelutoiminnan merkityksien katsottiin nousevan kaikkien alojen kirjastoissa. Kustannus- ja julkaisutoiminnan merkitys kasvaa selkeästi vain teknillisten ja kaupallisten alojen kirjastoissa, sekä vajaassa puolesta yliopistoista. Kahdessa kauppakorkeakoulussa ja kahdessa erityisalojen yliopistossa on nykyistä tärkeämmäksi kasvamassa koulutus- ja konsultointi yliopiston ulkopuolisille asiakkaille.

5.2 Toiminnan tehokkuus

Tässä yhteydessä toiminnan tehokkuutta tarkastellaan arvioimalla kirjaston kokonaiskustannuksia kohdeväestön henkilöä kohti, kohdeväestön määrää kirjaston henkilötyövuotta kohti sekä tarkastelemalla paikallis- ja kaukolainan ja verkkoaineistosta haetun tietueen tai artikkelin hintakehitystä. Kohdeväestöllä viitataan yliopiston henkilöstöön ja opiskelijoihin.

Kuva 31.

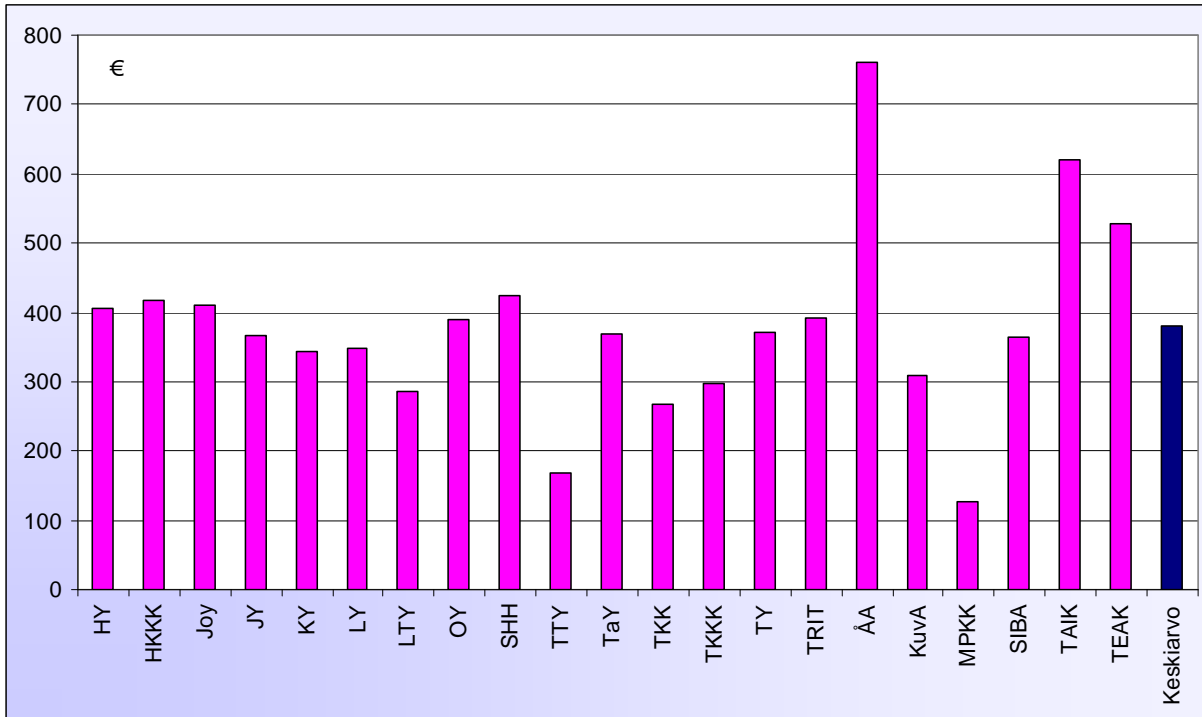
Yliopistokirjastojen kokonaistoimintakulut kohdeväestön henkilöä kohden vuosina 1996-2005.

Taulukko 28.

Yliopistokirjastojen kokonaistoimintakulut tilakustannuksineen suhteessa yliopistokirjastojen kohdeväestön kokonaismäärään (omat opiskelijat ja henkilökunta) ovat vaihdelleet vuosina 1996-2005.

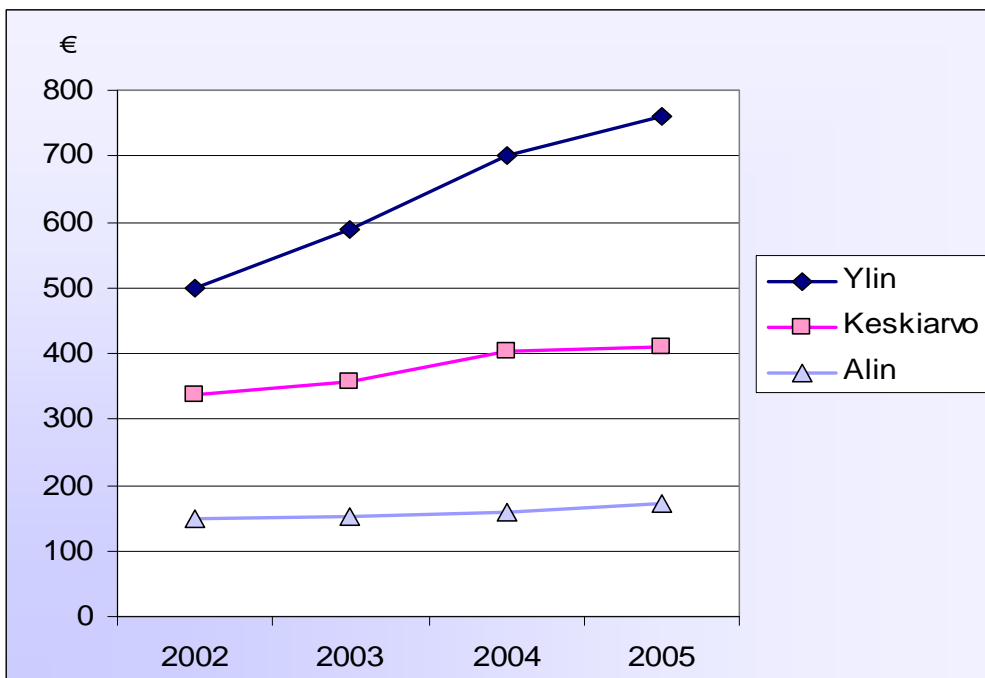
€	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	muutos 96-01	muutos 02-05	muutos 04-05
Kirjaston kokonaistoimintakulut / kohdeväestön henkilö (1 €)	184	200	210	230	227	300	350	358	378	386	63 %	10 %	2 %

Yhtä kohdeväestön henkilöä kohden kirjastopalvelut vuonna 2005 maksoivat 386 euroa. Korkeimmat kustannukset kohdeväestön henkilöä (kehysorganisaation henkilöstö ja opiskelijat) kohden näyttäisivät olevan Åbo Akademiassa, jossa kustannukset henkilöä kohden ovat kohonneet 500 eurosta 760 euroon vuodesta 2002 lähtien. Alimmillaan kustannukset ovat Tampereen teknillisessä yliopistossa, jossa vuosittaiset kulut henkilöä kohden ovat vuodesta 2002 nousseet 150 eurosta 170 euroon. Pitkällä aikavälillä kustannuksia on pystytty laskemaan vain Kuopion, Lapin ja Vaasan yliopistoissa sekä Sibelius-Akatemiassa. Kirjastokohtaiset tiedot vuosilta 2002-2005 ovat liitetäulukossa 16.

Kuva 32.

Yliopistokirjastojen toimintakulut kohdeväestön henkilöä kohden vuonna 2005. Luvut 1 €. Lähde: KITT-tietokannan tunnuslukulaskenta, jossa ei ole mukana pääomakuluja, mutta tilakulut sisältyvät.

Kuva 33.

Yliopistokirjastojen kokonaistoimintakulut kohdeväestön henkilöä kohden vuosina 2002-2005.

Taulukko 29.

Yliopistokirjastojen kohdeväestön määrä kirjastojen henkilötyövuotta kohden vuosina 2002-2005.

(henkilöä)	2002	2003	2004	2005	Keskiarvo 2002-2005	muutos 2002 (2003, 2004) - 2005
HY	180	174	172	178	176	-2 %
HKKK	171	170	175	175	172	1 %
Joy	130	124	140	144	135	3 %
JY	197	191	212	208	202	3 %
KY	188	202	215	229	208	11 %
LY	186	205	195	198	196	5 %
LTY		352	361	384	366	4 %
OY		162	170	181	171	6 %
SHH		227	184	179	197	-13 %
TTY	652	604	596	643	624	-4 %
TaY	195	208	198	196	199	2 %
TKK		302	313	268	294	-3 %
TKKK		223	207	207	212	-5 %
TY	170	167	176	191	176	3 %
TRIT	153	162	179	173	167	9 %
ÅA		150	114	107	124	-18 %
KuvA		241	137	148	175	-27 %
MPKK				121	121	0 %
TAIK			161	161	161	0 %
Keskiarvo	222	227	217	215	220	-1 %

Kohdeväestön määrän keskiarvo vuosilta 2002-2005 on 220 henkeä kirjaston henkilötyövuotta kohden. Vuonna 2005 suurimmat määrät kohdeväestöä henkilötyövuotta kohden oli Tampereen teknillisen yliopiston kirjastolla ja Lappeenrannan teknillisellä yliopistolla sekä Teknillisellä korkeakoululla (liitekuva 1). Teknillisen alan yliopistokirjastoilla on vain pääkirjasto, eikä laitoskirjastoja vastuullaan. Tekniikan opiskelijat ja tutkijat lienevät myös valmiimpia käyttämään verkko- ja itsepalveluja. Moniyksikköisissä ja vapaakappalekirjastoissa tarvitaan enemmän henkilökuntaa. Alla seuraavasta taulukosta voidaan havaita, että kulut aineiston lainaa kohden ovat nousseet. Ne todennäköisesti nousevat jatkossakin, koska palvelut siirtyvät verkkoon ja opiskelijat käyttävät yliopistokirjastojen tiloja työskentelyssään. Verkkoaineiston käytön yksikkökustannusten voidaan sen sijaan olettaa edelleen alenevan käytön jatkuvasti lisääntyessä (ks. alempi taulukko.)

Taulukko 30.

Kirjastojen kokonaistoimintakulut suhteessa paikallis- ja kaukolainoihin vuosina 2002-2005. Vuosi 2005 ei sisällä keskitettyä tukea e-aineistojen hankintaan.

€	2002	2003	2004	2005	muutos 02-05	muutos 04-05
Kokonaistoimintakulut lainaa kohden	23,66	24,94	27,12	28,66	21 %	6 %

Taulukko 31.

Verkkoaineistojen käyttö. Kirjastojen e-aineiston hankintakustannukset suhteessa verkkoaineistojen käyttöön vuosina 2002-2005. Laskelmassa on huomioitu myös epäsuora ja keskitetyllä tuella hankinta yliopistokirjastoissa sekä Kansalliskirjaston omat e-aineistohankinnat ilman sen FinELib-hankintoja, sillä aineistot ovat käytössä koko Helsingin yliopistossa.

€	2002	2003	2004	2005	muutos 02-05	muutos 04-05
Verkkoaineistoista haetun dokumentin tai katsotun tietueen yksikköhinta	2,96	2,22	2,64	2,33	-21 %	-12 %

6. Yhteiskunnallinen palvelutoiminta

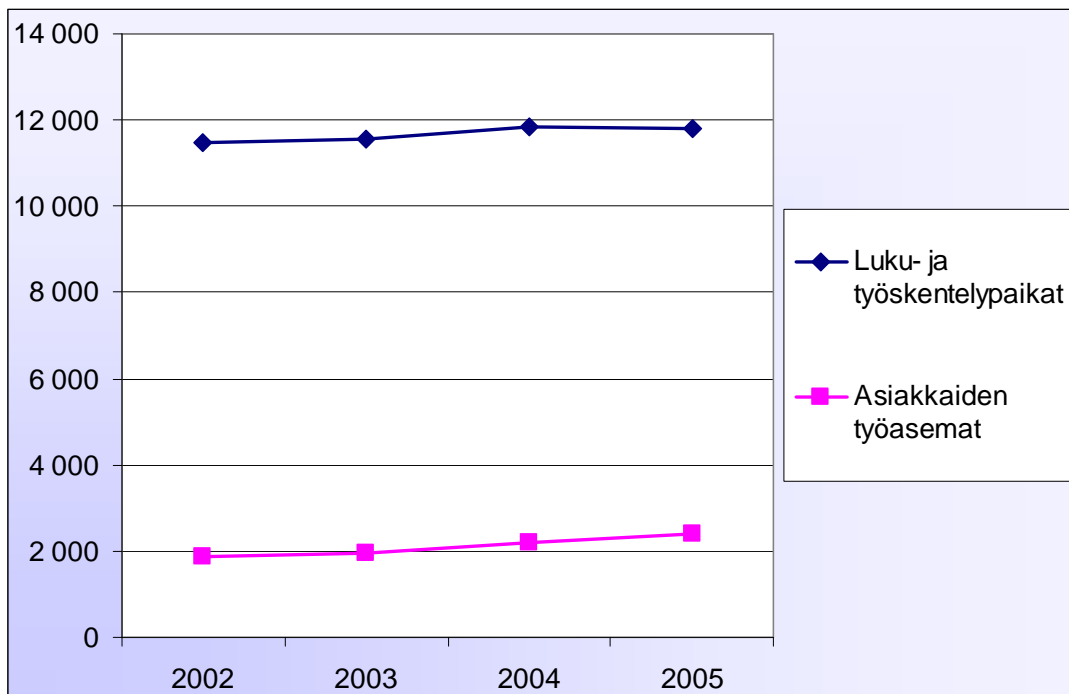
Muun muassa seuraavien toimintojen voidaan ajatella olevan yliopistokirjastojen yhteiskunnallista palvelutoimintaa:

- alueellinen yhteistyö, kansallinen ja kansainvälinen yhteistyö, erilaiset pohjoismaiset hankkeet
- kotimaisten ja ulkomaisten järjestöjen tai seurojen tallekirjastotehtävät
- palvelut sektoritutkimuslaitoksille ja kirjaston tieteenalojen organisaatioille joko samoin periaattein kuin muillekin asiakkaille tai palvelusopimuksiin perustuen.
- yhteistyöprojektit, joissa esimerkiksi jokin kolmas osapuoli rahoittaa projektin ja yliopisto ja jokin säätiö yhdessä toteuttavat hankkeen.

Tässä kappaleessa keskitytään kirjastojen käyttöön ja käyttäjäryhmiin sekä palveluihin, joita kirjastot tarjoavat tutkimus- ja koulutuslaitoksille sekä yrityksille ja sairaaloille.

6.1 Kirjastojen käyttö ja käyttäjät

Yliopistokirjastojen käyttötavat ovat muuttumassa. Palvelujen ja käytön monikanavaisuus näkyy verkkopalvelujen massiivisena käyttönä joillakin tieteenaloilla. Toisaalta laaja kansainvälinen LIBQUAL 2006 asiakastytyväisyystutkimus, johon osallistui yli 200 yliopistokirjastoa USA:sta, Iso-Britanniasta ja Euroopasta osoitti tiedekirjastojen lisääntyvän merkityksen opiskelijoiden työskentelypaikkana. Tämä tuli esiin esimerkiksi Helsingin kauppakorkeakoulun kirjaston LIBQUAL 2006 – tutkimuksessa, johon osallistui 1800 käyttäjää. Asiakastytyvyyttä mitattiin 22:lla palvelun eri osa-alueella.

Kuva 34.

Asiakkaiden lukupaikkojen ja työasemien määrän muutokset vuosina 2002-2005.

Vaikka lainaajamäärät vähenevät verkkopalvelujen käytön lisääntyessä, eivät kirjastotilat ole tyhjentyneet. Esimerkiksi ryhmätyötehtävien lisääntyminen opiskelussa edellyttää kirjastoilta työskentelyyn sopivia tiloja ja työasemia.

Käyttäjäkoulutuksen lisääntyminen liittyy elektronisten aineistojen yleistymiseen ja tietokantojen lisääntymiseen. Informaatikon tekemät tiedonhakupalvelut ovat jatkuvasti vähentyneet, koska asiakkaat hakevat itse omilta työkoneiltaan tietoja kirjaston sijainnista ja aukioloajoista riippumatta. Käyttäjäkoulutuksen suurin osallistujaryhmä ovat kehysorganisaation opiskelijat, mutta muitakin asiakkaita koulutetaan mahdollisuuksien mukaan.

Taulukko 32.

Tiedonhakutoimeksiannot, käyttäjäkoulutuksen opetustunnit ja siihen osallistuneet.

1000 €	2002	2003	2004	2005	muutos 02-05
Tiedonhakutoimeksiannot	46 777	41 907	33 023	32 291	-31 %
Käyttäjäkoulutuksen opetustunnit	6 730	7 631	8 121	8 811	31 %
Käyttäjäkoulutukseen osallistujat	39 637	41 655	46 164	47 371	20 %

6.2 Yliopiston ulkopuolisen asiakaskunnan palvelut

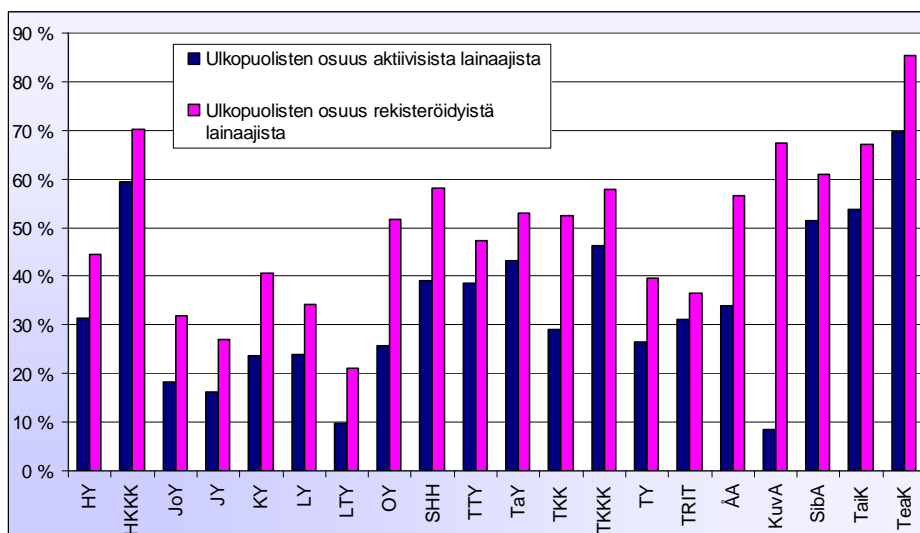
Taulukko 33.

Aktiivisten lainaajien suhde yliopistokirjastojen toimintakuluihin.

	2002	2003	2004	2005	muutos 02-05	muutos 04-05
Yliopistokirjastojen toimintakulut (1000 €)	69 444	72 856	77 721	80 752	16,3 %	3,9 %
Aktiiviset lainaajat (henkilöä)	190 249	203 154	218 937	207 440	9,0 %	-5,3 %
Toimintakulut aktiivista lainaajaa kohden (1 €)	365	359	355	389	6,6 %	9,7 %

Ei sisällä Kansalliskirjaston tietoja. Sisältää toimintakulut tiloineen ja epäsuorine hankintoineen, mutta ei pääomakuluja.

Yliopistokirjastojen palvelut Suomessa ovat avoimia kaikille tiedontarvitsijoille ja sen seurauksena käyttäjäkunnasta suuri osa on useinkin kirjaston kehysorganisaation ulkopuolisia asiakkaita. Rekisteröidyillä lainaajilla tarkoitetaan henkilöitä, jotka ovat hankkineet asianomaisen kirjaston asiakaskortin ja aktiivisilla lainaajilla niitä, jotka kuluneen vuoden aikana ovat lainanneet tietoaineistoa kirjastoista. Seuraavan sivun taulukossa ja kuvassa huomio kiinnittyy usean kirjaston hyvin korkeisiin ulkopuolisten aktiivisten lainaajien osuuksiin: Helsingin kauppakorkeakoulussa 59 %, Teatterikorkeakoulussa 70 %, Taideteollisessa korkeakoulussa 54 % ja Sibelius Akatemiassa 51 %. Kun toimintakulut aktiivista lainaajaa kohden vuonna 2005 olivat 389 euroa, voidaan laskea millainen kustannusvaikutus ulkopuolisten lainaajien suurella osuudella on. Taideyliopistojen kirjastot, jotka ovat alansa tärkeimpiä tietoaineistojen ja -palvelujen lähteitä Suomessa, toimivat keskuskirjastoina kaikille tietoa tarvitseville. Aikaisemmin voimassa olleen keskuskirjastoasetuksen mukaisina yliopistokirjastoina toimineiden Helsingin kauppakorkeakoulun, Teknillisen korkeakoulun ja Helsingin yliopiston kirjastojen, maatalous- ja metsäkirjastojen (nykyinen Viikin tiedekirjasto) sekä Terkkokirjaston tehtävät jatkuvat yhä käytännössä, vaikka asetus onkin kumottu.

Kuva 35.

Ulkopuolisten asiakkaiden osuudet lainaajista yliopistokirjastoissa vuonna 2005.

Taulukko 34.

Ulkopuolisten lainaajien osuus aktiivisista lainaajista ja rekisteröidyistä lainaajista yliopistokirjastoissa vuonna 2005.

	Aktiiviset lainaajat	Jakauma yliopistokirjastojen kesken	Ulkopuoliset aktiiviset lainaajat	Ulkopuolisten osuus aktiivisista lainaajista	Rekisteröidyt lainaajat	Jakauma yliopistokirjastojen kesken	Ulkopuoliset rekisteröidyt lainaajat	Ulkopuolisten osuus rekisteröidyistä lainaajista
HY	48 716	23 %	15 227	31 %	115 745	19 %	51 575	45 %
HKKK	8 788	4 %	5 211	59 %	22 333	4 %	15 656	70 %
JoY	7 515	4 %	1 363	18 %	30 597	5 %	9 771	32 %
JY	16 099	8 %	2 609	16 %	46 680	8 %	12 598	27 %
KY	4 759	2 %	1 126	24 %	22 818	4 %	9 275	41 %
LY	5 784	3 %	1 378	24 %	14 388	2 %	4 923	34 %
LTY	5 208	3 %	515	10 %	16 383	3 %	3 444	21 %
OY	20 003	10 %	5 150	26 %	55 546	9 %	28 650	52 %
SHH	2 798	1 %	1 092	39 %	14 322	2 %	8 335	58 %
TTY	10 445	5 %	4 041	39 %	30 634	5 %	14 533	47 %
TaY	20 620	10 %	8 932	43 %	45 220	8 %	23 992	53 %
TKK	11 976	6 %	3 477	29 %	42 112	7 %	22 049	52 %
TKKK	4 541	2 %	2 096	46 %	14 072	2 %	8 128	58 %
TY	22 022	11 %	5 811	26 %	56 266	9 %	22 341	40 %
TRIT	2 979	1 %	924	31 %	16 706	3 %	6 104	37 %
ÅA	6 258	3 %	2 124	34 %	26 819	4 %	15 186	57 %
KuvA	175	0,1 %	15	9 %	1 277	0,2 %	861	67 %
SibA	4 568	2 %	2 349	51 %	9 784	2 %	5 967	61 %
TaiK	2 915	1 %	1 568	54 %	12 683	2 %	8 506	67 %
TeaK	1 271	1 %	886	70 %	4 402	1 %	3 756	85 %
YHT	207 440	100 %	65 894	32 %	598 787	100 %	275 650	46 %

6.3 Avoin yliopisto ja täydennyskoulutus

6.3.1 Avoin yliopisto

Avoimella yliopistotoiminnalla tarkoitetaan yliopistojen tutkintovaatimusten mukaista opetusta pohjakoulutuksesta riippumatta. Avoin yliopistotoiminta on organisoitu hallinnollisesti omaksi toiminnakseen. Avoimen yliopiston opiskelijat voivat käyttää yleensä kirjastojen tutkinto-opiskelijoille suunnattuja lainauspalveluja maksutta. Ongelmaksi on muodostunut elektronisten aineistojen etäkäyttö, koska yliopistokirjastot eivät voi rahoittaa avoimen yliopiston opiskelijoiden aiheuttamia lisenssien lisämaksuja. Lisensseihin on tulossa rahoitusta vuodelle 2008, jolla mahdollisesti voidaan rahoittaa osan avoimen yliopiston opiskelijoiden käyttöä (aineistoja todella tarvitsevien käyttö).

Kyselyn mukaan yhdessätoista yliopistossa on selkeät periaatteet avoimen yliopiston palvelujen suhteen. Kuudessa yliopistossa ei ollut selkeitä periaatteita ja Helsingin yliopistossa mielipide asiasta vaihtelee kirjastoittain. Kolmetoista kirjastoa ilmoitti tarkemmin, miten he saavat korvauksia avoimen yliopiston palveluista. Kolmessa näistä kirjasto ei saanut mitään korvausta ja yksi kirjasto veloittaa vain tilojen käytöstä sekä informaation antamasta opetuksesta.

Avoin yliopisto osallistuu Helsingin yliopiston kirjastokustannusten kattamiseen erillislaitosmallin perusteella ja opiskelijakirjastolle tuloutetaan vuosittain määriteltävä summa. Joensuun yliopiston kirjastolla ja avoimella yliopistolla on vanha palvelusopimus, jossa on sovittu euromääräinen vuosikorvaus. Lisäksi avoin yliopisto tulouttaa opetusta antavalle laitokselle kurssikirjallisuuden hankintaan 16,82 euroa/opiskelija/oppiaine/lukukausi ja rahan pitäisi siirtyä laitokselta eteenpäin kirjastol-

le. Myös Oulun yliopistossa korvaukset perustuvat palvelusopimukseen, joka tarkistetaan vuosittain. Sopimuksen mukaan informaation palveluita vuonna 2005 korvattiin 30 000 eurolla ja kurssikirjahankintaan annettiin kahdeksan prosenttia Koulutus- ja tutkimuspalveluiden avoimen yliopiston julkisoikeudellisista opiskelijamaksutuloista (vuosille 2006-2009 summat pienenevät). Tampereen yliopiston kirjastolle avoin yliopisto myöntää määrärahan kurssikirjojen hankintaan vuosittaisten neuvottelujen pohjalta. Myös Kuopion yliopiston kirjasto saa vuosittaisen korvauksen. Lapin yliopistossa informaatikot/virkailijat antavat avoimen yliopiston tilamaa koulutusta omalla ajallaan ja he laskuttavat sen itse. Myös kurssikirjoista laskutetaan. Turun yliopisto ei saa avoimen yliopiston palveluihin muuta tukea kuin opetusministeriön rahoitusosuuden (34 000 €). Helsingin kaupunkorakentamiskorkeakoulun kirjasto saa osanottajamäärän mukaan korvausta avoimen yliopiston kurssikirjapalveluista. Svenska Handelshögskolanin kirjasto saa korvauksen opiskelijoiden määriin ja erilaisten kurssityyppien maksuosuuksiin perustuvan kaavan mukaisesti.

Seitsemän kirjastoa haluaisi muuttaa nykyistä käytäntöä ja yhdeksän kirjastoa pitää käytännön ennallaan. Monessa yliopistokirjastossa nykyisen korvauksen katsottiin olevan liian alhainen ja kirjastot olivat yhtä mieltä siitä, että osa avoimen yliopiston rahoituksesta tulisi kanavoida kirjaston aineistohankintaan. Lisäksi toivottiin pitkäaikaisempaa kustannus- tai sopimusperustaista laskutusmallia, joka voisi perustua esimerkiksi opiskelijoiden määrään. Avoimen yliopiston toivetta saada verkkoaineistot opiskelijoilleen myös etäkäyttöön ei ole mahdollista toteuttaa ellei avoimen yliopiston rahoitusosuutta reippaasti nosteta tai esimerkiksi opetusministeriön rahoituksella keskitetysti rahoiteta avoimen yliopiston opiskelijoiden tarvitsemia FinElib-aineistoja. Osa Helsingin yliopistokirjastoista toivoisi, että avoimen yliopiston palvelut laskettaisiin yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen kuuluviksi. Erillislaitosten kirjastokäytöstä voi olla hankalaa saada tarkkaa tilastotietoa, jonka pohjalta voitaisiin laskuttaa ja jakaa rahaa nykyistä oikeudenmukaisemmin. Toisaalta käytön mukainen laskuttaminen voisi johtaa ajatteluun, että kirjastonkäytöstä rangaistaan, kun sitä täytyisi pikemminkin tukea, jotta esimerkiksi kalliista keskitetysti hankituista e-aineistoista koituisi mahdollisimman paljon hyötyä.

6.3.2 Täydennyskoulutus

Täydennyskoulutuksella tarkoitetaan työelämän tarpeisiin tai tietyille ammattiryhmälle tai tietyn teeman ympärille rakennettua yliopistotasosta lisäkoulutusta, joka toteutetaan useimmiten maksullisena palvelutoimintana. Koulutusta voidaan myydä viranomaisille, yrityksille tai yksityishenkilöille. Täydennyskoulutusopiskelijat voivat käyttää yliopistokirjastojen peruspalveluja.

Elinikäisen oppimisen vaatimusten kasvaessa kansalaiset tarvitsevat tieteellistä tietoaaineistoja myös itsenäistä tiedonhankintaa varten. Kaikilla kansalaisilla on mahdollisuus käyttää vapaasti yliopistokirjastojen peruspalveluita.

Kyselyn perusteella kymmenellä yliopistolla on selkeät täydennyskoulutuspalveluja koskevat periaatteet ja seitsemällä ei sellaisia ole. Monialayliopistoista puolella ei selkeitä periaatteita ollut, kun taas kaikilla teknillisten yliopistojen kirjastoilla, kahdella kolmesta kaupallisten yliopistojen kirjastoista ja kolmella neljästä erikoisalojen yliopistokirjastosta sellaiset ovat käytössä. Turun yliopistossa ja kaupunkorakentamiskorkeakoulussa ei palveluista veloiteta, kuten ei myöskään Vaasan yliopistossa ja Svenska Handelshögskolanissa, joissa ei hankita kirjallisuutta täydennyskoulutuksen tarpeisiin. Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun Koulutus- ja kehittämiskeskus maksaa kirjastolle puolet täydennyskoulutuksen kurssikirjahankinnoista. Maanpuolustuskorkeakoulussa täydennyskoulutusosaston julkaisuhankinnat ja kirjaston ylläpitokustannukset kustannetaan laitoksen budjetista. Tampereen teknillisessä yliopistossa ja Teatterikorkeakoulussa täydennyskoulutusta laskutetaan yliopiston yleisten laskutusperusteiden mukaan. Helsingin kaupunkorakentamiskorkeakoulun täydennyskoulutusyksikkö on yritys, joka tarjoaa maksullista palvelutoimintaa. Kirjaston täydennyskoulutusta varten järjestämästä opetuksesta peritään maksu Oulun yliopistossa ja Teknillisessä korkeakoulussa sekä Taideteollisessa korkeakoulussa, jossa peritään myös tilavuokra. Helsingin yliopistossa Täydennyskoulutuskeskus Palmenia osallistuu kirjastokustannuksiin erillislaitosmallin perusteella,

vaikkakin osuus on neuvoteltu mallin antamaa määrää merkittävästi pienemmäksi (sijainti pääosin Helsingin seudun ulkopuolella, opiskelijoiden rajatut oikeudet e-aineistojen käyttöön).

Yhdessätoista kirjastossa oltiin tyytyväisiä nykyiseen käytäntöön, mutta viidessä haluttaisiin käytäntöjä muuttaa. Täydennyskoulutuskeskusten toivottiin osallistuvan täysimääräisesti kirjastopalvelujen rahoitukseen, erityisesti tietoaaineistojen hankintakustannuksiin. Toivottiin myös kustannusperusteista tai sopimusperusteista selkeää laskutusmallia, joka voisi pohjata esimerkiksi täydennyskoulutettavien opiskelijoiden määrään.

6.4 Sairaalat, sektoritutkimuslaitokset ja palvelusopimukset

6.4.1 Sairaalat

Sairaalakirjastopalveluja hoitavat Helsingin, Kuopion, Lapin, Oulun ja Turun yliopistot. Helsingin yliopiston Terkko tuottaa sairaalakirjastopalveluja Meilahden kampuksella. Helsingin uudenmaan sairaanhoitopiiri tarjoaa Terkon päätilat sekä vuosittain erikseen anottavan rahoituksen lehtihankintoihin. Terkon kokonaiskuluista HYKS:in / Helsingin-Uudenmaan sairaanhoitopiirin tuki on merkittävä (32 prosenttia), minkä vastineeksi HUS:laisille tarjotaan samat palvelut kuin yliopiston henkilökunnalle. Oulun yliopistossa lääketieteellisen tiedekunnan kirjaston kustannuksista vastaa kirjasto, sairaala maksaa vain osan lehtitilauksista. Myös Kuopiossa on sopimus kustannusten jaosta. Lapin yliopistolla on sairaalan kanssa ostopalvelusopimus ja palvelu on itsensä kustantava. Myös Turun yliopistolle sairaalakirjastopalvelut ovat maksullista palvelutoimintaa: TYKS maksaa kirjastolle kirjastopalveluista ja verkkoaineistojen käyttömahdollisuudesta sopimuksen mukaisesti (140 000 € vuonna 2006). Kaksi palveluntarjoajista toivoisi sairaaloilta lisää tuloja, esimerkiksi aineistohankintoihin ja työvoimakuluihin sekä maksuosuuden riittävää vuosittaista kasvua.

6.4.2 Sektoritutkimuslaitosten kanssa tehtävät sopimukset

Helsingin ja Kuopion yliopistojen kirjastoilla sekä Helsingin kauppakorkeakoulun kirjastoilla on sopimuksia sektoritutkimuslaitosten kanssa. Kuopion yliopiston kirjasto ylläpitää kirjastoa sopimusperusteisesti ja Helsingin kauppakorkeakoulun kirjasto tuottaa Helecon-tietopalveluja maksullisena palvelutoimintana. Edellä mainituilla kirjastoilla on selkeät sektoritutkimuslaitosten palveluja koskevat periaatteet ja ne ovat tyytyväisiä nykyiseen käytäntöön.

Helsingin yliopiston Helka-tietokannan tuottamiseen osallistuu ulkopuolisia tutkimuslaitoksia. Ne osallistuvat kustannuksiin viite- ja nidemäärän mukaisesti ja saavat Helka-palvelut muuten samoin periaattein kuin yliopisto. Sektoritutkimuslaitokset myös ostavat Viikin tiedekirjastolta yliopiston sisäisin hinnoin tiedonhankinnan koulutusta, kaukopalvelua, tietopalvelua ja asiantuntijapalveluja. Tutkimuslaitosten henkilöstölle on tiedekirjaston tiloissa erillinen työasema yliopiston verkkoaineistojen käyttöä varten. Joillakin kampuksilla sektoritutkimuslaitosten henkilöstö käyttää fyysisiä kirjastopalveluja yliopiston henkilökunnan tavoin. Oikeustieteellisen tiedekunnan kirjasto ja IPR-University Center tekevät säännöllistä yhteistyötä ja kirjastopalveluista maksetaan kirjastolle kerran vuodessa. Helsingin yliopiston kirjastossa valmistellaan yksinkertaisempaa, kaikille osapuolille samanlaista rahoituskäytäntöä. Turun yliopiston kirjasto toivoisi joko rahoitusta yliopistoon kuuluvilta tutkimuslaitoksilta tai palvelujen huomioimista yliopiston kirjastolle myöntämässä rahoituksessa.

6.4.3 Yritysten kanssa tehtävät sopimukset

Jotkut kirjastot ovat tehneet yritysten kanssa sopimuksia, joissa määritellään yritykselle annettavat palvelut. Sopimukset voivat sisältää esimerkiksi maksullisten tietokantojen etäkäytön ja aineistoseurannan sekä muita palveluja.

Helsingin yliopiston ja Helsingin kauppakorkeakoulun kirjastoilla on yritysten kanssa tehtyjä sopimuksia. Helsingin yliopiston Viikin tiedekirjastolla on palvelusopimukset muun muassa Viikin kamppuksen yrityshautomon yritysten kanssa, joita laskutetaan yliopiston sisäisen hinnaston mukaisesti. Meilahden kampuksella ei ole varsinaisia sopimuksia yritysten kanssa, mutta kaukopalveluhinnat on yrityksille hinnoiteltu korkeammiksi kuin kehysorganisaatiolle. Helsingin yliopiston kirjastot valmistelevat jatkossa yhtenäistä palvelusopimus pohjaa ja hinnoittelukäytäntöjä, joissa otetaan tarpeen mukaan huomioon eri tieteenalojen ominaispiirteet.

Helsingin kauppakorkeakoulu tarjoaa Helecon– tietopalveluja maksullisena palvelutoimintana, jossa hinnoittelu perustuu katetuottolaskentaan. Svenska Handelshögskolanin kirjasto harkitsee palvelujen tarjoamista alumneille. Turun yliopiston kirjastossa yritysten osuus palveluiden käytöstä on erittäin vähäinen. Yrityksiä laskutetaan maksullisen palvelutoiminnan periaatteiden mukaisesti.

7. Yliopistokirjastojen verkoston yhteistyö

Keskitettyillä palveluilla viitataan toimintamalliin, jossa usealle yliopistokirjastolle yhteisiä tehtäviä hoidetaan jonkun toimesta yhteisesti sopimalla. Kansalliskirjaston ja Varastokirjaston toiminta keskitettyjen palvelujen antajina perustuu lainsäädäntöön ja opetusministeriön budjettirahoitukseen. Toiminnot ovat luonteeltaan pysyväksi määriteltyjä. Yliopistokirjastojen toiminnan kehittämiseen on luotu myös epävirallisia verkostoyhteistyön muotoja.

7.1 Yhteistyö Kansalliskirjaston kanssa

Kansalliset kirjastoverkkopalvelut on kirjastoille suunnattu palvelukokonaisuus, jonka tavoitteena on edistää tiedonsaantia yhteiskunnassa, kehittää digitaalisen kirjaston palvelu- ja työympäristöä sekä kirjastotoiminnan vaikuttavuuden arviointia. Palvelut ovat osa kansallista tiedon infrastruktuuria ja niitä kehitetään aktiivisessa vuorovaikutuksessa kirjastojen kanssa. Ne voidaan jakaa seuraavasti:

1. Korkeatasoisten tietoaineistojen saanti
 - Tietokannat (Fennica, Viola, Arto, Linda, Vesa, jne.)
 - Verkkoaineiston hankinta ja saatavuus (FinELib, Elektra, Nelli-portaali)
2. Digitaalisen kirjaston palvelu- ja työympäristö
 - Digitaalisen kirjaston ohjelmistot (Voyager, Metalib)
 - Standardit ja formaatit
3. Kirjastotoiminnan vaikuttavuuden arvioinnin kehittäminen.

Yliopistokirjastojen ohella kansallisten kirjastoverkkopalveluiden asiakkaita ovat ammattikorkeakoulukirjastot sekä yleiset ja erikoiskirjastot. Kaikki kirjastosektorit osallistuvat kansallisten kirjastoverkkopalveluiden kehittämiseen ja toimivat verkostomaisesti Kansalliskirjaston kanssa. Kansalliskirjaston tarjoamien palvelujen taustalla on kirjastoille suunnattujen resurssien tehokas käyttö.

Yliopistokirjastot osallistuvat palvelujen tuottamiseen muun muassa siten, että ne luetteloivat omat hankintansa Kansalliskirjastojen ylläpitämiin tietokantoihin sekä osallistuvat konsortiotyöskentelyyn.

Taulukko 35.

Kansalliskirjaston keskitettyjen palvelujen kustannukset vuosina 2002-2005.¹²

€	2002	2003	2004	2005
Kaikkien keskitettyjen palvelujen kustannukset yhteensä	3 940 700	5 333 200	4 814 500	5 877 000
Yliopistoihin kohdistuva osuus	3 098 700	4 117 200	3 685 500	4 173 000
Mikä prosentti kohdistuu yliopistokirjastoihin	79 %	77 %	77 %	71 %

Vuoden 2003 huomattavan korkeat maksut verrattuna vuoteen 2004 selittyvät dollarin korkealla kurssilla sekä Nelli-portaalin laitteistokuluilla.

¹² Huomioitu seuraavat palvelut: keskitetty elektronisen aineiston hankinta FinELib, Linnea ja Elektra -tietokannat, Nelli-portaali, kirjastojärjestelmä Voyager, dokumenttiarkisto Doria, yhteistilasto KITT, kirjastoverkkopalvelujen ja yliopistokirjastojen yhteistyön koordinointi. Yliopistokirjastoihin kohdistuvat kustannukset sisältävät mahdollisen Kansalliskirjaston osuuden kustannuksista. Annetut luvut eivät sisällä Kansalliskirjaston keskitettyjä hallinto- ja yhteiskustannuksia.

7.1.1. Kirjastojärjestelmät

Digitaalisen kirjaston palvelu- ja työympäristöjen kehittäminen käsittää keskitetyn ohjelmistojen hankinnan ja ylläpidon koordinoinnin sekä standardien ja formaattien kehittämisen. Kansalliskirjaston Linnea-palvelut ylläpitää ja kehittää Linnea-yhteistietokantoja sekä tukee ja palvelee Linnea-verkon kirjastoja. Kirjastojärjestelmän hankinnan kokonaiskulut ovat olleet 2000-luvulla yhteensä noin kolme miljoonaa euroa.

Kirjastojärjestelmän perustamiskustannukset vuonna 2001 yliopistokirjastojen osalta käsittivät: Voyager-ohjelman (2 313 000 dollaria), konversion (380 000 dollaria) ja Sun E10000 palvelimen (345 000 euroa).¹³ Järjestelmän vuosittaiset kulut, jotka Linnea 2 konsortio kerää yliopistokirjastoilta, esitellään seuraavassa taulukossa. Dollareissa maksettavat tukimaksut ovat nousseet noin viidestä kahdeksaan prosenttia vuodessa, mutta koska dollarin kurssi vaihtelee ja on ollut viime vuosina edullinen, ovat euromääräiset kustannukset laskeneet.

Taulukko 36.

Kirjastojärjestelmien kustannukset Linnea 2 –konsortiossa.

Kirjastojärjestelmän kustannukset Linnea 2- konsortiossa yliopistokirjastojen osalta								
Kustannukset 1000 euroissa					% nousu			
	2 002	2 003	2 004	2 005	2002/3	2003/4	2004/5	
Voyager-tuki	346	326	315	339	-6	-4	8	
Sun-kulut	71	79	86	100	11	8	17	
CSC-kulut	73	134	163	174	83	22	7	
Yhteensä	491	540	564	614	10	4	9	

7.1.2. FinELib-yhteistyö

FinELib (the National Electronic Library, kansallinen elektroninen kirjasto) toimii palveluyksikkönä, jonka palveluita kirjastoverkolle ovat elektronisten aineistojen keskitetty hankinta ja aineistojen käytön helpottaminen Nelli-portaalipalveluilla (National Electronic Library Interface).

7.1.2.1 Elektronisten aineistojen hankinta

FinELib tukee yliopistokirjastoja tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen tueksi suuntautuvassa aineistonhankinnassa neuvottelemalla keskitetysti jäsenyhteisöilleen käyttöoikeussopimuksia sekä maksamalla opetusministeriön sille ohjaamalla rahoituksella osan aineistokuluista ja tarjoamalla muita e-aineistojen hankintaan liittyviä palveluja. Yksikkö kehittää palveluja yhteistyössä yliopistojen, ammattikorkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja yleisten kirjastojen muodostaman konsortion kanssa. Kirjastot osallistuvat aineistolisenssien kustannuksiin omarahoitusosuuksin. Niiden panosta tarvitaan myös yhteisesti hankittavien aineistojen testauksessa, valinnassa ja opetuksessa sekä hinnoitteluperiaatteiden määrittelyssä.

Yhteishankinnoissa edellytetään vähintään neljää organisaatiota aineistoa kohden. Aineistojen tuottajat ja välittäjät hinnoittelevat tuotteita eri tavalla. Hinta voi perustua muun muassa organisaatiokohtaiseen kiinteään hintaan, samanaikaisten käyttäjien maksimimäärään, organisaation tyyppiin sekä elektronisten lehtien ollessa kyseessä aiemman tilauskannan arvoon. E-kirjojen hinnoittelu voi määräytyä esimerkiksi painettujen kirjojen listahintojen perusteella. Jotkut kustantajat tarjoavat myös edullista yhteishintaa koko konsortion tai kirjastosektorin tilauksille tai yhdistävät hinnoittelutyyppisiä eri vuosina siten, että alussa tehdään sopimus kiinteään tai organisaation kokoon perustuvan hinnan pohjalta ja muutetaan sitä seuraavalla sopimuskerralla osittain käyttötilastoihin perustuvaksi. E-kirjoja on voitu ostaa myös kertaostoina.

¹³ Ohjelmiston hinnasta osa on maksettu vasta myöhemmin vuosina vuoteen 2006 saakka. Lisäksi ohjelmiston hintaan on saatu viiden prosentin alennus korvauksena niistä korjauksista, joita järjestelmään jossain vaiheessa luvattiin, mutta niitä ei tehty.

Kustannustenjaossa sovelletaan moninaisten kustantajien hinnoittelumallien lisäksi FinELib-konsortiossa kehitettyä kustannustenjakomallia, jossa lisenssikustannukset jaetaan käyttäjämäärin ja aineiston käytön perusteella. FinELibin kustannustenjakomallissa otetaan huomioon organisaatioiden aineistohankinnan ja –käytön muutokset. Käyttötilastointiin perustuvan mallin soveltamisen sekä aineiston tarpeen arvioinnin näkökulmasta käytön tilastointi olisi hyvä saada osaksi kaikkien kustantajien palvelua sekä tilastointiin kansainvälisesti yhteiset menettelytavat. Nykyisin FinELibin kautta hankittuihin aineistoihin valtaosaan saadaan käytön tilastointi osana sopimusta¹⁴.

Keskitetyn varoin tuetaan erityisesti elektronisten lehtien hankintaa. Keskitetty raha on nykyisin sidottu joidenkin aikaisemmin hankittujen lisenssien jatkamiseen ja yliopistokirjastot vastaavat jo nykyisellään huomattavalla summalla e-aineistojen hankinnasta. Yliopistokirjastot joutuvat jatkossa supistamaan ja karsimaan huomattavasti hankkimiansa e-aineistojen määrää, jos opetusministeriön tukipolitiikka ei muutu tai keskitetylle hankinnalle ei löydy muunlaisia rahoituslähteitä. Opetusministeriön tuki keskitetylle e-aineiston hankinnalle vuosina 2002- 2005 on euromääräisesti säilynyt samansuuruisena ja kohdentunut seuraavasti:

Taulukko 37.

FinELibin e-aineistojen rahoituksen kehittyminen vuosina 2002-2005. Taulukoissa 22 ja 37 luvut perustuvat toteutuneisiin menoihin. Muissa taulukoissa ja kuvissa laskuperusteena on käytetty opetusministeriön myöntämää täysimääräistä tukea.

	2002		2003		2004		2005	
	€	%	€	%	€	%	€	%
FinELibin rahoitus	1 632 619	27%	2 297 827	33%	1 952 472	25%	2 423 417	28%
yliopistojen omarahoitusosuus	4 383 000	73%	4 730 000	67%	6 000 000	75%	6 243 031	72%

Taulukko havainnollistaa FinELibin keskitetysti neuvottelemien elektronisten aineistojen tuki- ja omarahoitusosuuksien kehittymistä. Yliopistokirjastot vastaavat omalla rahoituksellaan yli 70 prosentista hankintoja. Liitetaulukossa 12 liitteen sivulla 14 kuvataan e-aineistokuluja kirjastoittain vuodelta 2005.

7.1.2.2 Nelli-portaali

Nelli-portaali (National Electronic Library Interface) on kansallinen tiedonhakujärjestelmä, jolla voi kohdistaa haun useisiin eri tietokantoihin. Portaali on toteutettu MetaLib- ja SFX-ohjelmistolla. Nelliä käytetään asiakkaiden tunnistamiseen ja se tarjoaa asiakkaille myös personoituja palveluita, kuten oman aineistolistan ja henkilökohtaisen e-kirjahyllyn.

Nelliä kehitetään keskitetyn varoin Kansalliskirjaston ja kotimaisten kirjastosektoreiden yhteisenä tiedonhakuja helpottavana ja parantavana palveluna. Opetusministeriö maksaa Nelli-portaalin valtakunnallisen ylläpidon ja teknisen kehittämisen, mutta kukin yliopistokirjasto asentaa FinELibin keskitetysti hankkimat sekä itse ostamansa aineistot paikallisesti osaksi omaa räätälöityä Nelliään. Asiakkaille on tarvittaessa järjestetty valtakunnallisesti maksuttomia käyttöön- ja päivityskoulutuksia.

Keskittämällä palvelujen kehittäminen, sovellusten ylläpito sekä palvelimien hankinta säästetään arviolta noin puoli henkilötyövuotta organisaatiota kohden, joskin yliopistokirjastoille aiheutuu kustannusvaikutuksia portaalin ylläpitotehtävistä ja siihen liittyvästä osaamisen kehittämisestä.

Opetusministeriö kustantaa Nelli-portaalin keskitetyn kehittäminen ja ylläpidon. Nellin taloutta alettiin seurata erikseen vuonna 2005, jolloin yliopistokirjastojen laskennallinen osuus Nellin kustannuksista ilman keskitettyä hallinto- ja yleiskustannuksia oli 205 112 euroa.

¹⁴ Syyskuussa 2006 käytön tilastointi puuttui tai oli valtakunnallisesti mahdoton hyödyntää seuraavien osalta: HighWire-lehdet, RefWorks, Science: SageKE, STKE, SourceOECD, Ulrich's, CSA-tietokannat (aikaisemmin kuului tarjoukseen), Edilex.

7.1.2.3 Digitaalisten tietoaaineiston käyttö

Verkkoaineistoja käytetään FinELibin organisoimien käyttäjäkyselyjen mukaan yliopistosektorilla varsin usein. Kerran viikossa tai useammin aineistoja käyttää yliopistoissa yli 70 % vastaajista. Yliopistoasiakkaiden valmius luopua painettujen julkaisujen käytöstä silloin, kun vastaava elektroninen versio on käytettävissä, on pysynyt noin 70 %:ssa. Vuoden 2005 yliopistokyselyyn vastanneista 66 % löysi oman alansa aineistoa hyvin tai erittäin hyvin, kun vastaava luku vuonna 2004 oli 72 %. Ero voi osittain selittyä vastaajajoukon tieteenalakohtaisen edustavuuden eroilla eri vuosien kyselyissä.¹⁵

Taulukko 38.
FinELib-aineistojen käyttö ja käytön kasvuprosentti vuosina 2002-2005

FinELib-aineistojen käyttö ja käytön kasvuprosentti vuosina 2002-2005						
Vuosi	Yhteydenotot	Muutos ed. vuoteen %	Tehdyt haut	Muutos ed. vuoteen %	Artikkeli-lataukset	Muutos ed. vuoteen %
2002	819193		11823818		1560359	
2003	1304111	59,2	12631577	6,8	2692512	72,6
2004	2257901	73,1	18576520	47,1	3346254	24,3
2005	3425726	51,7	28156102	51,6	4490135	34,2
2002-2005	7806931	61,4	71188017	35,2	12089260	43,7

Taulukko 39.
FinELib-aineistojen käyttö vuonna 2005 yliopistokirjastoittain.

FinELib-aineistojen käyttötilastot ajalta 1/2005 - 12/2005							
	Yhteydenotot	Tehdyt haut	Ladatus artikkelit		Yhteydenotot	Tehdyt haut	Ladatus artikkelit
HY	1030530	6156210	1102460	LTY	77363	782183	134429
JoY	94475	1843025	142121	SHH	83420	534579	128583
JY	335505	2377219	383884	TKK	242395	2564158	416512
KuY	215134	1539940	311531	TTY	128034	1200974	225992
LY	31465	472835	40860	TuKKK	97985	501619	135658
OY	280515	2942038	411246	MPKK	1315	3910	2290
TaY	308421	2385017	285718	KuvA	155	11146	149
TY	318055	2885789	419332	SibA	5513	31344	1683
VY ¹⁶	34740	302948	51961	TaiK	3400	66129	2400
ÅA	96134	432763	134998	TeaK	112	14271	74
HKKK	91428	1108005	158254	Yhteensä	3476094	28156102	4490135

7.1.2.4 Tyytyväisyys FinELib-yhteistyöhön

Vuonna 2006 FinELibissä toteutettiin asiakaskysely, jossa selvitettiin, miten tärkeinä kirjastot pitävät FinELibin palveluja sekä kuinka tyytyväisiä kirjastot niihin ovat. Tulokset osoittavat, että kirjastot pitävät FinELibin hankintaan liittyviä keskeisiä palveluja tärkeinä: 98 % kaikista kyselyyn vastanneista koki elektronisten aineistojen hankinnan neuvottelut tärkeänä tai erittäin tärkeänä palveluna. Hinta-arvioiden tuottaminen budjetoinnin tueksi, tiedotus aineistosopimuksista sekä asiakaspalvelu olivat asiakkaille myös merkittäviä palveluja. Aineistojen hankintaan (neuvottelut) oli melko tai erittäin tyytyväisiä 85 % vastanneista. Sen sijaan esimerkiksi käyttäjätalastojen kokoamisesta sekä verkkoviestinnästä oli asiakkaiden mielestä selvästi parantamisen varaa.

¹⁵ Lähde: FinELib; katsaus vuoden 2005 toimintaan.

¹⁶ Sisältää vain Vaasan yliopiston tiedot.

Taulukko 40.

Miten FinELib on onnistunut seuraavissa aineistojen hankintaan liittyvissä tehtävissä?¹⁷

	Erittäin hyvin	Hyvin	En osaa sanoa	Ei kovin hyvin	Huonosti
	%				
Aineistokonsortioiden kokoaminen	26,7	46,7	6,7	20	-
Aineistojen hintatiedoista ja lisenssiehdoista tiedottaminen	26,7	43,3	-	26,7	3,3
Lisenssisopimusten ehtojen neuvottelut	6,7	73,3	13,3	3,3	3,3
Aineistojen hintaneuvottelut	10	66,7	10	10	3,3
Konsortiolle hankittavien aineistojen valintaprosessin ohjaus (esim. asiantuntijaryhmien ohjaus)	10	40	6,7	33,3	10

Taulukko 41.

Saatteko riittävästi tietoa FinELibin aineistohankinnasta?¹⁸

	Erittäin hyvin	Hyvin	En osaa sanoa	Ei kovin hyvin	Huonosti
	%				
Aineistojen käyttöoikeudet	10,3	65,5	3,4	13,8	6,9
Ilmoittautumisvaiheessa saatu tieto aineistoista	10	63,3	-	23,3	3,3
Aineistoneuvottelujen tila	6,7	20	3,3	63,3	6,7
Ryhmien toiminta (ohjausryhmä, konsortiorryhmä, asiantuntijaryhmä)	5,7	45,5	13,6	30,7	4,5
Aineistojen portaaliyhteensopivuus	3,3	30	20	33,3	13,3

Rahoitus selvitykseen liittyvän kyselyn mukaan yliopistokirjastojen FinELibin palveluista saadut kokemukset ovat myönteisiä. Osa arvostaa niitä jopa niin paljon, ettei haluaisi hoitaa verkkolisenssien ostoa millään muulla tavalla. Myönteisenä pidetään seuraavia asioita:

- keskitetty hankinta säästää työaikaa (elektronisten aineistojen hallinta, hankintaneuvottelut, sopimusjuridiikkaan perehtyminen)
- keskitetyn hankinnan kautta saadaan hankinnoille opetusministeriön tukea
- sopimusneuvotteluissa käytössä olevan suuremman volyymin ansiosta saadaan todennäköisesti edullisempia sopimuksia
- pitkät sopimuskaudet takaavat kohtuullisen maltilliset hinnankorotukset.

Kielteiseksi nähdään seuraavat asiat:

- palvelupaketin sisältö muodostuu osittain epätarkoituksenmukaiseksi: mukana on myös tarpeettomia tai vähän toivottuja aineistoja
- käyttötilastojen tulkintaa vaikeuttaa se, että sopimukseen sisältyy paljon lehtiä, jotka eivät ole yksittäiselle yliopistolle tärkeitä
- hankittavista palveluista on päätettävä ennen kuin seuraavan vuoden rahoitus on tiedossa
- yliopistokirjastoille tulee välillisiä kustannusvaikutuksia siitä, että FinELibin päätökset ovat hitaita
- lisärahoitustarve saattaa tulla kesken vuoden
- sopimukseen sisältyy automaattisia korotuksia.

Kaiken kaikkiaan keskitettyyn elektronisten aineistojen hankintaan ollaan hyvin tyytyväisiä, mutta toivottaisiin joustavampia mahdollisuuksia liittyä ja irtisanoa sekä mahdollisuutta valita esimerkiksi lääketieteellisellä alalla täsmäaineistoja.

Toiminnan laadun näkökulmasta keskitetty aineistohankinta tuo yliopistokirjastojen käyttöön lisensiointiin erikoistuneen henkilöstön, tietoja uusista aineistoista sekä näkökulmaa kiinnostuksen kohteista ja yhteishankintaprosesseista koko valtakunnan tasolla.

¹⁷ Lähde: FinELib; katsaus vuoden 2005 toimintaan.

¹⁸ Lähde: FinELib; katsaus vuoden 2005 toimintaan.

Myös Kansalliskirjaston omat kokemukset konsortiotyöskentelystä ovat erittäin hyvät. Olennaiseksi nähdään, että eri osapuolilla on päätöksenteko- tai vaikutusvaltaa niin sisältöön kuin talouteen, mutta samalla myös vastuuta kokonaisuudesta.

7.1.3 Kansalliskirjaston näkemykset keskitettyjen palvelujen tulevaisuudesta

Selvitykseen liittyvän kyselyn perusteella Kansalliskirjasto näkee konsortion hyväksi toimintamalliksi, mutta on sitä mieltä, että muunkinlaisia yhteistyömuotoja kannattaa miettiä ja kehittää. Kansalliskirjasto uskoo kaikkien antamiensa keskitettyjen palvelujen merkityksen kasvavan tulevaisuudessa. Uusiksi kehittyviksi palvelumuodoiksi luetellaan julkaisuarkisto, uudenlaiset käyttöliittymäpalvelut, e-aineistojen hallinta, e-vapaakappaleisiin perustuvat perusaineistopalvelut ja digitaaliset sisältöpalvelut. Ennakoidaan, että keskitettyjen palvelujen tuottamiseen tulevina vuosina vaikuttavat todennäköisesti entistä vahvemmin ne muutokset, joita rakenteellisen kehittämisen myötä tapahtuu.

Kansalliskirjastossa on koettu ongelmalliseksi keskitettyjen palvelujen järjestämisessä rahoitusneuvottelujen monimutkaisuus. Neuvotteluihin ovat osallistuneet useat kirjastosektorit ja opetusministeriön eri yksiköt. Jatkossa neuvotteluja todennäköisesti käydään yhä enenevässä määrin eri hallinnonalojen kesken. Oman ongelmansa muodostaa sektoreiden erilainen asema keskitetyssä rahoituksessa. Epävarmuus riittävästä ja varmasta rahoituksesta vaikeuttaa palvelujen jatkuvaa kehittämistä ja laadun takaamista. Haasteeksi nähdään tuoda yliopistokirjastoille jatkossa laskettavissa olevaa taloudellista hyötyä, niin että ne voisivat säästää paikallisia resursseja. Samoin yhteisesti hyväksytyjen kustannusten jakomallien kehittäminen koetaan haasteelliseksi. Kansallisen tietuuhollon hajanaisuus organisaatioina ja hallinnollisesti vaikuttaa keskitettyjen palvelujen kehittämiseen ja rahoitukseen ja siten taloudelliseen tiedonsaannin edistämiseen. Kustannuslaskennan kehittyessä yhteiskustannusten osuus tuo jonkin verran muutoksia palvelujen kustannuksiin, samoin mahdolliset uudet palvelut.

Toimialan laajentamisen ja siihen liittyvän lakiuudistuksen jälkeen mahdollisuudet järjestää ja kehittää keskitettyjä palveluja nähdään erittäin hyviksi. Ensiarvoisen tärkeäksi toimintamahdollisuuksien näkökulmasta Kansalliskirjastossa koetaan luottamus neuvotteluissa omistajarahojen (ministeriö, korkeakoulut, tutkimuslaitokset) kanssa: yhteinen näkemys ja asioiden valmistelu antaa parhaat neuvottelumahdollisuudet yhteisistä palveluista.

7.2 Yhteistoiminta Varastokirjaston kanssa

Varastokirjaston tehtävänä on ottaa vastaan ja säilyttää tieteellisistä ja yleisistä kirjastoista siirrettävää aineistoa ja asettaa se tarvitsijoiden käyttöön. Varastokirjaston perustamisen tarkoituksena vuonna 1989 oli vähentää yliopistokirjastojen painetun aineiston säilytystilojen jatkuvaa lisätarvetta tarjoamalla yhteistä varastotyyppistä tilaa vähän käytetyille painetuille tietoaineistoille, esimerkiksi maailmanlaajuisessa vaihtotoiminnassa kertyneille tuhansille erikielisille väitöskirjoille. Varastokirjasto järjestää yhden kappaleen kutakin teosta hyllyihin numerus currens-periaatteen (saapumisjärjestys) mukaisesti, mikä on tilankäytön kannalta tiivis ja tehokas tapa. Luettelointitiedot varastokirjasto tallentaa sekä omaan että yhteistietokantaan. Aineisto on siten helposti ja nopeasti löydettävissä ja saatavilla kaukolainaksi.

Alussa varsin suuri osa lähetetystä aineistosta oli ennen luetteloimatonta, jonka vuoksi sen käyttömahdollisuudet olivat vähäiset. Vuosien myötä lähetetyn painetun tieteellisen kirjallisuuden määrä on vähentynyt ja yliopistokirjastojen siirtämät valmiit luettelointitietueet ovat osaltaan helpottaneet Varastokirjaston työtä. Rinnakkaiskappaleiden karsinta tapahtuu nykyään lähettävässä kirjastossa, aluksi sekin tehtiin Varastokirjastossa. Aineiston käsittely Varastokirjastoa varten vaatii yliopistokirjastoilta työpanosta ja aiheuttaa lähetyskuluja. Tilasäästöt kirjastoissa ovat kaiken

kaikkiaan olleet huomattavat, joten Varastokirjasto on saavuttanut kirjastojen keskuudessa vakiintuneen aseman vähän käytetyn aineiston säilytyspaikkana.

Varastokirjaston toimittamat kaukolainat ja artikkelikopiot ovat maksuttomia. Tiedontarvitsijan kannalta tämä on luonnollisesti erinomaista, mutta yliopistokirjastoissa sen vaikutus on nähtävissä kaukopalvelutulojen laskuna. Varastokirjaston lanseeraama asiakastoiminen kaukopalvelu antaa tiedon tarvitsijalle mahdollisuuden tilata kaukolaina suoraan Varastokirjastosta, joka kuitenkin lähettää lainan tilaajan määrittelemään kirjastoon (esimerkiksi opiskelijan yliopiston kirjastoon). Myös palautukset tapahtuvat kirjaston kautta, joten kirjastojen kustannukseksi tulevat käsittely- ja postimaksut. Asiakastoiminen kaukopalvelu yleistyy palvelun nopeuden ja ilmaisuuden vuoksi, mikä johtaa siihen, että Varastokirjastosta tilataan runsaasti myös sellaista aineistoa, joka olisi saatavissa muistakin kirjastoista.¹⁹

7.3 Yliopistokirjastojen yhteiset toiminnot ja hankkeet

Selvityksen kyselyssä kuusitoista kirjastoa yhdeksästätoista vastasi olevansa mukana kirjastojen yhteistyöhankkeissa. Yksittäisten erillishankkeiden lisäksi yliopistokirjastot osallistuvat alueellisiin ja alakohtaisiin yhteishankkeisiin: esimerkiksi rakentavat laajoja yhteisportaaleja (mm. Pohjanportti) ja yhteistietokantoja (mm. taidealan ARSCA). Toiminta yliopistokirjastojen neuvostossa sekä kansallisissa konsortioissa (FinELib, Linnea) vaatii myös huomattavan työpanoksen.

7.3.1 Yhteiskirjastot ja kirjastopalvelujen osto

Yhteiskirjastoihin on yhdistetty useamman organisaation toimintoja tai tiloja. Yliopistokirjastosektorilla toimivat ainakin seuraavat yhteiskirjastot (suluissa toimijat):

- Turun ICT-kirjasto (Åbo Akademin, Turun yliopiston ja Turun ammattikorkeakoulun kirjasto)
- Turun Eurotietokeskus (Turun yliopiston kirjasto, Åbo Akademi ja Turun kauppakorkeakoulu)
- Vaasan tiedekirjasto Tritonia (Vaasan yliopisto, Åbo Akademi, Hanken)
- Aralia-kirjastokeskus Helsingissä (samassa rakennuksessa: Helsingin kaupunginkirjaston Arabianrannan kirjasto, Taideteollisen korkeakoulun kirjasto, Stadian kulttuurialan kirjasto ja Pop & Jazz Konservatorion kirjasto)
- Porin tiedekirjasto (Tampereen teknillisen yliopiston kirjasto partnereina Turun kauppakorkeakoulu ja Tampereen yliopiston Porin yksikkö)
- Tiedepuiston kirjasto Joensuussa (Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu, Joensuun yliopisto).

Turun ICT-kirjastossa kukin osallistuva organisaatio maksaa kolmasosan kirjaston kustannuksista sekä oman organisaationsa verkkoaineistohankinnat. Eurotietokeskuksen palveluista Turun yliopiston kirjaston maksuosuus on 50 prosenttia ja Åbo Akademin ja Turun kauppakorkeakoulun molempien 25 prosenttia. Vaasan tiedekirjasto Tritoniassa maksuosuudet perustuvat Vaasan kampuksen opiskelijoiden ja henkilökunnan määrään. Porin tiedekirjastossa laskutetaan Porin yksiköiden henkilökunnan, opiskelijoiden, nimekkeiden ja niteiden määrän mukaan. Tiedepuiston kirjastossa Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu maksaa Joensuun yliopistolle palvelumaksua, jolla katetaan tila- ja henkilöstökustannukset. Molemmat hankkivat itse omista määrärahoistaan aineistonsa ja atk-laitteensa. Aralia-kirjastokeskuksen perusideana on koota samaan rakennukseen useita kirjastoja, joilla kaikilla ei ole välttämättä hallinnollista yhteistoimintaa. Taideteollinen korkeakoulu hoitaa kuitenkin ostopalvelusopimuksella Stadian kulttuurialan Aralian kirjastopalvelut.

Lahden tiedekirjasto on avoin tieteellinen kirjasto, joka tuottaa kirjasto- ja tietopalvelut Lahden yliopistokeskukseen kuuluville yliopistoyksiköille. Yliopistokeskuksen yksiköt ovat Helsingin yliopiston

¹⁹ Lähde: Varastokirjaston toiminnan arviointi. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:14.

avoin yliopisto, Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenian Lahden yksikkö, Helsingin yliopiston ympäristöekologian laitos, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Lahden yksikkö, Tampereen teknillinen yliopisto, Lahden yksikkö, Teknillinen korkeakoulu Lahden keskus, Lahden tiedekirjasto ja Lahden yliopistokeskuksen koordinoituyksikkö. Kirjaston henkilökunta on Lahden kaupungin henkilökuntaa.

Selvitykseen liittyvän kyselyn mukaan Taideteollisen korkeakoulun Porin yksikkö ostaa kirjastopalvelut Turun yliopiston kirjastoon kuuluvalta Porin kulttuurintutkimuksen ja maisemantuotannon kirjastolta, ja Helsingin kauppakorkeakoulun verkkokampuskirjasto palvelee myös Mikkelin Pienyrittäjäkeskusta ja kandidaattiopetusta. Lisäksi Helsingin kauppakorkeakoululla on Helecon/Medic – yhteistyötä ja HSE/Mikkelin amk –yhteistyötä.

7.3.2 Yhteistoiminnan ja hankkeiden hyödyt ja ongelmat

Yhteishankkeissa yliopistokirjastot kokevat ongelmaksi suuren virkatyönä tehtävän lisätyön määrän. Hallinnointi vie huomattavasti aikaa kaikilta osapuolilta, joilla voi olla myös erilaisia näkemyksiä toiminnan kehittämis- ja rahoitustarpeesta, mikä hidastaa työskentelyä. Usein rahoituksen lopuessa työkin päättyy eikä sille löydy yleensä vastuuhenkilöä. Hankerahoituksella on mahdollista useimmiten palkata vain koordinaattori.

Opetusministeriön tapa jakaa hankerahoitusta saa yliopistokirjastoilta arvostelua: rahoitusta on jouduttu hakemaan eri sektoreilta, mikä vaikeuttaa hallinnonrajat ylittävän yhteistyön käynnistämistä.

Verkkoaineistojen lisenssien sitominen kuhunkin kehysorganisaatioon on yhteiskirjastojen kannalta hankalaa: aineistoista maksetaan osittain päällekkäin ja henkilökunnan työmäärä on suurempi kuin yhden yliopiston kirjastossa. Yhdistymisessä vanhojen tietokantojen sisällölliset erot tuottavat runsaasti lisätyötä ja niistä aiheutuu sekaannuksia asiakaspalvelussa. Lisäksi yhteistoiminnan hallinnoijalle laskutus on rasite. Kun yhteistoimintaa luodaan kirjastotasolla eri paikkakuntien välillä, aiheutuu lisäkustannuksia: esimerkiksi kirjojen lähettäminen tai kuljettaminen paikasta toiseen maksaa, mutta synergiaetuja saavutetaan verkkopalvelujen kautta.

Yhteistoiminnan hyödyiksi selvitykseen liittyvässä kyselyssä arvioidaan kustannussäästöt, joita saadaan esimerkiksi hallinnointikuluissa. Arvokkaaksi nähdään myös asiantuntemuksen jakaminen vuorovaikutteisessa toiminnassa. Päällekkäistä työtä voidaan yhteistoiminnalla useissa tapauksissa vähentää. Hankalaksi on kuitenkin osoittautunut verkkoaineistojen hankinnan yhteishallinnointi ja kyselyvastauksissa arvellaankin, että yksinkertaisempi menettely olisi verkkoaineiston hankinta ostopalveluna toiselta osapuolelta. Lisensioinnin aiheuttamia rasitteita voitaisiin mahdollisesti vähentää, jos yhteiskirjastolle myönnettäisiin yliopiston erillislaitoksen asema. Yhteiskirjastoissa rahoitus on ollut välillä ongelmallista, samoin henkilökunnan asema (mihin organisaatioon henkilökunta kuuluu).

Alueellisissa yhteiskirjastoissa on yhteisin kustannuksin saatu aikaan parempaa palvelua: pitämät, aukioloajat, hyvät ja monipuoliset tilat sekä henkilökunnan osaamisen ja näkökulman laajentumista. Sellaisissa tapauksissa, jossa yhteistyöorganisaatioilla on samoja oppiaineita, kirjallisuuden hankinnassa on voitu laajentaa alan kirjallisuuden valikoimaa.

7.4 Suomen yliopistokirjastojen neuvosto

7.4.1 Neuvoston rooli ja tavoitteet

Suomen yliopistokirjastojen neuvoston tehtävänä on edistää yliopistokirjastojen välistä yhteistyötä ja tieteellisten kirjastopalvelujen kehittämistä, käynnistää kehittämishankkeita, antaa lausuntoja, tehdä aloitteita ja esityksiä, teettää selvityksiä ja nimittää yliopistokirjastojen yhteisiä edustajia erilaisiin toimielimiin. Neuvosto tekee näkyväksi yliopistokirjastojen toimintaa, palveluja ja niiden vaihtavuutta sekä ennakoii toimintaympäristön muutoksia ja alan kehitystä. Osalla nykyisistä kansallisista palveluista on juurensa neuvoston toiminnassa.²⁰

Yliopistokirjastojen neuvoston muodostavat yliopistokirjastot, Kansalliskirjasto ja Varastokirjasto²¹. Maanpuolustuskorkeakoulu kuuluu puolustusministeriön ja muut jäsenet opetusministeriön toimialueelle.

Neuvostolla ei ole omaa rahoitusta. Taloudellinen toiminta organisoidaan yksittäisten jäsenorganisaatioiden kautta tai maksuosuuksin. Toiminnan alkaessa jäsenet maksoivat yhdessä muutaman vuoden yliopistokirjastojen yhteistyötä koordinoivan suunnittelijan aiheuttamat kustannukset. Sen jälkeen Kansalliskirjasto on hoitanut toiminnan valmistelusta, koordinoinnista ja tiedotuksesta vastaavan suunnittelijan palkka-, matka- ja koulutuskulut. Suunnittelijan lisäksi neuvostolla ei ole muita pysyviä resursseja. Kansalliskirjaston toimialan laajennuttua Kansalliskirjasto on ottanut esille kysymyksen suunnittelijan työpanoksen kohdentamisesta neuvoston tehtävistä entistä selkeämmin myös Kansalliskirjaston tehtäviin.

7.4.2 Neuvoston hankkeet

Neuvoston hankkeet ovat luonteeltaan kehittämishankkeita, joihin on saatu rahoitusta opetusministeriön kehittämisrahoista ja Korkeakoulujen arviointineuvostolta. Päätökset hankkeiden käynnistämiseksi tehdään konsensusmenetelmällä. Hankerahoitus on haettu yksittäiseen yliopistokirjastoon tai Kansalliskirjastoon. Yliopistokirjastot osallistuvat hankkeiden lisärahoitukseen, joka on useimmiten osa projektin työpanosta, matkakuluja tai aineistojen hankintakustannuksia. Neuvosto on saanut hankkeisiin ulkopuolista rahoitusta seuraavasti²²:

Taulukko 42.
Neuvoston hankkeet

Hanke	€	Vuosille	Myöntäjä
Osaamiskartta	12 000	2004	Opetusministeriö
Kokoelmakartta	120 000	2003-2006	Opetusministeriö
Informaatiolukutaidon kehittämishanke	210 000	2004-2006	Opetusministeriö
Rahoituspalvelus	22 000	2006	Opetusministeriö
Laadun ja arvioinnin kehittäminen	18 000	2006-2007	Korkeakoulujen arviointineuvosto
Yhteensä	382 000		

Päätyneiden hankkeiden tulokset ovat suurelta osin siirtyneet osaksi yliopistokirjastojen toimintaa, joten hankkeissa on saatu aikaan pysyviä toimintatapojen muutoksia. Hankkeiden päätyminen on pyritty organisoimaan siten, että tiedonvaihto ja osaamisen jakaminen jatkuvat osana verkoston yhteistyötä.

20 E-aineistojen ja kirjastojärjestelmien yhteishankinnat ovat toimintamuotoina vakiintuneet kaikille kirjastoverkoille suunnatuiksi kansallisiksi palveluiksi.

21 Vuonna 2007 Varastokirjaston jäsenyys muutettiin pysyväksi asiantuntijajäsenyydeksi.

22 Lähteet: Neuvoston toimintakertomukset, hankeraportit, ministeriön rahoituspäätökset.

7.4.3 Hankerahoituksen ongelmat

Käytännössä hankkeet ovat edellyttäneet yliopistokirjastoilta merkittävää työpanosta ja sitoutumista. Opetusministeriön myöntämät resurssit yliopistokirjastojen yhteisiin hankkeisiin eivät ole olleet riittävät. Hankkeet ovat kuormittaneet kirjastoja liikaa. Lisäksi omarahoitusrasitteet ovat jakautuneet epätasaisesti siten, että osa yliopistokirjastoista on joutunut tukemaan neuvoston toimintaa oman kirjastonsa varoin huomattavasti enemmän kuin muut jäsenet.

Ongelmaksi on myös muodostunut projektivaiheen jälkeisen yhteisen toiminnan rahoitus niissä hankkeissa, joissa on kehitetty uusia jatkuvaluonteisia palveluja ja toimintoja. Joissakin tapauksissa vaaditaan vuosien työ ennen kuin kehittämishankkeessa aloitetusta toiminnasta saadaan valmis tuote. Sisällöllisen uudistamisen ja ajanmukaistamisen sekä koordinoinnin ja tiedottamisen lisäksi teknisille välineille ja ratkaisuille tarvitaan pysyvä ylläpitäjä ja kehittäjä. Kun rahoitusta muutoinkin kiritetään kirjastoissa, resursseja kehittämistyöhön on yksittäisissä kirjastoissa tulevaisuudessa entistä vähemmän.

7.4.4 Näkemyksiä yliopistokirjastojen neuvoston toiminnan tulevaisuudesta

Suomen yliopistokirjastojen neuvosto perustettiin vuonna 1996 jatkamaan yliopistokirjastojen kehittämis-, koordinointi- ja tiedotustehtäviä, jotka hoidettiin aikaisemmin opetusministeriön Tieteellisen informoinnin neuvostossa ja sihteeristössä.²³ Neuvostoa tarvittiin muun muassa tilastoinnin ja kirjastojärjestelmäkonsortion sekä sittemmin FinELibin kehittämiseen. Yliopistokirjastot ovat toimineet pilotteina merkittävillä uusilla kansallisilla toimintamodoilla ja niissä ajatellaan, että niiden yhteistyötä koordinoivan suunnittelijan työpanoksen kohdentaminen neuvoston toimintaan pitää jatkosakin turvata kansallisin varoin. Työn kohdentamista yliopistokirjastojen yhteistyön koordinointiin tukee sekin, että Kansalliskirjaston toiminta rahoitetaan pääosin yliopistobudjetista ja yliopistokirjastoille tarjottavat palvelut ovat suuruusluokaltaan eri tasoa kuin millekään muulle sektoreille tarjottavat palvelut.

Neuvostossa joudutaan arvioimaan kriittisesti yhteisten hankkeiden käynnistämistä, jos kustannuksia vastaavaa rahoitusta ei ole saatavissa ja merkittävien tulosten saaminen edellyttää nykyisen suuruista yliopistokirjastojen omaa työpanosta. Hankeorganisaatiot on vähäisen rahoituksen vuoksi rakennettu usein siten, että toimijat niihin on rekrytoitu tai haettu verkoston omasta piiristä. Tulevaisuudessa neuvoston pitää voida käynnistää myös hankkeita, joihin myönnetyllä rahoituksella voidaan rekrytoida hankkeille projektipäälliköt ja kilpailuttaa niihin liittyvät tekniset ja muut väline-ratkaisut.

Yliopistokirjastojen hankkeiden vaikutus yliopistojen toimintaan tehostuisi, jos osa tutkimuksen ja opetuksen kehittämisrahoituksesta osoitettaisiin yliopistokirjastojen kehittämishankkeisiin. Palvellessaan tutkimusta ja opetusta yliopistokirjastot ovat osa opetuksen ja tutkimuksen infrastruktuuria. Neuvosto yrittäneekin jatkossa hakea rahoitusta kehittämishankkeisiinsa myös opetuksen, tutkimuksen ja it-palvelujen kehittämisrahoista yhteistyössä näiden alueiden kehittämisestä kiinnostuneiden kanssa. Toisaalta pelkästään yliopistokirjastoja koskevia kehittämistarpeitakin tulee jatkuvasti toimintaympäristön nopeiden muutosten vuoksi.

Neuvoston tai verkoston toiminnalle olisi hyödyksi, jos se määrittäisi kirjallisesti, minkälaisia erilaisia hanketoiminnan malleja verkostossa käytetään hyväksi ja miten vastuu ja rasitteet niissä jaetaan.

Yksittäisten kirjastojen pitkäaikaista sitoutumista hankkeissa kehitettävään toimintaan voitaisiin vahvistaa kirjallisilla sopimuksilla jo projektin käynnistyessä, jos on oletettavissa, että pysyvien vaikutusten saamiseksi kirjastojen työtä ja resursseja tarvitaan merkittävästi hankkeen päätyttyäkin.

²³ Opetusministeriöstä siirrettiin Helsingin yliopiston kirjastoon kansallisia tehtäviä ja resursseja vuonna 1993 samalla kun yliopistolakiin sisällytettiin Kansalliskirjaston tehtävä yliopistokirjastojen keskitettynä palveluyksikkönä (TKAY, yliopistokirjastojen suunnittelijatyöpanos).

Yliopistokirjastot eivät tulevaisuudessa ehkä ole ilman niitä valmiita sitomaan resurssejaan yhteiseen kehittämiseen samassa määrin kuin nykyisin.

Yliopistokirjastot toivovat, että neuvotteluprosessia Kansalliskirjaston ja opetusministeriön kanssa kehitetään siten, että niiden keskeiset kehittämistarpeet tulevat kuulluiksi. Aikataulu toivotaan rakennettavaksi siten, että verkostolla on mahdollisuus muodostaa yhteinen mielipide ja sen yhteiset näkökulmat tulevat huomioon otetuiksi voimavaroista päätettäessä. Yliopistokirjastojen kannalta olisi suotavaa, että tavoitesopimustarjousta opetusministeriölle valmisteltaessa Kansalliskirjasto esittäisi palvelujen tuottamisesta ja voimavarojen käytöstä palveluihin sektoreittain hyvissä ajoin seuraavat dokumentit:

- raportti edellisvuodesta
- toimintasuunnitelma alkavasta vuodesta
- tavoitesopimusesitys seuraavalle vuodelle.

Kolmivuotissopimusten valmistelun yliopistokirjastot haluavat käsiteltäväksi neuvoston tasolla vuoden alussa tai jo joulukuussa. Välivuosina todennäköisesti riittäisi käsittely neuvoston työvaliokunnassa. Nykyisenkaltainen neuvoston puheenjohtajan kuuleminen lyhyellä varoitusajalla ei ole riittävä, koska hänellä ei ole taloudellista päätäntävaltaa yksittäisiä yliopistokirjastoja koskevissa asioissa. Miten yhteistyö tässä tapauksessa järjestetäänkin, dokumentit pitäisi esittää niin aikaisessa vaiheessa, että puheenjohtaja pystyy käsittelemään asian koko neuvoston laajuudessa ennen neuvotteluja Kansalliskirjaston kanssa.

Informaatioalan kehittyessä ja teknistyessä sekä rakenteita uudistettaessa yliopistokirjastot odottavat, että opetusministeriö arvioi omia rahoituskäytäntöjään ja varaa niiden kehittämishankkeille vastaavan rahoituksen kuin muidenkin alojen kehittämishankkeille (tekniikka, opetus jne.).

8. Kilpailuttaminen, alihankinnat, palvelukeskukset

Yleisenä periaatteena on nykyisin, että hankinnat ja palvelut kilpailutetaan. Yliopistokirjastoissa aineisto- ja järjestelmähankinnat ovat kustannuksiltaan merkittävimmät. Valtionhallinnossa ollaan siirtymässä käytäntöön, jossa hankinnat suositellaan hoidettavaksi alihankintoina tai palvelukeskusten kautta.

Taulukko 43.

Hankintojen kilpailutuksen jakautuminen keskitetyn palveluntarjoajan kautta hoidettavaan ja itse kilpailutettuun prosentiosuuksina (n=21) vuonna 2005.

n=21	Painettu aineisto		Elektroninen aineisto		Atk-järjestelmät ja -laitteet		Tarvikkeet yms.		Palvelut	
	Kilpailutus keskitetyn palveluntarjoajan kautta %	Kilpailutus itse %	Kilpailutus keskitetyn palveluntarjoajan kautta %	Kilpailutus itse %	Kilpailutus keskitetyn palveluntarjoajan kautta %	Kilpailutus itse %	Kilpailutus keskitetyn palveluntarjoajan kautta %	Kilpailutus itse %	Kilpailutus keskitetyn palveluntarjoajan kautta %	Kilpailutus itse %
Yliopistot										
HY	36	64	83	17	99	1	69	31	41	59
Joy		42	93	7	90	10	98	2	50	
JY	5	95	90	10	95	5	100			
KY		100	80		100		100		100	
LY	90	10	85	15	100		100			100
OY	0	100	90	10	0	100	0	100	0	100
TaY	97	3	100		95	5	90	10		100
TY	60		40	60	100		40	40		80
TRIT	90	10	90	10	80	20	90	10	0	100
ÅA		100	90	10		100		100		
Tekn.-kk:t										
LTY	90	10	95	5	100		90	10		
TKK		100	80	20	90	10	80	20		
TTY	50	50	50	50		100	90	10		100
Kauppa-kk:t										
HKKK	90	10	65	35	100		100		100	
SHH		53	22		100		x			
TKKK		100	67	33	100		100		100	
Taide-kk:t										
KuvA		100	100		90	10	100		0	
SibA		100	80	20		100	20	80		
TaiK	50		95		95		100			100
TeaK		100	100		35	65	80	20		100
Muut										
MPKK	80	20	50	50	100		50	50		

Aineisto- ja tarvikehankinnoissa kirjastojen on käytettävä ensisijaisesti valtion omistaman Hansel Oy:n palveluja. Kirjastot voivat hankkia aineiston muutenkin kuin Hanselin kautta siinä tapauksessa, että hankintahinta muodostuu Hanselin tarjoamaa hintaa huomattavasti halvemmaksi. Elektroniset aineistot kirjastot hankkivat joko itse tai FinELibin kautta. Kansalliskirjasto hankkii konsortiosopimuksen nojalla kirjastojärjestelmään tarvittavat ohjelmistot, laitteet ja ylläpidon. Yliopistokirjas-

tot vastaavat itse muista laitteistohankinnoista kunkin yliopiston menettelyjen mukaan. Tämän lisäksi vuonna 2005 esimerkiksi Helsingin yliopistossa oli annettu suosituksia käyttää Yliopistopainon (painotyöt), Academican (laitteet), Lindellin (toimistotarvikkeet) ja yliopiston kielikeskuksen (käännökset) palveluja. Hankenissa esimerkiksi tarvikkehankinnat on ulkoistettu paperikaupalle ja atk-hankinnat hoitaa yliopiston atk-keskus.

Yliopistokirjastoissa on kokemuksia siitä, että joidenkin aineistojen hankintahinnat voidaan itse neuvottelemalla saada edullisiksi. Toisaalta kilpailuttamista itse pidetään kalliina, koska se vie paljon työaika. Jotkut ovat halukkaita käyttämään omissakin kilpailutuksissaan konsultteja, jotka valvovat, että kilpailutus ja ilmoittaminen hankinnoista tapahtuvat säädöksiä noudattaen. Kilpailuttaminen edellyttää erikoisasiantuntemusta. Tutkimuksen tarvitsemia tietoaineistoja ei katsota mielekkääksi kilpailuttaa silloin, kun harvinaisempien kielten aineistojen hankinnoissa on turvauduttava niihin myyjiin, joilta aineistoja saa tai kun tarjolla ei ole suuria välittäjiä tai ostoja. Kokemuksia FinELibin keskitetystä hankinnasta on esitelty luvussa 7.

9. Yhteenveto ja johtopäätökset

Rahoitus selvityksen lähtökohtana olivat yliopistokirjastojen toimintaympäristön voimakkaat muutospaineet sekä toteamus, että tarvittiin tarkempaa kirjastojen rahoitus- ja kustannusrakenteen erittelyä tilastojen pohjalta. Yliopistokirjastojen tehtäväkenttä on jatkuvasti laajentunut ja monipuolistunut sekä yliopistojen sisäisten toimintojen alueella että kehysorganisaation ulkopuolisten palvelujen ja yhteistoiminnan kehittyessä, joten oli syytä ottaa myös tämä puoli tarkastelun piiriin.

Selvityksessä nousi esiin monia yliopistokirjastojen toiminnan kehityksen kannalta oleellisia seikkoja. Pyrkimyksenä on kirjastojen toiminnan tiiviimpi integroituminen kehysorganisaation päätehtäviin, tutkimukseen ja opetukseen. Tästä esimerkkeinä ovat muun muassa lisääntyvä informaatiolukutaidon liittäminen substanssiopetuksen yhteyteen ja tutkimusryhmien räätälöidyt tietoineistopalvelut. Tavoitteena on myös kirjastojen henkilöstölle kertyneen tietämyksen ja osaamisen tuominen monipuolisemmin kehysorganisaation yhteiseen käyttöön, esimerkiksi yliopiston elektroniseen julkaisu toimintaan osallistuminen tai sen kokonaisvaltainen toteutus.

Eräs yliopistojen rakenteellisen kehittämisen alue on sisäisten toimipisteiden vähentäminen ja yksikkö- ja ryhmäkoon suurentaminen. Kirjastoissa tämä on näkynyt pyrkimyksenä vähentää erillisten laitos- ja tiedekuntakirjastojen määrää, joka varsinkin suurissa monialaisissa yliopistoissa on yhä huomattava. Keskittämällä tavoitellaan paitsi tila- ja henkilöstökulujen säästöä myös tehokkaampaa palvelutuotantoa. Kehysorganisaation ulkopuolelle suuntautuvassa toiminnassa korostuvat erilaiset yhteistoiminnot toisten yliopistojen tai korkeakoulujen kesken. Tällainen toiminta on selvästi lisääntymässä ja sitä esiintyy monissa eri muodoissa. Kyseessä voi olla esimerkiksi pitkällekin viety alueellinen yhteistyö tai yhteinen kirjastopalvelu eri yliopistojen samalla paikkakunnalla oleville toimipisteille.

Rahoituksen näkökulmasta useita seikkoja nousi esille, tärkeimpänä huoli tietoineiston jatkuvasti nousevien hankintakustannusten kattamismahdollisuuksista alenevalla tai korkeintaan samana pysyvällä rahoituksella. Varsinkin elektronisten aineistojen lisenssimaksujen osalta tarvitaan asiaan pikaisesti korjausta. Parhaana ratkaisuna nähtiin opetusministeriön aineistohankintatuen lisääminen kattamaan FinELibin kautta hankittavien tieteellisten perusaineistojen kustannukset kokonaan.

Yliopistojen rahoituksen kasvu syntyy nykyisin lähinnä kilpailtavasta rahasta. Kirjastojen rahoituksen sijaan on valtaosaltaan kehysorganisaation budjettirahaa, jolla on siis hoidettava myös täydentävällä rahoituksella palkatun tutkijakunnan kirjastopalvelut. Tällöin ei toteudu se yliopistoille asetettu edellytys, että kilpaillulla tutkimusrahoituksella on katettava myös kyseiseen tutkimukseen kohdistuvat infrastruktuurikustannukset, näiden joukossa kirjastopalvelut. Tämän seikan korjaamiseksi on välttämätöntä, että ulkopuolisen rahoituksen yleiskustannuserästä ohjataan osuus kirjastotoiminnan rahoitukseen. Lisää rahoitukseen kohdistuvaa painetta luovat yliopistojen kasvavien digitaalisten julkaisuarkistojen pitkäaikaissäilytyksen kustannukset.

Aihe, jota selvityksessä kommentoitiin runsaasti, on tilakulujen viemä suuri osuus rahoituksesta. Vaikka painetun tietoineiston osittainen korvaaminen e-aineistolla jonkin verran vähentää hyllytilan tarvetta, ei useinkaan ole helppoa konvertoida kyseisiä tilaneliöitä muuntotyypiseen käyttöön. Opiskelijamäärän lisäykset yliopistoissa ovat osaltaan lisänneet opiskelukäyttöön sopivien tilojen tarvetta. Tilakulujen nousu tulisi näkyä myös rahoituksen vastaavana nousuna.

Vaikka yliopistokirjastojen rahoituksesta keskimäärin lähes 90 prosenttia tulee kehysorganisaatiolta, ovat rahoituskäytännöt usein monimutkaisia ja rahoitus pirstoutunutta. Mitä monialaisemmasta ja suuremmasta yliopistosta on kyse, sitä työläämpi on prosessi. Useaa kautta tuleva rahoitus ja sen mahdollinen vaihtelu vuosittain on merkittävä epävarmuustekijä kirjaston palvelutoiminnan suunnittelussa. Vaikka kaikki kirjastot toteavatkin kehysorganisaationsa koon, luonteen sekä suuntautumisen sanelevan nykyisen rahoitus- ja myöntökäytännön, on päällimmäisenä toiveena yhteis-

ten sovelluskelpoisten rahoitusmallien kehittäminen. Myös palvelusopimusmalleja kaivataan sekä suosituksia yhteisiksi käytännöiksi ulkopuolisten tahojen palveluille. Vaikeuksia aiheuttavat varsinkin elektronisten aineistojen käyttöoikeudet, jotka nykyisten lisenssien mukaisesti rajoittuvat kehysorganisaation jäseniin. Käyttöoikeuksien laajentaminen kirjastojen kaikkia käyttäjäryhmiä koskevaksi aiheuttaisi niin suuria lisäkustannuksia, ettei niitä nykyisellä rahoituksella pystyittäisi kattamaan. Laaja yhteiskunnallisten palvelujen kirjo, joka esimerkiksi erikoisalojen yliopistokirjastoissa edellyttää melkoista resurssien allokoimista näihin tehtäviin, on syytä ottaa huomioon rahoitusrakenteessa.

Yliopistokirjastoilla on pitkä vapaaehtoisen yhteistyön perinne ja sen voimalla on vuosien mittaan saatu paljon kehitystä aikaan. Esimerkeistä vahvimpia ovat yliopistokirjastojen konsortioissa toteutuneet yhteinen kirjastojärjestelmä sekä yhteinen elektronisen aineiston hankintajärjestelmä. Yhteisjärjestelyt ovat antaneet mahdollisuuden kehittää toimintoja, jotka yhden kirjaston toteuttamaksi olisivat ylivoimaisia. Yhteistyö kuitenkin edellyttää merkittävää henkilötyöpanosta kultakin kirjastolta. 2000-luvulla tiivistynyt yliopistokirjastojen neuvoston toiminta on johtanut lukuisten hyödyllisten hankkeiden toteutumiseen. Tälle työlle on täysi syy saada jatkossa entistä laajempaa opetusministeriön taloudellista tukea.